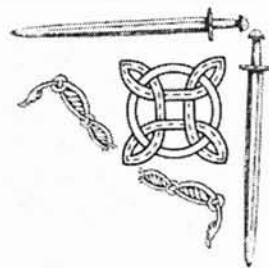
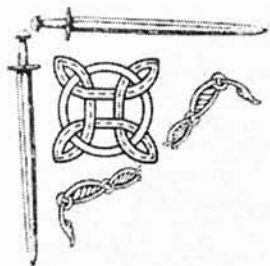

Тарас
КАЛЯНДРУК

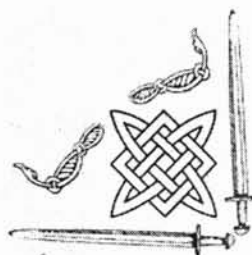
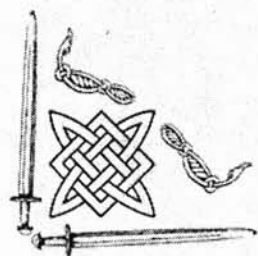
ЗАГАДКИ
КОЗАЦЬКИХ
ХАРАКТЕРНИКІВ

Тарас КАЛЯНДРУК

**ЗАГАДКИ
КОЗАЦЬКИХ
ХАРАКТЕРНИКІВ**

ЛІТЕРАТУРНА АГЕНЦІЯ
ПІРАМІДА
ЛЬВІВ — 2007

ББК 63.5(24КР)+75.715

К 17 Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників: — Львів: ЛА "Піраміда" 2007. — 288 с: іл.

Це друга книга серії історичних розвідок Т. Каляндрука про славні бойові подвиги українських "лицарів духу", що були розпочаті у "Таємницях бойових мистецтв України". У книзі висвітлено малодосліджені сторінки української історії, міфології, культури, які по-новому розкривають сутність бойового духу та військового мистецтва українського народу через прадавні традиції військової бойової підготовки та вірування наших предків. Книга також містить унікальний ілюстративний матеріал, зібраний з найрізноманітніших давніх та сучасних джерел: ілюстрації до давніх видань, фрагменти фресок, графіті та рельєфних зображень, малюнки, світлини тощо.

Книга буде цікавою для дослідників історії, культури, військової підготовки, а також для усіх, хто небайдужий до минулого та сучасного рідного краю.

Рецензенти:

В. Грабовецький — доктор історичних наук, професор, академік Академії Наук Вищої Школи України, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Я. Калакура — доктор історичних наук, професор Київського національного університету, академік Академії Наук Вищої Школи України, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

П. Кононенко — доктор філологічних наук, професор, віце-президент академії Академії Наук Вищої Школи України, академік УАПН, академік МСАН, директор Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

І. Крупський — доктор історичних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка.

В. Гутковський — кандидат історичних наук, генеральний директор ЛА "Піраміда".

*На обкладинці: картина Іллі Рєпіна "Запорожці пишуть листа турецькому султанові"
та світлина "Biggla кінноти УСС".*

*За сприяння генерал-майора
українського ресстрогов козацтва
Вадима Болеславовича Дерінга*

ISBN 978-966-441-049-3

© ЛА "Піраміда", 2007
© Тарас Каляндрук, 2007

Літературна агенція "Піраміда" зберігає за собою всі права.
Будь-яке використання тексту чи уривка з нього, а також художньо-технічного оформлення без письмової згоди літературної агенції — забороняється!

*Ніколи не виживе той народ,
котрий сприймає трактування
своєї історії очима сусіда.*

Фрідріх Ніцше

Вступ

Написавши книгу "Таємниці бойових мистецтв України", я вирішив, що уся робота вже зроблена. Але почали надходити відгуки, листи, рецензії, доповнення. Відгукнулось багато козацьких нащадків, котрі почали згадувати розповіді своїх батьків, дідів і пригадали багато призабутих військових звичаїв, обрядів, прийомів боротьби. Розпочав цю справу одразу на презентації моєї книги відомий письменник лауреат Шевченківської премії Микола Петренко. Книга розбудила в нього спогади дитинства. Він згадав, як у його рідному селі ще хлопчиками вони вчили давню козацьку науку, як можна прив'язати татарина без допомоги мотузки до дерева або палки. І вивчалось це у вигляді простенької дитячої гри. Такий факт робив би честь будь-якій школі східних єдиноборств, а наші вчені про це соромляться навіть говорити, ніби не помічають серед дитячих ігор вражаючі елементи підготовки воїнів. Так само забувають говорити про кулачні бої, боротьбу, поєдинки на палицях.

Особливий інтерес у людей виявили розділи про козацьких пластунів. З усієї України нащадки пластунів почали зустрічатися зі мною, писати листи уточнювати, доповнювати. Один чоловік, побачивши у книзі зображення пластунів, розказав багато цікавого про їхній одяг і озброєння. Інший показав деякі прийоми. Ще один розповів про участь пластунів у деяких війнах, про які було заборонено писати раніше, зокрема про участь пластунів у російсько-японській війні. Багато нових матеріалів допомогли зібрати і члени молодіжної організації "Пласт". Додав багато цікавих зауважень і мій батько, були й інші доповнення та уточнення, котрі дали змогу по-іншому глянути на деякі моменти представлені в першій книзі. Все це змусило мене розпочати працю над наступною книгою, котру Ви зараз тримаєте у руках. У ній нові невідомі факти та документи історії бойової культури нашого народу, разом з тим, тут відповідь усім тим недругам україн-

ського народу, котрі підняли шалений гвалт і лемент при виході моєї першої книги. Одні з критиків-україноненависників закидають мені, що я, мовляв, використовую у своїй роботі такі “ненаукові” речі, як міфи і легенди. Але вони не знають, чи свідомо замовчують, що в усьому світі міфи і легенди, перекази і казки є важливим джерелом історичних досліджень. Згадаємо знамениту “Іліаду” та “Одіссею” Гомера, спираючись на які Генріх Шліман віднайшов рештки легендарної Трої. Чи “Пісню про Роланда”, або ісландські саги, котрі є важливим джерелом вивчення історії ранньої Європи. Крім того, як відомо, у казках, легендах і міфах акумульований досвід наших предків. Звичайно, колишні послідовники комуністичної ідеології ці аргументи не беруть до уваги. Адже їм за всяку ціну треба залишити українців затурканими рабами, котрі нічого не повинні знати про своїх славних предків, а лише плакати і нарікати на долю. Інші, україножери, виступаючи під маскою “експертів східних видів єдиноборств”, намагаються довести, що у козаків військового мистецтва бути не могло, а бойові мистецтва є монополією лише народів Сходу. Вражають також думки “вчених”, які доходять до таких нісенітниць, начебто козак на Січі не вміли виковувати шаблі і змушені були постійно воювати трофейними...

Тому моя книга адресована для нового покоління українців, які цікавляться своєю справжньою, а не написаною окупантами, історією.

Таємниці характерництва українців

“Загадки козацьких характерників” — ще одна історична праця Тараса Каляндрука, присвячена малодослідженій темі української історії — бойовим мистецтвам. Після “Таємниць бойових мистецтв України”, якою дослідник започаткував вивчення цієї теми, його нова книга продовжує дослідження українського бойового духу, який займає важливе місце в історії та духовній культурі українського народу.

У цьому дослідженні вперше зібрано відомості про бойовий лицарський дух і представлено його як на фактичному, так і на ілюстративному матеріалі з рідкісних джерел.

Монографія знайомить з історією та розвитком духовності та культури козацьких характерників, розкриває досі невідомі факти та подає новий погляд на уже знайомі явища історії та культури. Зібраний науковий та фактологічний матеріал, який сконцентрований в науковій праці, є унікальною джерельною базою з вивчення історії розвитку бойового духу характерників, які розвинули в Україні самобутню культуру та традицію лицарського бойового духу, що прийшов у сучасну епоху і був каталізатором відновлення незалежності України. Власне український бойовий лицарський дух, наголошує автор, і був тим критерієм, який відродив українську бойову духовність та мистецтво і передав нинішньому поколінню українців.

“Місією характерників було зберегти душу українського народу”, — стверджує автор. “Характерники формували стратегію розвитку козацтва, українства взагалі”. Автор розкриває харизматичні риси українських бойових мистецтв, якими володіли козацькі характерники, і які вони застосовували в надзвичайно важких умовах. Він проводить дослідження явища характерництва в контексті психологічних та філософських вчень, вбачаючи тісний взаємозв'язок між мистецтвом ведення бою і духовністю, звичаями, світоглядом, релігією народу та його психологічними характеристиками. Саме тому автор у книзі часто апелює до стародавньої української міфології, релігійних вірувань, народної творчості. Цікавими є також етимологічні розвідки науковця, вивчення походження

того чи іншого поняття. Історія, філософія та психологія українського бойового лицарського духу, який застосовували українські характерники у бою, є предметом цього дослідження.

При написанні книги автор провів детальне та ґрунтовне дослідження великої кількості літературних джерел та пам'яток культури різних періодів, у яких відзеркалено козацьку звичаєву характерників. Серед цих джерел: документи, спогади, свідчення сучасників, фотоматеріали, наукові історичні праці, легенди, перекази, загадки, прислів'я та інші жанри фольклору, зображення на давніх малюнках та археологічні знахідки. Проаналізовані відомості з цих джерел дали можливість відтворити маловідомі, а то й призабуті факти бойового духу козацьких характерників. Ці джерела підтверджують окремі думки автора не лише фактами, а й образними візуальними зображеннями. Велика кількість унікального ілюстративного матеріалу робить книгу цінним виданням не лише з точки зору фактичного матеріалу, а й привертає широку читацьку аудиторію.

Автор адресує свою книгу молодому поколінню українців, адже важливо зберегти таємниці козацьких характерників для майбутнього, передати їх молодим, розповісти правдиву історію свого народу.

*Віктор Ідзьо,
доктор історичних наук,
професор, академік МАНС*

1. Чому шляхта відсилала своїх дітей вчитися на Січ?

Розпочнемо із запитання: чому українська шляхта відсилала своїх дітей на Січ вчитися військового ремесла?

Одним зі штампів радянської пропаганди було зображення січового братства як зграї п'яниць. Досліджуючи джерела, я не раз натрапляв на твердження, що польські та руські шляхтичі відсилали своїх дітей на Січ навчатися лицарському ремеслу. За логікою марксистів, вони могли там навчитися хіба пияцтва і класової ненависті до ворогів трудового народу. Якось в це не дуже віриться. Чи, може, самі шляхтичі були поганими вояками і відсилали своїх дітей, щоб ті навчилися тримати шаблю в руках? Але як пояснити випадки окремих істориків, котрі пишуть, що козаки поступалися шляхті у володінні холодною зброєю і вигравали всі битви лише завдяки вмінню влучно стріляти або маючи значну кількісну перевагу?

Для початку зупинимось на українській шляхті. Шляхта, як українська, так і польська, мала давні традиції військового виховання молодого покоління. Батьки і діди з малих років навчали дітей володінню усіма видами зброї, спеціальними вправами розвивали у них спритність, силу та витривалість. Традиції лицарського виховання дітей української шляхти були взірцем для сучасників. Севастіан Петрицій, видатний філософ і лікар, професор Краківської академії, описував спартанське виховання Петра Конашевича як гідне наслідування для поляків: "Він змалку привчився до зброї, вміння натягати лука та коня з рук не

Петро Конашевич-Сагайдачний.
Зі старовинного малюнка

Битва з турками.

Малюнок з "Хроніки Руської землі" Івагнінуса. 1611 р.

Меч Петра
Сагайдачного

випускати, легко переносити всяку тяготу, голод, важку роботу, не боявся ворога і в небезпеці проявляти мужність" [8, 105].

Василь Костенецький, нащадок відомого козацько-шляхетського роду, у своїх спогадах розкрив систему козацьких тренувань. Батько з дитинства привчав його витривалості до холо-

ду, голоду, вчив плавати, веслувати, боротися. Крім того, з малих літ він тренувався, використовуючи спеціальне приладдя — шкіряний м'яч, набитий горохом. У міру зростання сили горох в м'ячі замінювався свинцевим дробом. Ці вправи так розвинули його силу, що він міг легко жонглювати двадцятифунтовими ядрами [182, 26—27]. Завдяки своїй силі він прославився неймовірними подвигами. Під Очаковом, де не раз ходив з чорноморцями у вилазку, він підпливав до турецьких кораблів і брав їх на бордаж "незвичним" способом: хапав руками пару турків, бив їх до купи лобами і викидав за борт. Під Аустерліцем відзначився тим, що в битві розігнав цілий полк французів та витягнув на собі чотири гармати.

До наших днів збереглося унікальне повчання карпатського боярина Горзова своєму синові, котрого він висилає на війну з турками (дія відбувається в XVI столітті на Закарпатті). Документ цінний тим, що розповідає про виховання українського лицаря, тому дозволю собі процитувати його повністю: "Любий сину! Вже понад двісті літ минуло, як проклятий ворог і поганин любу нашу вітчизну і край мучить і спустошить. Скільки праці і горя для подолання ворога славні наші предки зносили, свідчення цього — мої рани та висяча на стіні різна зброя, і в праці цій я ослаб і постарів, але хай буде хвала всемогутньому Богу, потрібна до того сила у тобі обновилася, і військового мистецтва, і володіння зброєю, там при боці моему навчився, де я на сивій голові, плечах, руках, і ногах жажливі удари дістав. Ось візьми цей залізний нагрудник і шолом, і

ними захистися, хоч стільки ворогів вбий, скільки наших рубаних знаків є. На дідів карабін і шаблю, і з того здалеку стрілай, а підійшовши близько, шаблею обома руками рубай і обороняйся поки будеш могти; однак у всьому мудро поступай, і ні зухвалий, ні нарваний, ні сліпо запозятий не будь, і спочатку не так ворога погубити, як його пізнати і удари хитро відбити бажай, а потім як ти на руку упадешся, легко його вбити зможеш. З коней візьми сірого, котрий уже багато раз хитрість свою показав, а на допомогу і послугу Ломихашу Гриця і Триколу Павла, як майстерних мудрих і сильних в збройному обході мужів. (По цьому молодцю, що сів на коня і відходить): Лети, любе мое чадо! Лети! Чуєш, голосна труба зове тебе на місце слави! Нехай Бог благословить твої вчинки, а я щирою молитвою і побажанням добрим буду тобі на допомогу. Иди ж і за нашу вольність,

Битва з турками.
Малюнок зі стародавньої хроніки

Битва з турками. Малюнок з "Хроніки Руської землі" Івагнінуса. 1611 р.

Закарпатський князь Федір Корятович.
Старовинна гравюра

Український
лицар XIV ст.

і свободу або загинь, або з нею славний і предкам твоїм рівний повернися. Тоді як тебе тільки побачу радісно очі свої замкну, і в гріб спокійним душею зайду" [271, I, 52—53].

Цікаво, що цей молодий лицар, виконуючи батьківський заповіт, дійсно показав таку відвагу у боях з турками, за що угорський король Леопольд нагородив його за героїство великою золотою медаллю. По прибутті сина додому старий батько на радостях цілий місяць гостив родичів і друзів на честь його щасливого і славного повернення [271, I, 52—53].

У великих містах існували школи фехтування, проводилися лицарські турніри. Наприклад, у Львові в часи середньовіччя діяла школа фехтування. Ще з XIV століття тут була вулиця Лицарська (тепер Залізнична). Називалася вона так тому, що виходила на Лицарську площу (територія залізничного вокзалу), де ще від часів Да-

нила Галицького провадилися лицарські турніри. Перша письмова згадка про такий турнір датується 1534 роком [118, 139].

У Львові 1445 року було засноване стрілецьке товариство, котре щороку влаштовувало змагання зі стрільби. Стрільці цілили по когутиках, встановлених на жердках. Тих, хто не влучив, чекало покарання, а хто збивав когута з жердки, отримував приз і почесне звання "курячого короля" [117, 82].

Під час різноманітних святкувань проводилися військові змагання. Зберігся опис таких змагань, котрі відбувались у Львові 1622 року. У перший день змагання стріляли в ціль, билися на списах, на повному галопі хапали шапки з землі. Призом для переможця був майстерно відполірований шолом і панцир. Наступного дня вояки повинні були стинати голови живим гусакам, почепленим на шнурку (Б. Зиморович уточнює, що це робилось на повному скаку) [117, 156], а також відрубувати голови телятам за одним змахом. Призами переможцям були телячі туші. У наступні дні відбувались змагання зі стрибків у довжину: треба було перескочити спеціально викопаний на Ринку рів у вісім ліктів завширшки; також збройні відділи про-

демонстрували штурм ім-
провізованого замку [226,
41—42]. Усе це свідчить про
високий рівень військової
підготовки тодішньої шлях-
ти та міщан.

Крім того, молоді шлях-
тичі їздили до Європи чи то
набиратись військового дос-
віду при королівських дво-
рах, як знаменитий україн-
ський князь Михайло Глин-
ський, котрий був визнаний
неабияким лицарем, чи то
вчитися в європейських уні-
верситетах як, наприклад,
Морозенко чи Юрій Неми-
рич, а то й наймалися в
європейські армії, як Сірко
чи Хмельницький. А рівень
розвитку військових мис-
тецтв у тодішній Європі був
надзвичайно високим і нічим

не поступався рівню майстрів бойових мистецтв Сходу.
Так, знання про внутрішню енергію людини, які при-
хильники східних єдиноборств вважають своєю візит-
ною карткою, у Європі теж були. Згадаймо модний
зараз термін “медитація”, котрий вживають чи не всі
східні школи. Насправді, це слово
є латинським і перекладається як
“роздумування”. Медитація широко
використовувалась серед хриси-
янського духовенства як східного,
так і західного обрядів та послуш-
ників лицарсько-чернечих орденів.
Особливо рекомендував її для ду-
ховного і фізичного розвитку лю-
дини засновник відомого напіввій-
ськового ордену єзуїтів Ігнатій Лой-
ола. На не менш високому рівні
було розвинуте в Європі і мистец-
тво володіння різними видами зброї,
боротьба, кулачні бої та ін. Тому
молоді українські шляхтичі тих
часів мали достатню на той час
військову підготовку, могли всіля-
ко вдосконалювати свій бойовий

Перша козацька наука. Зі старовинного малюнка

Боротьба індійських кшатріїв. XIX ст.

Козацький герць до першої крові.
Малюнок Л. Бенцеля

досвід. І якщо іноземці їхали на Січ, то, напевно, з метою навчитися у козаків такого, чого ніде в Європі не навчишся. А Січ була справжньою скарбницею давніх військових традицій, котрі корінням своїм сягають вглиб тисячоліть. Тому не випадково ми порівнюємо їх з давніми традиціями арійців, і можемо таким чином пояснити козацькі звичаї і явища, що мали місце на Січі.

Десятиліттями пропадають у нас різно-

манітні види китайських та корейських єдиноборств, і зовсім не згадують єдиноборства індійських кшатріїв, котрі існують там і до сьогодні. Ми всі знаємо про кунфу, монастир Шаолінь, карате, дзюдо і майже не чули про індійську каларіпаяту чи важдрамушті. Цікаво, що самі китайці з надзвичайним пієтетом ставляться до цих видів боротьби: "Майстри китайських бойових мистецтв можуть підсміюватись над каратистами Окінави, Кореї і Японії, але всі вони переповнені поваги до традиційного індійського кулачного бою. Врешті, саме від нього походить Шаолінь, і не личить, напевно, критикувати попередників", — пише про індійських майстрів кулачної справи знаменитий дослідник бойових мистецтв світу Д. Гілбі [61, 16]. У нас на індійські бойові мистецтва накладено табу, немає жодної інформації. А чому? Відповідь проста. Можна простежити чіткі паралелі між українськими козаками і кшатріями — від звичаїв до зовнішнього вигляду.

Відомим є той факт, що на Запорізькій Січі вбивство товариша жорстоко каралося: вбивцю закопували в землю разом з мертвим. Ніхто не брався пояснити, звідки на Січі взявся такий суворий звичай. А виявляється, такий звичай існував ще в давніх скіфів і був занесений ними в Індію. У давньоіндійській пам'ятці "Катхасарітсагара" письменника Сомадєві, написаній в XI ст., поруч із згадками про людські жертвоприношення у різних народів йдеться про те, як індоскіфові

Індійський меч
кханта

на ім'я Муравара в могилу збираються кинути живими його ворогів як жертви його душі [93, 196].

Інший приклад, який дослідники козацтва також чомусь обходили мовчанкою, зафіксований серед січовиків — таємничий поєдинок на бурці: “запорожці було заспорять, зараз на поєдинок на пістолети. Розстелюють бурку; один на одному рижку стане, а другий на другому, та й стріляють. Ото в них тільки й суду” [173, I, 302—303]. Його корені також у давньому арійському звичаї “махаврата” — ритуальному двобої на білому шматку шкури, який символізував сонце [216, 309]. Для давніх скіфів стати на розстелену телячу шкуру було рівнозначним найсильнішій клятві. Саме на шкурі скіфи клялися виступати на війну. Лукіан, розповідаючи про те, як скіф Арсаком збирав військо проти царя Боспора Левконора, із великим захопленням описує цей скіфський звичай: “Звичай сідати на шкуру полягає ось у чому: коли хтось, зазнавши від іншого образи, хоче помститися за неї і бачить, що він сам по собі не досить сильний для цього, то він приносить у жертву бика, розрізає на шматки його м'ясо і варить їх, а сам, розстеливши на землі шкуру, сідає на неї, заклавши руки назад, подібно до того, хто зв'язаний по ліктях.

Це вважається найсильнішим молінням. Його родичі, та й взагалі всі бажаючі, підходять, беруть кожний по шматку м'яса бика і, ставши правою ногою на шкуру, обіцяють, залежно від своїх коштів, один — доставити безплатно п'ять вершників на своїх харчах, другий — десять, третій — ще більше, а найбільшій — лише самого себе. Таким чином, іноді біля шкури збирається велика юрба, і таке військо тримається дуже міцно і для ворогів непереможне, бо пов'язане клятвою, бо те, що людина ступила на шкуру, рівносильне клятві. Так вчинив і Арсаком: у нього зібралось майже п'ять тисяч вершників, а важкоозброєних і піших разом двадцять тисяч” [195, 149].

Відомий історик з Кубані, козацький генерал Іван Попко описав цікавий звичай, котрий по-

Запорожець XVII ст.
Малюнок П'авлішека

Раджпут.
Зі старовинного
індійського малюнка

**Індійський меч
тальвар**

бутував у давнину в школі Запорізької Січі: при переході з класу в клас (яких було три) учень приносив учителю величезний горщик каші; учитель з учнями з'їдав кашу, а після того діти виносили пустий горщик надвір, вішали його на пліт, озброювалися палицями, витягнутими з плоту, і з віддалі, вказаної вчителем, кидали їх у горщик і розбивали його вщент. Тут же майбутні козаки кидались підбирати черепки, і хто зібрав їх найбільше, отримував похвалу вчителя. Після того черепки летіли в повітря — один вище іншого — випробовувались сила і пружність дитячої руки [250, 149]. Цей звичай перегукується з давнім літнім святом гопала-кала, котре і тепер святкують в Індії. На цьому святі юнаки проголошують себе пастухами — гопалами бога Крішні-Гопала (про походження гопака, знаменитого українського козацького танцю, від арійських свят на честь бога Крішні-Гопала написав у своїй книзі В. Пилат), ходять вулицями, розбиваючи горшки з молоком, кисляком, сиром і рисовими пластівцями.

Інколи горшки підвішують між високими будівлями і гопали будують живі піраміди, щоб дістатися до них, або чіпляють на вершечок стовпа, змащеного олією, і гопали повинні зняти його звідти [216, 223]. Цікаво, що такі піраміди ("дзвіниці") і тепер будують хлопці в Україні на свята, а досягання предметів зі стовпа — розвага відома в нас ще з часів Київської Русі [137, 254]. Що ж до підкидання черепків, то воно було пов'язане з древнім ритуальним киданням до небесної тверді, яку уявляли собі в давні часи викуваною з металу. Недаремно на Поділлі хлопчики хвалилися, що так можуть кинути камінець, "що аж в небо вдариться та й дзенькне" [279, II, 150].

На картинах із зображенням козака Мамаєва було прийнято малювати на гілці дерева козацький герб, обов'язковим елементом якого був кінь. Якщо ж проводити аналогію з арійцями, то в індійських раджпутів, що є представниками касты воїнів, до наших днів зберігся звичай носити амулет, прикрашений зображенням коня і сонця. Ця емблема є обов'язковою для раджпутів і вшановується ними щоденно [321, 254].

Перелічуючи козацькі регалії, дослідники, як правило, називають такі військові клейноди, як булава, бунчук, пірнач, литаври тощо. Колишній козак Задунайської Січі Ананій Коломієць згадував в числі запорозьких регалій про якісь голови, котрі "мали вигляд люд-

ських голів, тільки маленьких”, але пояснити докладно, що це були за голови, він категорично відмовився [158, 730]. Думаю, ці голови споріднені з одним із різновидів архаїчних переносних світильників під назвою “Адамові голови”, котрі ще в ХХ ст. побутували в селах Полісся. Виготовлялися вони з глини, мали форму людської голови і випалювались у печі. Зверху у спеціальний отвір вставлялася смолиста скалка з кореня сосни, котра й освітлювала приміщення. Сама форма таких світильників (голова з вогненным променем зверху) говорить про те, що в давнину вони мали сакральномігічне значення. Крім того, з ними на Поліссі пов’язано багато різних обрядів і повір’їв. Для нас цікавим є те, що урочисте запалення таких світильників відбувалося на Семена (14 вересня) [284, 186—187], а саме на Семена українське козацтво урочисто справляло свято пострижин (малих хлопців ритуально підстригали і вперше садили на коней). Цей звичай зберігся ще від княжих часів [55, II, 241]. Ймовірно, саме такі світильники мав на увазі останній задунайський запорожець А. Коломієць, оповідаючи про січові клейноди.

Подібний сакральний світильник у формі людської голови згадується й у карпатській легенді про розправу Олекси Довбуша над багачем Дідушком: “Дідушкові — багачеві, що похваливсь його вбити, він стяг голову, виніс у Синиці (гора), де мав свої хати в скалі. Там на ту голову набив залізний обруч, а в обруч поклав каганець, а в каганець поклав діямент, що ще й тепер світить серед його хати в Синицях. Голову завісив на ланцах, що навхрест у тій хаті протягнені від кута до кута. У кожному куті п’ять кітлів червоних, а та голова висить на ланцях посередині, а на ній в каганці світить діямент” [89, VI, I, 75].

Свігач.
Зі старовинного малюнка

Раджпути. Зі старовинного малюнка

Раджпутська Карні-мата —
мати роду правителів Біканера

Розлука запорожця.
Із малюнка О. Сластьона

Знаковим є те, що А. Коломієць, випадково прохопившись про ці голови, відмовився давати будь-яке пояснення про них; судячи з цього, голови могли належати до якихось таємних регалій, про які було заборонено розповідати стороннім. Зрозуміло, що у випадку зі світильниками, котрі символізували дохристиянське поклоніння вогню, така таємничість є повністю виправданою. А щодо індійських кшатріїв-раджпутів, — то в них обряд поклоніння вогню і до сьогодні є одним з найважливіших.

Продовжуючи шукати аналогії між індійськими раджпутами та українськими козаками, вкажу на подібність й інших звичаїв та обрядів. Раджпути, котрі вважають себе нащадками ведичних кшатріїв, носять шаровари і широкі пояси, довгі вуса, які, як і запорожці, закручують за вуха, і оселедець на голові, котрий і називається подібно — “чут” (порівняйте з нашим “чуб”) [321, 242]. На своїх щитах і знаменах раджпути з давніх-давен поміщали тризуб — знак бога Шиви [216, 69]. У раджпутів існував звичай: воїнам, котрі відїжджали на бій, меч завжди вручала жінка — мати або дружина [321, 156]. Нашим козакам зброю також виносила мати, дружина або сестра, що зафіксовано у давніх колядках та думах:

*Татусьо вийшов — коника вивів,
Братенько вийшов — сідельце виніс,
Сестриця вийшла — зброю винесла...*
[143, I, 81].

У раджпутів божеством кожного клану (кули) є своя окрема “кул-деві”, тобто богиня-мати, їй присвячуються спеціальні храми, жертівники в кожній сім’ї та спеціальні культові дієства [321, 35]. Як тут не згадати прадавній козацький девіз: “Ще не вмерла Козацька Мати!”. Рось-Мати як богиню-покровительку прадавніх українців згадує у своєму словнику дав-

ньоукраїнської міфології Сергій Плачинда [244, 46]. А у збірнику галицьких приповідок Григорія Ількевича, котрий побачив світ 1841 року, зафіксована дуже давня приповідка: “Великая Руська Мати” — саме у значенні Матері Роду [130, 10].

В Україні аж до ХХ ст. зберігався звичай “весільного меча”: під час весілля світилка перед нареченими несла меч, встромлений у хліб, перевитий барвінком і з прив'язаними свічками. В індійських раджпутів такий меч міг навіть замінити нареченого (якщо той затримувався на полях битв) і наречена, обвінчана за особливим обрядом з його мечем, ставала повноправною дружиною раджпута [321, 156—157]. Мандруючи Україною ХVІ ст., французький інженер Боплан із здивуванням описував дивний звичай: українські дівчата самі сватали собі наречених [33, 73—74]. Такий же звичай (“сваямвара”) здавна існував серед індійських кшатріїв: дівчина теж могла сама вибрати собі нареченого, одягнувши йому на ший гирлянди з квітів [321, 51].

Раджпути вітали один одного потиском правої руки, а гостя зустрічали кубком пінистого медового напою [321, 129]. Ще Альберт Віміна описував, що Хмельницький вітався за руку з козаками, а звичай привітання гостя келихом меду відомий у нас з глибокої давнини.

Подібно до раджпутів, козаки ховали своїх померлих, насипаючи над ними високі могили. Цей звичай, поширений колись на Україні, занепав внаслідок московсько-більшовицької окупації, як і пам'ять про предків взагалі. Навіть зараз індузи чи китайці, японці чи кавказці знають свої родоводи з десятого коліна, а у нас, на жаль, не знають навіть четвертого. Приведу один факт: з отриманням незалежності в Україні постало питання перевезення на батьківщину праху померлих у Сибіру ук-

Вирядження на війну.
Із малюнка М. Дерегуса

Раджпутська принцеса.
Зі старовинного малюнка

**Повернення
з війни.**
Зі старовинного
малюнка

раїнських громадян. І, на відміну від литовців, естонців, українці не поспішали забирати своїх померлих... А козаки вважали великим гріхом не забрати тіло побратима з поля бою. Коли тіла знайти не вдавалося, вони, повернувшись на Січ, насипали йому символічну могилу.

У раджпутів, представників касты воїнів-кшатріїв, найдостойнішою вважалась смерть в бою: смерть вдома, на ліжку — негідна [321, 107]. Смерть в бою позбавляла воїна неприємностей наступних перероджень і душа його потрапляла просто до раю [321, 130]. Так само й українські козаки смерть від хвороби вважали ганебною, навіть карою Божою за гріхи [141, 58]. Особливо дотримувались цього постулату запорожці, що були своєрідними ченцями релігії, війни і смерті. Мотив вінчання з могилою є звичайним в українських думках: "моя хатина — в сирій землі домовина", "візьме собі дружиночку високою могилочку", — співається в них. На Поділлі зберігся цікавий звичай запросин гостя до свого дому: "Хати наші на цвинтарі, а Вас прошу до куреня" (курінь — казарма на Січі) [334, 91]. На Запорізькій Січі новоприбулому до куреня козаку курінний отаман, виділяючи місце, казав: "Ну, синку, оце і вся тобі домовина! А як умреш, то ще менш буде".

Колосальні за силою слова, котрі протягом століть були сховані в серцях козацьких нащадків — вояків Української Повстанської Армії, так висвітлюють містику вінчання українського козака-повстанця із війною:

*... Знайду від тебе крацу кралю,
Ця краля пишна — це є війна,
Війна палка, війна рожева,
За смерть віддає нам любов.
І дармо тобі, дівчино, сниться,
Що вернуса живий-здоров... [291, 331].*

**Герб мамлюкського
майстра фехтування**

Подібну містику смерті сповідували і знамениті раджпутські ченці-госаїни (воїни ордену Госаїн), філософія і звичаї котрих дивовижно схожі зі звичаями запорозьких козаків. Госаїни поділяються на дві течії: безшлюбні воїни-аскети "ніханги" і "сансарі-госаїн", які живуть світським життям. Козаки також поділялися на безшлюбних січовиків і сімейних реєстровців. Традиційні кольори ніхангів, котрих ще називають "лицарями смерті", синій і жовтий [91, 147]. Ніхангів ще називають "канпхата-джогі", тобто йоги з порваними вухами: при обряді посвячення їм глибоко надрізували вуха, щоб одягти спеціальні важкі сережки..." [321, 266]. Подібну масивну сережку бачив ще візантійський хроніст Лев Диякон у вусі нашого славного князя Святослава Хороброго, котрий своїм зовнішнім виглядом (довгі вуса і чуприна) нагадував як запорозького козака, так і кшатрія-раджпута. Нагадаємо, що січовики також носили сережки, про що є багато свідчень сучасників.

З наведеного вище бачимо, як поверхнево вивчали дослідники військові традиції Запорожжя, примітивізуючи козаків до рівня утікачів від панського гніту, котрі запозичували військові традиції від турків, татар, поляків чи ще когось, тільки не від своїх пращурів, котрих немов би і ніколи не було. А все ж явище українського козацтва та Запорізької Січі має значно глибші корені. І військова культура наших предків була на надзвичайно високому рівні, недаремно різні народи намагалися перейняти її.

З історії ми знаємо про відважних єгипетських лицарів-мамлюків. Очевидці в один голос описують їх надзвичайну бойову вправність у володінні зброєю і конем. Ось висловлювання наполеонівського генерала Деверньє Ніколаса Філібера, котрому довелося зіткнутися з ними безпосередньо на полі бою: "Мамлюкська армія навіть разом з її піхотними підкріпленнями була в кількісному відношенні набагато слабшою за французьку. Але кожен мамлюк мав арсенал на своєму коні. Тримаючись верхи, за козацьким звичаєм, він спочатку повинен був розрядити свій карабін; потім стріляв з декількох пар пістолів, викидаючи їх після використання за спину — потім вони підбиралися його пішими слугами; відтак він метав свої смертоносні джеріди — дротики, близько чоти-

Індійська жінка виконує танець з мечем.
Сучасна світлина

Грузинський меч
русуллі

Григор Орлик — маршал Франції

рьох футів довжиною, виготовлених із зачищених і вигострених пальмових гілок, і, насамкінець, атакував ворога з кривою турецькою шаблею (ятаганом) у руці. Іноді він тримав два ятагани, розмахуючи обома, тримаючи повіддя зубами. Роки практики робили його здатним відрубати голову одним ударом. Відірваний від своїх батьків ще в юному віці, воїн з дванадцяти років, звичайно, не маючи сім'ї, не знав страху і прив'язаності. Мамлюк майже ніколи не потрапляв у полон: він або перемагав, або гинув, або зникав з тією ж блискавичною швидкістю, з котрою атакував..." [329, 423].

Французький генерал не випадково звернув увагу на те, що мамлюки воювали за козацьким звичаєм. Нагадаємо, що в той час завдяки старанням сина Пилипа Орлика, котрий став маршалом Франції і організовував так звану Рейнську Січ, та інших українських емігрантів, у Європі, і особливо у Франції, була мода на козацтво. У ті часи козак у Європі, як тепер самурай у західному світі, був символом ідеального воїна. Описуючи зустріч Наполеона та Олександра I в Тильзіті, французький історик пише, що після зустрічі "Наполеон сів на коня і з місця помчав в кар'єр "по-козацьки" [206, 8]. Щоравда, історик не знав, що у козаків був свій термін позначення їзди в кар'єр — "навзаводи". Слід також сказати, що в мамлюки, як і в яничари, набиралися діти, захоплені в чужих краях, в тому числі й з України. Але найголовніше те, що комплекс

Бій козаків з французами біля Девентера взимку 1813 р.

бойових мистецтв, якого навчали мамлюків мав назву *furusiyya*, тобто фурсія. Цей термін означав мистецтво воїна. Він включав мистецтво верхової їзди, володіння списом, метання дротиків, стрільбу з лука, боротьбу і фехтування. А також знання порід коней і догляд за ними, уміння їх самостійно

об'їжджати, лікувати, мистецтво виготовлення лука, стріл тощо. Крім того, фурусія — це і кодекс лицарського благородства. Це мистецтво вивчалось мамлюками з дитинства у спеціальних військових школах — тібаках, а демонстрації цього мистецтва відбувалися на спеціальних іподромах, котрі

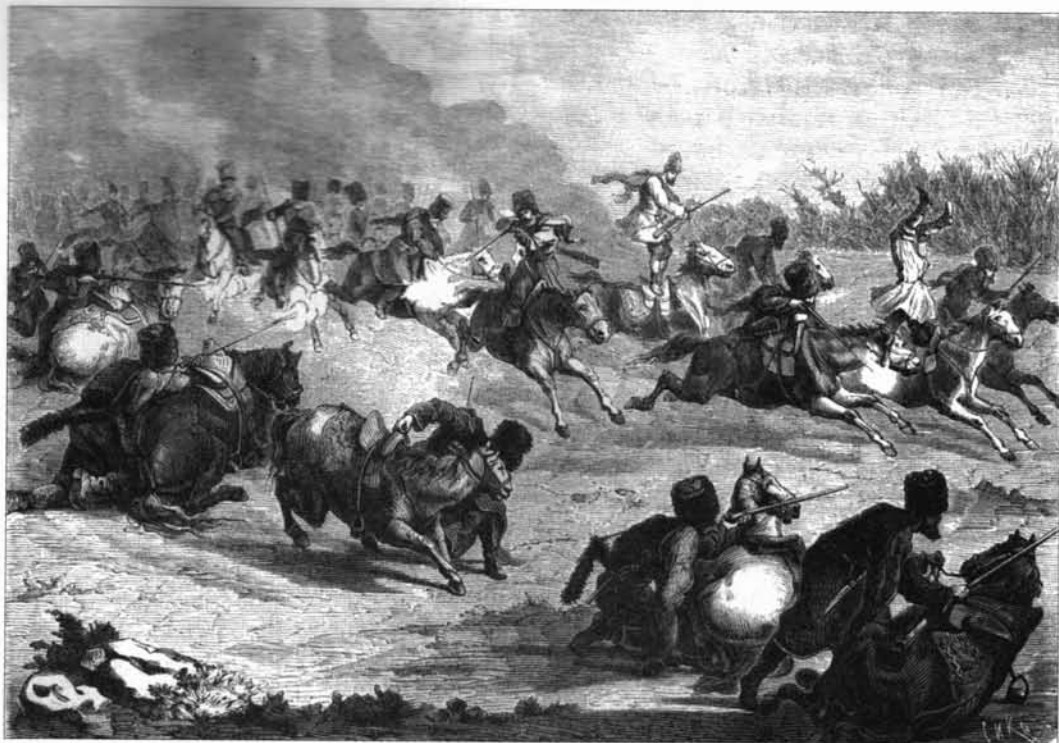
Козак у бою. Зі старовинного малюнка

мали знайому кожному українцю назву "майдан". Ось як проходило навчання воїна мистецтву фехтування: спочатку майстер виносив чотири види шабель: їхня маса коливалась від двох до п'яти фунтів. Вправи починалися з легкими шаблями і закінчувалися з важкими. Для збільшення сили і витривалості мамлюк рубав глину: першого дня завдавав по ній 25 ударів, другого — 50, третього — 75, продовжував тренуватися, доки не доводив кількість ударів до 1000. Після цього на глину клали шар повсті, котру він мусив рубати. Кількість шарів повсті збільшувалася з п'яти у перший день, до більш як сотні шарів до кінця навчання. Крім того, мамлюкові давали свинцевий брусок, котрий він мав навчитися розрубувати з першого ж удару. Таким чином, вершиною початкового етапу тренування фехтувальника було вміння одним ударом розрубати або сто шарів повсті, або свинцевий брусок.

Щоб навчити мамлюка вмінню оцінювати та контролювати глибину рани у відповідності з тим, чи хотів він вбити свого суперника, чи лише поранити його, учитель змушував мамлюка рубати листи паперу, які він клав на подушку, наповнену бавовною. Двадцять стосів паперу клалися на подушку і від мамлюка вимагалось розрізати певну кількість стосів за один удар. Під ці стоси клали лист заліза, щоб полегшити рубку. Вправа виконувалася доти, поки мам-

Мамлюки. Гравюра XVII ст.

Гарцювання кубанських козаків. Старовинна гравюра

Козацьке гарцювання.
Світлина поч. XX ст.

люк не міг розрубати замовлену кількість стосів з одної купи без використання листа заліза.

Тренування ударів продовжувалося верхи. У землю встромляли зелену тростину, висотою у людський зріст. Вершник повинен був зрубати її на повному скаку. Згодом він мусив зрубати почергово п'ять тростин з одного боку, а насамкінець — по п'ять тростин, встромлених справа і зліва від вершника. Лише після такої ретельної постановки удару майстер починав вчити мамлюка усьому багатющому арсеналу фехтувальних прийомів. Культмінацією навчання було оволодіння учнем технікою фехтування двома шаблями одночасно [329, 420].

Однак, ні арабські, ні європейські історики чомусь не зупиняються на походженні самого терміна *furusiyya* (ф-урусія — мистецтво русів). Араби, турки і татари називали урусамі українських

козаків. Згадаймо, що знаменитого кошового отамана Івана Сірка вони називали Урус-шайтаном. Подібно, великі прями мечі (схожі із зображенням на Збруцькому ідолі), на Кавказі з давніх-давен мають назву *русулі*, тобто руський меч. Якщо ж згадати, що руські воїни часто наймалися на службу до візантійських імператорів, арабських халіфів та єгипетських султанів, то пояснення цього терміна виглядає цілком логічним і обґрунтованим. Адже навіть добірних мамлюків, котрі складали особисту охорону єгипетського султана, називали саме *al-khassakiyya*, тобто козаками. З них вибиралися *Rammaha-khassakis*, тобто козаки-списоносці, котрі брали участь у священній процесії Махмаль, під час якої демонстрували своє військове мистецтво — ф-урусію [329, 426]. До речі, М. Канигін, посилаючись на єгипетські джерела, твердить, що рідною мовою мамлюків була руська [139, 336]. Усі ці факти ретельно приховувалися окупаційними істориками, щоб, як цинічно пояснив один з них, “дабы хохлы не зазнавались”. Але шила в мішку не втаїш, правда про наших воїнів гримить світами, і наше завдання вивчити її.

Щодо тренувань, то на Січі випробування мають давні корені і були значно вищого рівня складності. Чорноморці, називали козака, здатного заарканити молодого необ’їждженого коня (неука), вихопити його з табуна і приборкати під сідло, “комонником” [250, 121]. Уже сам термін “комонник” є дуже давнім і засвідчує, що козацьке мистецтво гарцювання сягає своїми коренями ще часів Київської Русі, тобто саме тоді, коли фурусія і козаки-мамлюки з’явилися в Єгипті.

У книзі “Таємниці бойових мистецтв України” [137] я висвітлив основні моменти бойового вишколу запорожців, тому додаю лише деякі факти. Особливу увагу козаки приділяли виїждженню

Козацьке гарцювання.
Світлина поч. XX ст.

Козацьке гарцювання.
Світлина поч. XX ст.

Козацьке гарцювання в німецькій армії.
Світлина періоду II світової війни.

но орудувати двома шаблями на коні, який в розпалі бою мчав, несамовито кидаючись в різні боки. Про такий вишкіл розповів нащадок запорізьких козаків Василь Ірклієвський: "...тягнеться живопліт завдовжки три-чотири кілометри, з гінною доріжкою, приблизно два-три метри завширшки. По цій доріжці пускають здебільшого дикого коня, голого, без вуздечки, сідла. Поза живоплотом позасідають старшини з батогами, козака-ученика посадять десь на закруті живоплоту в потайках теж. Кінь летить скочака щосили; старшини спідтишка потьохкують батогами, що надає коню ще більшого духу. Козак-ученик, коли кінь добігає до нього, повинен вискочити зі своєї засідки, ухватитися за гриву коня й злетіти на нього.

Козацьке гарцювання. Світлина поч. XX ст.

коней, навчання їх у бою не боятися криків і пострілів, вмінню виконувати різні команди. Була і специфічна козацька термінологія; наприклад, вольтижування: "гвинтування", джигітовка, гарцювання тощо. Сучасники згадували, що козаки з кіньми по кілька разів перепливали туди й назад через Дніпро "щоб коні уміли добре плавати" [355, 56].

Справжній козак у бою повинен був вільно орудувати двома шаблями на коні, який в розпалі бою мчав, несамовито кидаючись в різні боки. Про такий вишкіл розповів нащадок запорізьких козаків Василь Ірклієвський: "...тягнеться живопліт завдовжки три-чотири кілометри, з гінною доріжкою, приблизно два-три метри завширшки. По цій доріжці пускають здебільшого дикого коня, голого, без вуздечки, сідла. Поза живоплотом позасідають старшини з батогами, козака-ученика посадять десь на закруті живоплоту в потайках теж. Кінь летить скочака щосили; старшини спідтишка потьохкують батогами, що надає коню ще більшого духу. Козак-ученик, коли кінь добігає до нього, повинен вискочити зі своєї засідки, ухватитися за гриву коня й злетіти на нього.

Якщо зробить три рази так, то тоді вважається "шаблюківцем". Звичайно, це було до опанування найтяжче, але — найлегше до життя. В "шаблюківця" була найбільша нагода вискочити "незамоченим ноги" з бійні-різні-січі. На бійню-січу вони їхали, як на весілля...

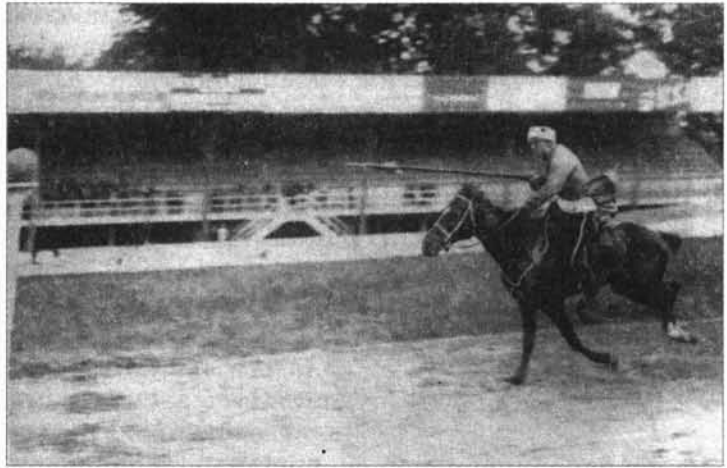
Хто не міг виконати вправ "шаблюківця",

того зараховували до звичайних верхівців. Коли ж якийсь козак не надався ніяк на верхівця, звичайно таких мало було, то тоді зараховували його на "меченосця". Вправи "меченосця" не такі вже тяжкі були, але "меченосець", порівнюючи з верхівцем, не говорячи вже за "шаблюківця", мав дуже-дуже мало нагоди пережити будь-яку січу.

Слабших, ніяковілих, плохих і т. п. зараховували на господарчі справи: випасати коні, худобу, заготовляти пашу, дрова, ловити та сушити рибу, на кухню і взагалі по господарству" [131, 24—25].

Особливістю техніки козацького фехтування було також застосування під час бою елементів перекидання шаблі з однієї руки в іншу і навпаки. Тому, на відміну від турків чи москвинів, не набув поширення в українських козаків темляк — ремінна петля на руків'ї шаблі, котру одягали на руку (скажімо, у донців козаку в 17 років давали шаблю без темляка, а темляк урочисто вручався лише в 21 рік, після здобуття козаком певного статусу; у Московщині існували спеціальні нагородні орденські темляки). Зневажлива запорозька назва темляка — "дармовис" — достатньо красномовна.

Гостювавши в першого почесного гетьмана Українського козацтва Володимира Савовича Муляви, я почув про цікавий випадок. Його рідне село Жовнине Полтавської області розташоване в тому місці, де Сула впадає в Дніпро, і здавна належало до так званих козацьких сіл. Козаки, котрі жили в селі під час

Козацьке гарцювання. Світлина поч. XX ст.

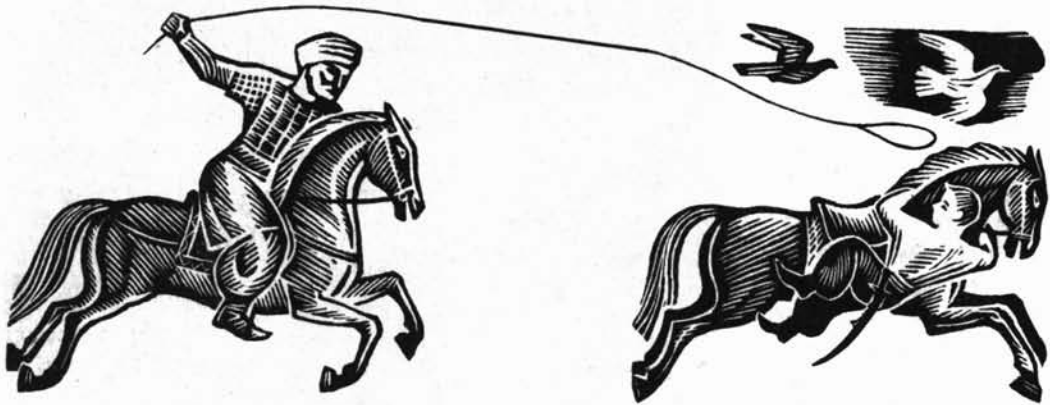

Козацьке гарцювання. Світлина поч. XX ст.

Козачий одмах.
Малюнок
В. Цімбала

визвольних змагань на початку ХХ ст. активно боролися проти червоних орд зі Сходу. Після захоплення більшовиками України, козаки не змирилися і продовжували партизанити в Дніпровських плавнях, у котрі червоні окупанти боялися потикатися аж до початку Другої світової війни. Зі свого дитинства він пригадує розповідь матері Тетяни Бородай, яка одного разу була свідком цікавого поединку. Було це десь на початку 30-х рр. ХХ ст. Один з козаків з відомої в селі родини Василенків, котрий вертав із села до плавнів, був заатакований групою вершників-червоноармійців. Козак ішов пішки, був незброєним, тому червоноармійці не стали стріляти, а вислали одного зі своїх, щоб той шашкою "изрубил врага народа". Тричі червоноармієць на повному скаку пробував рубонуть козака, але жодного разу не вдалося йому це зробити. Козак, навідліг долонею, відбивав лезо шашки і біг далі. З останнім ударом козак зміг не лише відбити удар, а й вибити шашку з руки червоноармійця і, поки той знімав рушницю, зник у плавнях. Можливо, червоноармієць і не володів добре клинком, але сам факт відбивання зброї голими руками свідчить про високий рівень майстерності нащадків запорожців. А що говорити про давні часи, коли це мистецтво було у розквіті. Недаремно літописець, описуючи українських козаків, зазначає: "...Зброю мають: самопали, шаблі, обухи і списи, і до них такі майстерні, що найкращий польський гусарин і німецький рейтарин, прирівняний до них бути не може" [277, 7].

Ухилення від аркана. Малюнок О. Шоломія

Запорізькі козаки часто вправлялися у перепливанні ріки проти течії. Саме тому відзначилися на Січі сини Тараса Бульби, що перепливли проти течії Дніпро. У січовій школі великого значення надавали фізичним навантаженням, різним вправам та іграм, про що є багато згадок сучасників [137, 187—193]. Взимку тренувалися в полюванні на лижах. Адже лижі в Україні були відомі здавна, про це ще у XIII ст. згадували іноземні мандрівники [107, 62].

Тренуючись, козаки билися наповненими соломою мішками, стоячи чи сидячи на колоді. Щоб “поставити” удар, шаблею рубали лозу. Згадки про рубання лози збереглися навіть в стародавніх українських замовляннях при пораненнях для зупинки крові: “Ішли ліки через три ріки і лозу рубали і рожу саджали, і рожа не прийнялась і кров унялась...” [318, 36]. Для перевірки правильності удару існувала і така вправа: козак мусив зрубати лозину чи тичку так, щоб шапка, насаджена на тичку, знову висіла там. Практикувалось і фехтування із зав’язаними очима: треба було зробити певну кількість кроків і розрубати шаблею глиняне горнятко, насажене на тичку. Особлива увага приділялась орієнтуванню в темряві — вночі та у сутінках. Про це красномовно свідчать народні ігри, котрі дозволяють розвивати т. зв. “шосте відчуття”, підтверджують спомини колишнього запорожця Микити Коржа, котрий згадував, що на Січі козаком не вважався той, хто не вмів добре орієнтуватися вночі [300, 255]. Особливими секретами тренування в умовах ночі володіли козацькі пластуни. Адже вночі людина не лише має обмежене сприйняття реальності, а й повинна подолати сон. Над вирішенням цієї проблеми працюють наукові інститути багатьох країн світу, винаходять препарати, котрі дозволили б воякові бути активним вночі. Козаки мали свої секрети психофізичного тренінгу, велику роль в якому відігравав місяць. “Місяць — козацьке сонце”, “На що в Бога день, як в козака Місяць” — ці давні українські прислів’я підтверджують культ нічного світила у січових козаків. З Місяцем пов’язаний і образ святого Юрія, покровителя козацтва. За давньою козацькою легендою св. Юрій відсік голову вогнедишному дракону, що хотів поселитися на Місяці і забрати місячне світло від людей. Шабля ця освячена була Святим Духом [150, 24]. Наш народ з давніх-

Козак в бою.
Малюнок Е. Штайн-гагена

давен шанував нічне світило. Ясен Місяць згадується у стародавніх колядках, казках, легендах, замовляннях, навіть славнозвісні вареники (символ України в світі) — стародавня обрядова їжа на честь Місяця — своєю формою нагадують молодик. Коли з'являється повний місяць, селяни звертаються до нього обличчям, кланяються і моляться, просячи в Бога щастя і здоров'я. Володимир Гнатюк записав давнє прислів'я, котре побутувало серед українців ще в кінці ХІХ ст.: "Місяць наш божок, а хто ж нам буде богувати, як його не стане?" [65, 146—147].

У Давній Русі божеством місяця був Хорс [360, 48]. Від бога Хорса походять слов'янські слова *хоробрый* (обраний Хорсом), *хорт* (собака Хорса) (в Україні часто хортом називали вовка), *хоругва* (знамено Хорса), а також назва слов'янського племені — *хорвати*. Відомий дослідник військових звичаїв та обрядів Олексій Мандзяк, розповідав, як він їздив вивчати до одного чоловіка у Вінницьку область техніку голдовництва (обернення на вовкулаку), котра називалася "хорсування". Той, хто оволодівав нею, ставав, за визначенням того чоловіка, "хорсовою людиною", тобто вовку-

лакою. Виконувалася вона о першій годині ночі і починалася саме з молитви до Місяця, а закінчувалася на сході сонця молитвою "Життедайному Сонцю". Зі "Слова о полку Ігоревім" дізнаємося, що саме Хорсу-Місяцю до третіх півнів, тобто вночі, перебігав дорогу вовком князь-вохв Всеслав.

Видатний український історик Омелян Партицький виводив ім'я грецького героя Геракла від *Хор-клес* — слава Хорсу [231, 54]. До речі, офіційна радянська історіографія, аналізуючи "Слово...", ігнорувала таку очевидну річ, що вночі сонце не світить і доводило, що Хорс — це божество сонця, ототожнюючи його то з іранським Хварзом, а то й з семітським сонячним божеством Херешом. І даремно во-

Герць козака. Малюнок П. Андрусіва

ни відволікали нашу увагу від місяця. Адже Місяць з давніх-давен відомий своїм впливом не лише на магнітне поле планети (приливи і відливи морів), а й на людську психіку. Батьки вчили: дітям не можна дивитися вночі на місяць — не будуть спати. Згідно з певними фазами місяця наші предки розпочинали роботу на полях, у садах, городах. З місячними фазами пов'язане і збирання лікарських рослин в народній медицині, котре повністю підтверджується тепер сучасною наукою. У науці дотепер відоме таке явище як лунатизм або сомнамбулізм, коли людина під впливом Місяця вночі встає, ходить із закритими очима. Відомо, що під час повного Місяця магнітні хвилі впливають на стан людей і тварин не лише вночі, а й вдень.

Битва з турками.
Зі старовинного малюнка

Козацькі характерники знали таємниці цих явищ і вміли користуватися місячними фазами як для входження в змінений стан свідомості, наприклад: поранених козаків лікували, вводячи їх в гіпнотичний транс (при цьому не дозволяли їм спати) і співаючи певні пісні; це дозволяло робити складні операції: витягати кулю з тіла чи складати переламані кістки, не використовуючи при цьому знеболення; так і для введення в цей стан інших, наприклад, ворогів. Саме ці знання давали їм змогу “напустити ману”, нав'язати сон на ворогів, а то й так їх загіпнотизувати, що вони, мов вівці, покійно йшли за козаками. Для цього існували спеціальні замовляння, використовувалися виття по-вовчому, крик пугача тощо. Існують свідчення з часів Першої світової війни про те, що пластунів щоночі кидали в атаки і штурми, а вдень вони робили виснажливі переходи, а з ніг ніхто не падав. Отже, могли вони якимось чином обходитись без сну.

Особливо важливо було правильно діяти в критичних ситуаціях. Найважливішим для воїна в бою є вміння блискавично приймати рішення, виходити з найне-

Козак.
Зі старовинного
малюнка

Запорізький козак

сподіваніших ситуацій, адже будь-яка несподіванка — це надзвичайний стрес для людського організму, і наші пращури чудово усвідомлювали це. Українська народна казка “Про хлопця, що не знав страху” розповідає про парубка, який просив

людей навчити його боятися. Він перемагав чортів та різних страховиськ, ночував коло мерців, але нічого не боявся. А загинув, нахилившись до криниці попити води, коли звідти несподівано вискочила жаба — у хлопця від страху розірвалося серце [115, 111—113].

В іншому варіанті цієї казки один чоловік перелякав хлопця тим, що вилив на нього відро холодної води, коли той спав. У цих казках відбита основна суть підготовки воїна: навчити його правильно реагувати на несподіванку, адже війна — це, насамперед, несподіванка. Тому система тренувань козаків була жорстка і максимально наближена до реальності. Саме вона дозволяла їм бути практично невразливими для ворогів. Свою ефективність вона продемонструвала під час несподіваного нападу турецько-татарської армії на Січ 1675 року. Ця знаменита битва не має аналогів у світовій історії. На Різдвяні свята турки з татарами під командуванням кримського хана несподівано підійшли під Запорізьку Січ, плануючи влаштувати запорожцям “варфоломійську ніч”. Опівночі ординці оточили Січ, де мирно спали, нічого не підозрюючи, козаки, а п’ятнадцять тисяч яничар таємно проникли, оточивши всі курені. Дотепер історики сперечаються, яким чином вдалося козакам серед ночі пробудитися, миттєво зорієнтуватися і зорганізувати оборону. Можливо, дійсно було тут заступництво Боже. Але факт залишається фактом: з п’ятнадцяти тисяч засланих на Січ яничар врятувалося втечею лише півтора тисячі, решта були знищені козаками. Серед козаків в цій нічній завірюсі загинуло лише п’ятдесят чоловік, і близько вісьмох десятків було поранено [356, II, 323—326]. Звичайно, що після таких битв на козаків дивилися, як на щось надприродне.

У козаків було прийнято усі несподівані і неприємні звістки пом'якшувати, додаючи здавен усталені, освячені традиціями слова і звороти. Наприклад, вартовий козак, побачивши ворога, не повинен піднімати товаришів диким криком — “Черкеси!”. Він обов'язково спокійно повинен сказати — “Черкеси! Бог з вами!”. Упущення таких висловів вважалося великою грубістю, вивіскою рекрутської неотесаності [250, 222]. Тобто, застосування певних висловів виробляло такий спосіб мислення, при якому він за будь-якої небезпеки міг зберігати спокій і незворушність. “Не той сильний, що камінь верже, а той, що серце в собі держе”, — вчить старе козацьке прислів'я.

Цікаві деталі козацького виховання подає у своїх мемуарах знаменитий козацький отаман Михайло Чайківський: “Мати моя, крім любові та турботи, котрі вона відчувала до свого єдиного сина, усіма силами намагалася зробити з мене козака і духом, і тілом. Гончих, коней, соколів — всього було у мене доволі. Першим моїм учителем був пан А., пристрасний українець-козак, і більшу частину своїх уроків я брав, сидячи на коні. Крім цього вчителя, у мене був старий дядько, на ім'я Левко, котрий розповідав мені казки про знахарів і чародіїв, передавав козацькі перекази, показував в околицях урочища, де проходили різні битви і співав козацькі думки. Мати мені завжди повторувала: “Не рухай чужого майна і не втручайся в чужі справи, але не дозволяй втручатися і в твої; поради слухай, але май свою думку, а якщо щось почав робити, то роби, не дозволяй собі кинути початої справи ні через важкість, ні зі страху; нікому не нав'язуйся зі своєю думкою, але нікому не дозволяй зневажати її; у своєму житті будь не лозиною, що гнеться в той чи інший бік; перед нижчими не задирай голови, а перед вищими не гнись дугою; на людські діяння не дивись, а за свої відповідай перед Богом і самим собою. Живи по-Бо-

Перемога козаків на Різдво 1675 р.; Малюнок С. Рекова

**Повернення
з війни.**
Зі старовинного
малюнка

жому" [113, 49—50]. Навіть сьогодні вражають нас ці заповіді матері Михайла (внучки гетьмана Івана Брюховецького), в котрих сконцентровано моральний кодекс честі українських козаків, знаменита "Лицарська Регула"; котру згадує у своїх працях Олекса Стороженко.

Окрім школи військового мистецтва, Січ була скарбницею військового духу, що зберігала найдавніші, архаїчні військові традиції нашого народу. Традиції побратимства, характерництва, військової змаги сягають своїми коріннями своєї давнини. Взяти, наприклад, хоча б інститут добровольців-смертників, котрим козаки завжди вражали ворогів. Його корені сягають часів розселення давніх арійців. У давніх арійських племенах військові вожді брали на утримання малих хлопців, чиї батьки загинули або пропали безвісті. Згодом з них виростили відважні воїни, котрі супроводжували і охороняли вождя та були готові віддати за нього своє життя не вагаючись, деякі з них після смерті вождя помирили, щоб супроводжувати його і після смерті. З давніх-давен відомі в індійській міфології марути — Сини бога Рудри (Рода), божества грози і вітру, котрі супроводжують в походах громовержця Індру. Ці марути, як свідчать дослідники, є міфологізацією т. зв. "марья" — загонів професійних воїнів, котрі відіграли велику роль в експансії арійців [324, 145]. Цікаво, що марути носили зачіску, подібну до козацької чуприни, а озброєні були золотими сокирами (згадаємо традиційні позолочені топірці карпатських верховинців). Про існування інституту смертників на наших землях свідчить Геродот, описуючи скіфів, котрі йшли на смерть після смерті царя. Арабський вчений Ахмед Ібн-Фадлан, розповідаючи про царя русів, пише: "Із звичаїв руського царя є те, що в палаці з ним знаходиться чотириста чоловік з числа хоробрих сподвижників його і вірних йому людей, вони вмирають при його смерті і йдуть на смерть за нього" [56, 101]. У дохристиянський період історії Київської Русі такі воїни-смертники були відомі

під назвою “смердів” — які спільно вмирають (префікс *c* — спільно, корінь *мерд-морд* — вмирати, вбивати). У часи християнізації Русі інститут смердів-смертників був ліквідований, саме слово “смерд” стало загадковим анахронізмом [264, 279—283], а пізніше назвою бідних селян. Щодо етимології цього слова, то воно має спільні корені і з прізвиськом знаменитого “старого козака” Іллі Моровця, і зі слов’янською богинею смерті Марою, і з давньослов’янським словом “мор”, котре означає бій, битву [137, 11]. До речі, бойовий клич індійських раджпутів — “Мар!”, “Мар!”, буквально “Смерть!”, “Убий!” [321, 27].

У битві під Берестечком відступ козацького війська прикривав цілий загін із 300 козаків-смертників, завданням якого було ціною власного життя забезпечити відхід основних сил української армії через болота. І з цим завданням козаки впоралися блискуче, про що свідчать захоплені відгуки їхніх ворогів: “...в одному місті серед болота скупчилося триста козаків і хоробро оборонялися проти великого числа атакуючих, які натискали на них звідусюди; щоб довести своє зневажливе ставлення до життя, яке [поляки] обіцяли їм дарувати, та до всього, що є найціннішого, крім життя, вони витягали із своїх кишень та чересів усі свої гроші і кидали їх у воду. Нарешті повністю оточені, вони майже всі загинули один за одним, [але] довелося з кожним з них вести бій” [343, 161].

Про подвиг ще однієї групи таких козаків-смертників, котрі переламали хід всієї українсько-московської військової кампанії під Конотопом, деякі наші історики і зараз воліють не згадувати. А розповів про нього Дмитро Бантиш-Каменський в “Історії Малої Росії”. Коли 1659 року московський князь Трубецький зі стотисячним військом розпочав облогу українського міста Конотопа, котре навіть не було оточене валами, його захисники, на чолі з полковником Григорієм Гуляницьким, вирішили використати військову хитрість. Під час чергової вилазки до московського табору кілька козаків-добровольців “випадково” потрапили в полон, “не витримавши тортур”, розказали князю Трубецькому, що, мовляв, у Конотопі мало військ (близько чотирьох тисяч) і вони до оборони не готові. Повіривши їм, Трубецький зі своєю стотисячною арматой вирішив негайно розпочати штурм міста. Пополудні 28 квітня

Український селянин з ціпом.
Світлина поч. XX ст.

Переможець під
Конотопом

після шаленої артпідготовки відбірні московські полки вдерлися в Конотоп, як на парад, "з барабанным боем і піднятими прапорами". Там їх чекала така засідка Ніжинського, Прилуцького і Чернігівського полків (разом з мешканцями Конотопа їх було 20—25 тис. чоловік), з якої мало хто зумів втекти. Як скромно написав історик, москвини "були відкинуті і відступили в безладді" [16, 229—230]. Саме з цього часу приказка "хохлацкий цеп на все сторони бьет". Після цієї поразки Трубецький, навіть маючи більш як п'ятикратну чисельну перевагу, вже більше не наважувався штурмувати Конотоп, а обмежувався пасивною облогою. Подвиг кількох козаків-смертників врятував місто і значною мірою сприяв блискучій перемозі

українського війська у знаменитій Конотопській битві (08. 07. 1659 р.).

Візантійський історик Прокопій Кесарійський в "Історії війн з готами" із захопленням і здивуванням пише про подвиги одного з таких воїнів честі, що походив з наших країв, з племені гунів-масагетів і мав ім'я Хорсамант — "людина Хорса". Хорсамант був особистим охоронцем візантійського воєначальника Велізарія і був одним з кращих воїнів. Він виходив один на поєдинок з великою кількістю ворогів, легко перемагав їх і змушував тікати: "Через деякий час після битви на Нероновому полі, коли невеликими кінними загонами римляни переслідували ворогів у різних напрямках, Хорсамант, один з найславніших охоронців Велізарія, массагет родом, з іншими сімдесятьма воїнами також переслідував їх. Коли вони виїхали далеко на рівнину, решта римлян повернули назад, але Хорсамант один продовжував переслідування. Побачивши це, готи, повернули коней і рушили на нього. Він же, увірвавшись між них, убив списом одного з кращих воїнів та накинувся на інших; тоді вони, повернувши тил, знову кинулися тікати. Соромлячись тих, котрі були в таборі (а вони могли думати, що звідти дивляться на них), знову вирішили повернутися проти нього. Але повторилось те саме, і вони, втративши одного з кращих своїх воїнів, все-таки кинулись навтіки і зупинились не раніше, ніж Хорсамант загнав їх в укріплення і не повернув, залишившись один, назад" [252, 170].

Давньослов'янська
скульптурка.
VI ст. Полтавщина

Коли ж через деякий час в одному з боїв він був серйозно поранений стрілою в ногу, то, не бажаючи залишатися калікою, виїхав з табору шукати собі лицарської смерті в бою. Римляни із свого табору із захопленням і здивуванням дивилися, як Хорсамант один бився проти багатьох: "Побачивши його, вороги спочатку подумали, що до них їде якийсь перебіжчик; коли ж він був близько від них і пустив в хід свій лук, не знаючи, хто він такий, вони виступили проти нього в кількості двадцяти чоловік. Легко відбивши їх, він повільно поїхав далі, і коли проти нього виступила ще більша кількість готів, він не став тікати. Оточений з усіх сторін величезним натовпом, він вважав для себе обов'язком честі з ними стятися; римляни, котрі дивилися на нього з веж, стали підозрювати, що цей чоловік з'їхав з глузду, але вони зовсім не думали, що це Хорсамант. Здійснивши багато подвигів, котрі заслуговують великих похвал, але потрапивши в кільце ворожого війська, він був покараний за свою бездумну сміливість" [252, 171]. Звичайно, римлянам тих часів смерть Хорсаманта здалася безглуздою і непотрібною. Саме тому вони з колишніх володарів світу перетворилися на рабів готів і лангобардів, гунів і вандалів, котрі хазяйнували на землях колись могутньої Римської імперії і ганяли нікчемних нащадків, колись хоробрих римлян, як зайців, так, що визволяв їх прибулий з-за моря візантійський полководець Велізарій з військом, яке також складалося з гунів, готів та інших варварів.

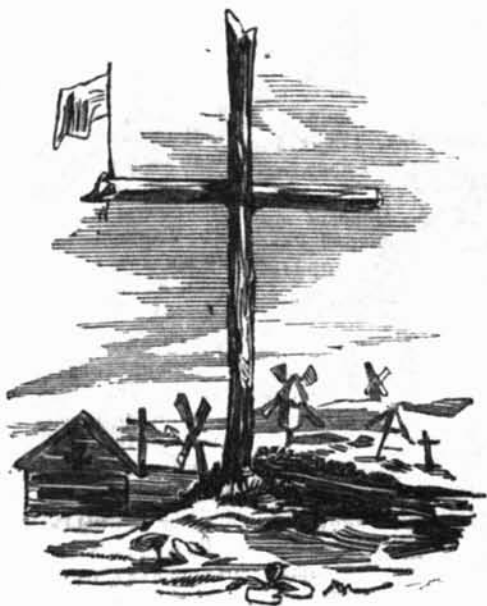
Для Хорсаманта ж така смерть у чесному бою була гідним завершенням шляху воїна, і навпаки, ганьбою для себе він вважав померти в ліжку калікою. Таке ставлення до лицарської смерті зберігалося у нашому народі століттями (згадаймо знамените Святославове "Мертві сорому не ймуть!" або як сколотський цар Атей у віці 90 років кинувся в гущу бою на вірну смерть, щоб померти, як личить воїнові). Так само і козаки на Січі смерть у ліжку вважали карою Божою за гріхи, а справжньою, лицарською, була для них смерть у бою. До смерті козаки ставились по-філософськи: завжди були готові померти і говорили про це спокійно або з гумором.

Зображення давньослов'янського воїна

Хорватський бойовник.
ІІ ст. Біскупія

Козацька могила з прапіркою.
Зі старовинного малюнка

*Іди ж козак, світ за очима,
Неси свою смерть за плечима.
Не бійсь смерті: поки живеш — її нема,
А як умреш — тебе чортма [300, 93].*

Змістом їхнього життя було вмерти “за Правду”, тобто в обороні свого народу. Козаки вірили, що немає страшнішої сили від праведного гніву. Він додає вдесятеро сили, робить людину нечутливою до болю, ран. Але стан праведного гніву може бути лише у людини праведної, чесної, тому січовики і дотримувалися праведного життя. “Яким мечем махає, такою путтю і погине”,— у цьому українському прислів’ї акумульоване розуміння шляху воїна — шляху меча. Цей шлях передбачав, у першу чергу, жертвність, самоконтроль над своїми пристрастями, цілеспрямованість і високу моральну чистоту, суворий аналіз своїх вчинків і дій.

Давньогрецький історик Філарх ще у III ст. до н. е. писав: “...скіфи перед сном беруть сагайдак і, якщо, провели даний день безтужно, опускають у сагайдак білий камінчик, а якщо невдало — чорний. По смерті кожної особи виносили сагайдак і рахували камінчики: якщо білих виявлялось більше, то небіжчика уславляли як щасливця” [170, I, 70]. Скіфський царевич і мудрець Анахарсіс так повчав греків: “Заздрість і пристрасть — певні ознаки негідної душі. Заздрість змушує гірко переживати, коли друзі і співгромадяни благоденствують, а пристрасть викликає надію, що спирається лише на порожні слова. Скіфи не люблять подібних людей і радіють, коли іншим добре, і прагнуть лише того, що здається їм розумним. Ненависть, злість і будь-яку пристрасть, яка викликає невдоволення, вони завжди рішуче відкидають, як такі, що шкодять душі” [170, I, 42].

Меч можна було брати в руки лише в обороні праведної справи. У давніх законах арійців були чітко визначені такі випадки: “Двічі народжені повинні братися за зброю, коли зустрічається перепона до виконання ними дхарми, і тоді, коли для двічі народжених варн настає час біди (тобто, на країну напав ворог зовнішній або внутрішній). Той, хто вбиває, захищаючи самого себе, при охороні жертвних дарів, при

захисті жінок і брахманів за законом не робить гріха. Можна вбивати, не вагаючись, вбивцю, що нападає, — гуру (вчителя), дитину, старого або брахмана, що добре знає Веди. Вбивство вбивці — відкрите або таємне — ніколи не є гріхом; у даному випадку оскаженіння нападає на оскаженіння [111, 324]. У цьому випадку воїн не буде мати гріха. Адже у Ведах стверджується: той, хто своїми злочинними діями робить добродієсну людину своїм ворогом, бере на себе всі його гріхи [321, 97]. І навпаки, коли воїн не виконує свій обов'язок із захисту суспільного ладу, він чинить гріх: "...того кшатрія, котрий, бажаючи зберегти життя, не проявляє свою приховану міць в міру сил своїх і відваги, вважають злочинцем..." [321, 104].

Устами старого запорожця охарактеризував почуття праведного гніву Олекса Стороженко — мірилом у нього виступає "козака сльоза": "Текли ті сльози і в мене, а козака сльоза важка: як викотиться, то неначе могилою тебе придавить; а глянеш на неї, то ні одна мова того тобі так не розкаже, як у неї побачиш... Молять Бога, щоб він оборонив люд од огня; меча, потопу, голоду, трусу і хвороби: зложи докупі усе те лихо, і вийде з нього одна тільки козака сльоза. Глибоко вона криється в серці, важка вона, не латво її зворушить; а як же видавляють її з ока, то горе і людові, і краю, і годині!.. Викочувалась вона не раз на Україні за Наливайка, Остряниці, Полуруса, Богдана і за моєї вже пам'яті при Залізняку. Може чув, синку, що вона діяла!.. Після уманської тризни, хто б упізнав наше горе, глянувши, як ми бенкетували не день, не тиждень. То гуляла скажена наша недоля: то вихопиться вона полум'ям і спалить кілька городів, сіл і містечок; то хлине кривавою і затопить тисячі людей; то розстелиться по краю пекельним чадом, і на десятки літ не опам'ятається на-

Гамалія. Малюнок Т. Шевченка

Пугу-пугу! Козаки з Лугу. Зі старовинного малюнка

род од того диявольського курива... Відкіль же береться те полум'я, та кров, той пекельний чад?... Із козачої сльози! Прийде час і вона знов наробить великого лиха, коли розворушать її необачно: задасть вона знов такий бенкет, що аж небу буде душно, аж пекло засміється і гайвороння злякається того трупу, що йому на долю достанеться.

Да будет же той проклят од Бога і людей, хто розворушить ту сльозу і видавить її з ока!.." [300, 146—147].

А як же бути з тим, що багато істориків описували січовиків п'яницями. У тому, що окупаційні вчені часто змальовують запорізьких козаків, як збіговисько п'яниць і ледацюг, котрі не хотіли працювати, а лише гуляти, немає нічого дивного. Я думаю, що багато таких вчених оцінюють козаків, виходячи з власної неморальності і пияцтва, а інші просто виконують замовлення. Нещодавно довелось мені прочитати навіть такий пасаж про напад запорожців на турецьке місто: "Трупи турків незабаром вкрили вулиці, площі і сади; запорожці знавіснілі від крові і випитого тут же на пожарищі вина, вдиралися в усі будинки, несучи з собою неминучу смерть усім чоловікам: жінок і дітей вони не чіпали" [114, 252]. Даруйте, де ж могли на пожарищі запорожці знайти вино, адже це мусульманське місто і вино там заборонене Кораном під страхом смерті? Та й ніколи було козакам шукати це "мусульманське вино" і його пити, адже при несподіваному нападі з порівняно невеликими силами на величезне місто з чисельним гарнізоном успіх наступу вирішує кожна секунда.

Можна зрозуміти окупантів: їхні історики з усіх сил мали доводити право свого народу на загарбання чужих земель, не гребуючи при цьому найвідвертішою брехнею. Можна зрозуміти і наших вітчизняних наймитів, "вчених-істориків", котрі все життя вихваляли окупантів і катів свого народу, і на зароблені юдині срібляники пропивали залишки свого розуму. Такі люди

ніколи не зможуть зрозуміти, що в когось можуть бути інші, відмінні від їхніх, життєві ідеали. Але, зрештою, чутки про своє велике пияцтво розпускали і самі козаки. У військовий час їм були вигідні чутки, що на Січі лише всі п'ють та гуляють, бо вороги, вірячи цим байкам, не раз попадали в халепи. Ми вже згадували вище, як кримський хан 1675 року сподіваючись, що на Різдво козаки до смерті переп'ються і їх легко можна буде знищити, заплатив за свою помилку життям десяти тисяч відбірних яничар, яких "нетверезі" козаки організовано винищили.

Українцям була притаманна певна культура споживання алкоголю, яка дозволяла їм вживати його з користю для здоров'я і залишатися практично тверезими, весело проводячи час, "забавляючись". Царські чиновники, описуючи у 1785—1787 рр. звичаї слобідських козаків на Харківщині, із здивуванням констатували: "не тільки жінок, а й чоловіків, що валяються на вулицях рідко побачити вдасться... і не тому, що вони з дитинства привчаються до вживання гарячого напою, а тому, що п'ють маленькими чарками, а випивши, мало не в кожному шинку протанцюють чи польський, чи малоросійський танець" [229, 192]. І дійсно, не лише танці, а й музика і співи здавна відігравали для наших предків оздоровлюючу роль. Недаремно ще давньогрецький вчений Плутарх із здивуванням зазначав: "чи скит, коли п'є, не торкається часто лука і не пощипує тятиву, повертаючи цим зникаючу від сп'яніння свідомість?" [245, 287]. І цю культуру вживання алкоголю поряд зі співами і танцями слід було б повернути і зараз, коли вживання алкоголю за колишньою радянською традицією супроводжується надужиттям і здійснюється нерухомо сидячи за столом, і часто закінчується "засинанням у тарілці з салатом".

Звичайно, серед козаків траплялися люди зі схильністю до пияцтва. Але козацька громада ставилася до цього надзвичайно суворо. За пияцтво під час походу козака неодмінно чекала смерть. Козаки не пускали п'яницям і в мирний час. Про покарання за пияцтво в козаків я згадував у "Таємницях бойових мистецтв України", але

Поединок козака з турком. Малюнок Г. Копаценка

Козаки танцюють. Зі старовинного малюнка

попропиває одержину, коня і зброю; а тут похід на носі висить. Що йому бідоласі робить? А таких там інший раз чимало знайдеться. Начальство-ж зна їх удаль, ото й велить посписувати, у кого чого не достає. І дадуть той спис старшому. Старший звелить накупить усього по тому спису, — не знаю, за чий вже гроші, мабуть за ^{господарські} общественні, а далі, перед тим як виступать, постановлять в один ряд коней, накуплених по спису, розкладуть амуніцію; а в другому ряду, на зустріч, постановлять горемик, що попропивались; то це по спису й викликають: Грицько Тараня, або Дем'ян Куля, а ке (давай) лишень сюди! То визваний і виходить; "оце, каже старший, тобі кінь, оце зброя, а оце амуніція; щоб-же ти умів шанувать своє добро, та не забув мого наказу, то дайте йому хлопці, на пам'ятку п'ятдесят там, або сто нагаїв; то він пам'ятуватиме лучче". Як-же хлопці зачнуть піжить, — то аж пір'я летить. Бо за

Виряджання на війну. Зі старовинного малюнка

таку прощтранність козаки б'ють не жалкуючи. От, як одбуде небо-рака своє, то встане та ще й поклониться старшому і подякує за науку; старший же прочитає йому довгу ратацію. — Тоді за другого; та так переберуть до останнього; як-же розправу і розділ учинять, то тоді помоляться Богу, посідають на коней, гаркнуть добру пісню — і марш у похід" [306, 37].

2. Таємниця київської фрески

У книзі “Таємниці бойових мистецтв України” я подав зображення фрески із собору св. Софії у Києві, яка відома в українській та світовій історіографії під назвою “Полювання на ведмедя”. Мій батько, уважно переглядаючи книжку, запитав мене, чи не маю я сумнівів щодо цього зображення, він вважав, що тут зображено аж ніяк не ведмедя, а іншого сильного і небезпечного хижака — росомаху. На це вказує як зовнішній вигляд (форма тіла, специфічна морда, наявність хвоста), так і манера ведення бою (бо ведмідь, нападаючи, стає на задні лапи і, піднявши передні лапи, атакує ворога). Росомаха, на перший погляд, нагадує невеликого ведмедя з хвостом. Недаремно зоологи спочатку вважали її найближчою родичкою ведмедів. Лише пізніше уважніше вивчення росомахи дозволило вченим віднести її до сімейства куницевих. Показував я цю фреску й іншим мисливцям, котрі були в Сибіру, бачили росомах, і всі вони одноставно підтвердили думку мого батька. Слід сказати, що мій батько, Богдан Олександрович Каляндрук, у тринадцятирічному віці був засланий до Сибіру, в глуху тайгу. Щоб вижити, з дитячих років займався полюванням і став професійним мисливцем. У тайзі, у поселеннях Тайшет і Туманшет, де він перебував разом з матір'ю, його першим учителем став старий мисливець, нащадок давніх українських переселенців Іван Капшук. Його предків, запорізьких козаків, було переселено в Сибір ще 1856 року після приду-

Полювання на росомаху.
Фреска Софійського собору. XI ст.

Мисливець Богдан Каляндрук.
Сибір. Тайшет. 1956 р.

Росомаха. Малюнок А. Соколовського

шення т. зв. Київської козащини і приписано до Забайкальського козачого війська. Капшук вчив батька різних таємниць полювання, подарував йому цуценя мисливської лайки на кличку Черкес, котре, вирісши, перетворилось на відмінного мисливського собаку, розповідав йому про вдачу і звички різних тварин, і в тому числі про росомаху. Цікаво, що ставлення в українців і москвинів до росомах різне. Мисливці-москвини ставляться до росомах з ненавистю, вважаючи її шкідливою кровожерною твариною і ведуть з нею нещадну боротьбу. Вони

називають росомаху "диявольським ведмедем". У довіднику для мисливців, виданому в Москві, говориться "як тварина винятково шкідлива, росомаха стоїть поза законом і подлягає знищенню всіма способами і в будь-яку пору року" [116, 200].

Відомий дослідник слов'янської міфології Древланський, ще в середині XIX ст. описав білоруські вірування в росомаху, яку уявляли так: до пояса людина, а вище лев [203, 297]. Така росомаха живе в коноплі або в житі. Вона хапає людей, котрі заходять в поле і пожирає їх.

Інкони білоруси ототожнюють росомаху з вовком: "вовк-расамаха" існує лише в легендах, ймовірно, що ніхто його не бачив таким, яким собі його уявляють, але кожний у нього вірить і з приємністю оповідає, як про апокаліптичну бестію. Він нападає на свійських тварин тільки вночі, а на худобу — вельми рідко; його офірою стає переважно кінь на нічному пасовиську. Він не душить коня, як це робить вовк. "Расамаха їсть м'ясо з живих; зачепиться кігтями та й гризе із заду живу конину" [256, 339]. Чи не пов'язане таке повір'я з тим, що росомаха ніколи не їсть голову своєї жертви, а приносить її як трофей і кладе біля свого лігва. Згадаймо, що звичай відрубання голови ворогу і насадження її на високий спис існував на Україні з давніх часів у таврів, скіфів, пізніше в билинних богатирів та козаків.

У Білорусії росомахою лякали дітей, щоб вони не бігали житнім полем, а на Архангельщині казали дітям: “якщо будеш ввечері купатись, росомаха тебе забере” [186, 376—388]. Деякі інші дослідники наводять свідчення, які побутують на Новгородщині та Архангельщині про росомаху, як русалку чи кікімору: “Росомахи тут немає, вона в воді живе. Вона вранці на камені сиділа. Волосся розпустила і сидить на камені. Вона як жінка. Як побачить чоловіка так й шубовсть у воду! Все одно, що росомаха, що русалка” [186, 376—388]. За повір’ями росомахою стає жінка, яка знищить свою дитину а потім втопиться сама [90, 110]. Крім того, росомахою називають там жінку з нечесаним, неплетеним волоссям або розхристану, неакуратну людину: “з самого рання русумакою ходиш”, “ходиш росомахою — розпустивши одяг нарозхрист” [186, 376—388].

Українці ж ставилися з пошаною до росомахи, адже вона знищує оленів, косуль, зайців та дрібних гризунів, котрі завдають шкоди посівам. Також українці поважають росомаху за її розум, сміливість, силу та мисливський хист. Серед українських козаків-переселенців в Сибіру до революції було поширене повір’я, що той, хто вполює росомаху і зробить з неї шапку, ніколи не повернеться з полювання з порожніми руками: “Побачив росомаху — жди вдалого полювання”. Також росомаха вважалася в українців символом впертості: “росомаха вперта”,— так казали на неслухняних дітей.

Як розповідав моему батькові Іван Капшук, колись на Запорізькій Січі лише той козак вважався справжнім мисливцем, хто міг справити собі шапку з хутра росомахи. Цікаво, що й зараз хутро росомахи надзвичайно ціниться серед корінного населення Сибіру, адже воно має унікальну властивість: не намокає та не обмерзає від дихання людини.

Мисливці-українці, котрим довелося полювати на росомаху в Сибіру складали легенди про її надзвичайну силу, спритність і розум. Розповідають, що ця тварина може не лише загризти оленя або лося, що більші від неї в кілька десятків разів, а й, у разі потреби, тягти їх по глибокому снігу на відстань у кілька кілометрів.

Росомаха. Сучасна світлина

Доісторична росомаха-Перуніум.
Сучасний малюнок

Вона є універсальним хижаком: чудово бігає навіть по глибокому снігу (за ніч може пройти до 50 км), добре плаває, пірнає, видирається по деревах, звідки спритно скаче на свою жертву, при потребі також вправно заривається в землю. Відзначається росомаха і незвичайною хоробрістю. Вчені-зоологи визнають її найсміливішою твариною на планеті. При порівняно невеликих розмірах росомаха не боїться відбивати здобич у рисі чи ведмедя, і навіть у найбільших

хижаків тайги — триметрових уссурійських тигрів. Мисливцям доводилось спостерігати випадки, коли одна росомаха могла розігнати зграю вовків та відібрати у них здобич. Уполювати цього хижака надзвичайно важко навіть із собаками, проти яких, за свідченнями мисливців, росомаха випускає такий різкий запах, від якого вони на деякий час втрачають чуття, або ж просто роздирає їх на шматки. Інколи, рятуючись від переслідування, росомаха скочується із схилів крутих гір, буквально згорнувшись в клубок, при цьому розвиваючи велику швидкість, незважаючи на гострі скельні виступи [136, 101]. Росомаха може вступати також і в поєдинок з людиною, і дуже часто людині доводиться відступати під натиском відважного хижака.

Один із таких випадків, описаний у посібнику для мисливців, що полюють на хижаків. Одного разу в Архангельських лісах місцевий лісник розчищав сокирою

Росомаха, поранена доісторичною людиною.
Малюнок З. Буріана

просіку. Сам того не відаючи, він надто близько підійшов до лігвища росомахи, де вона вигодовувала дітей. Розлючена росомаха накинулася на нього несподівано. Близько сотні метрів гнала вона лісника, подерла одяг і завдала серйозних поранень. І хоча лісник активно відбивався

Запорізький пікет. Гравюра кін. XIX ст.

сокирою, йому не вдалося навіть зачепити (! — Т. К.) надзвичайно спиртного хижака [263, 128].

Цікаво, що, як оповідав батькові Капшук, росوماхи колись були на території України і мали серед українців кілька назв "росомаха", "росомак" (в чехів і словаків назва росوماхи — "росомак" збереглась до сьогодні [358, 165]), "розумака" і "пластавка". Те, що росوماхи з давніх-давен водилися в Україні, підтверджують численні археологічні знахідки. Ще в доісторичні часи на наших землях можна було зустріти гігантську росомаху. Коли видатний вчений-палеоархеолог Юрій Орлов розкопав на території Західної України залишки такої росомахи завбільшки з сучасного ведмедя, він, захоплений красою і могутністю тварини, дав їй назву Перуніум. У басейні річки Рось, в Мізині, саме там, де на кістках мамонта було знайдено перше зображення козака-характерника, археологи віднайшли значну кількість кісток росомахи, які говорять про те, що в давньому палеоліті росомаха була промисловою твариною [23, 10]. Такі ж скупчення кісток росомахи було знайдено коло Львова (село Прийма) та в інших місцях.

Від слова "росомаха" походять давні чоловічі імена — Росомака та Росомак, що були зафіксовані в Україні ще в XV ст. Так, в грамоті Стефана Воеводи, яка датована 1495 роком і написана давньоукраїнською мовою, згадується землевласниця Настя — "доч-

Запорозжці на чатах. Гравюра кін. XIX ст.

ка Росомакова”, та її батько “Росомак” [286, II, 303]. Ці імена — у скороченому варіанті Роско — були поширені серед запорізьких козаків. Тим, котрі відзначалися особливою силою і сміливістю, на Січі давали прізвище Росомаха. Наприклад, у Реєстрі Війська Запорозького Низового Нової Січі за 1756 рік зафіксовано аж двоє Іванів Росомах, козаків Канівського куреня [258, 160].

Росомаха як вид благополучно проіснувала в Україні практично до наших часів, переживши і київських князів, коли її зображали на фресках, і Хмельниччину, і Коліївщину, і знищення Запорізької Січі (вчені доводять, що росомаха зустрічалася на Півночі України ще у XIX ст.) [105, VII, 2622]. Як стверджує у своїй розвідці Михайло Шевченко, росомаха зникла десь у 1880-х роках: один шляхтич оповідав йому, що років двадцять тому в Радомисьльському повіті (Житомирщина) росомаха зробила напад на його волів і одного загризла до смерті [122, 376]. Можна уявити, що могли думати прості люди про могутність тварини, яка нападає на двох у десятки разів більших за себе волів та ще й загризає одного з них.

Збереглось навіть стародавнє українське замовляння для охорони від росомах домашньої худоби: “Святії

архангели і ангели, Михаїл, Гавриїл, Уриїл і Сарафаїл, ізідіте на святую гору і затрубіте во святую трубу, ізберіте свої слуги і замовте їм губи і зуби, щоки і пащоки, леву і левиці, ведмедю і ведмедичі, вовку і вовчиці, росомаху і росомасі. Як бояться лева і левиці ті звірі, так щоб вони боялись мого скоту (мастю такою-то)!" [315, 144].

Тепер поміркуємо над назвами. Походження слова *росомаха* має арійські корені. "Рос" у давніх арійців мало значення *гнівливий, лютий*, а також *воїн*. В Україні існує чимало топонімів з таким коренем: річки Рось, Росава, Роська, Росіш, Роставиця, місто Росош. Нагадаємо, що однією з давніх назв українців була — "роси", тобто воїни. Слово "маха" у перекладі з санскриту — могутній, великий, сильний. Збереглося воно і в українській мові: *костомаха* — велика кістка, *грудомаха* — велика грудка землі, *махина* — велетень, силач. Як згадував колишній запорожець Микита Корж, січовики, даючи людині прізвище, "...малого на сміх прозвуть — махина, а здоровенного — малюта" [300, 213].

Козацькі пластуни використовували спеціальний прийом знешкодження ворожих вартових, називався він "взяти на махинку", тобто взяти на силу. Чимало українських слів, які означають силову дію людини, мають корінь *мах* — розмах, одмах, замах. Тобто, назву *росомаха* можна читати як "могутній воїн".

Цікаво, що в українців збереглася ще одна схожа санскритська назва — синонім іншого відомого тотемного для козаків хижака — вовка — *сіромаха*. Означає вона "блискучо-могутній". Сіромаха — синонім запорожців, тих що жили на Січі і не одружувалися. Інколи сіромахою козаки називали навіть свою шаблю. Подібно до цього на Кавказі якісні шабельні клинки мали назву *вовчок*. Інша українська назва шаблі — *домаха* — походить не від Дамаску, а з давньої української мови і означає "сильно ріжуча" або "яка додає сили".

Запорізький пластун в засідці.
Гравюра Ю. Шюблера з малюнка І. Іжакевича

Чорноморський пластун.
Світлина 1900 р.

Існує й інший військовий термін “гайдамаха”, пізніше *гайдамака* (*гайда* означає заклик — вперед у похід), тобто передовий воїн. Цікаво, що подібне було і козацьке означення смерті — “костомаха” — велика кістка.

Щодо назви *розумака*, то тут запитань не виникає, адже *росомаха* дійсно відзначається неабияким розумом. Скажімо, вона може акуратно вийти приманку із пастки, залишивши її порожньою. Коли все ж *росомаха* якимось чином потрапляє у пастку, то перегризає собі лапу й утікає. Тому побачити *росомаху* вдається небагатьом.

Особливо цікавою для нас є третя назва — *пластавка*. Адже тут простежується прямий зв'язок із козацьким пластунами, які, за свідченням отамана Кухаренка, отримали свою назву через те, що постійно пластають [176, 65]. Іван Капшук пояснював моему батькові, що *росомаха* не ходить, а пластає. І дійсно, *росомаха* дуже специфічно перевалюється з ноги на ногу, що дозволяє їй, незважаючи на досить велику вагу, майже не залишати слідів навіть на снігу. Мисливці говорять, що *росомаха* “ліпить” свої сліди, майже не провалюючись. Коли вчені провели експеримент, виявилось, що завдяки такій ході широкими опушеними шерстю лапами із напівутягнутими кігтями, середня вага на один квадратний сантиметр підшви — всього 22 г! Це найменший показник для всіх хижаків, що важать більше 1 кг. Причому ходить вона абсолютно безшумно. У Сибіру мисливці при полюванні на *росомах*, за прикладом запорізьких пластунів, змушені спеціально розсипати оберемки сухого хмизу на стежках, котрими вона ходить. При такому полюванні мисливці натирають пахучими травами все тіло і тримають в роті ялинову гілку — запах хвої перебиває дихання людини, інакше *росомаха* може відчутти засідку. Нагадаємо, що подібно ходили і козацькі пластуни: “Ходять вони незграбно, перевалюючись, ніби знехочу” [3, 251]. Вони привчалися ступати “на повну ногу, на носки”, щоб їх рух не був чутний. Вважалося за велике досягнення, коли пізно ввечері чи вранці сотня пластунів пройде селом і ні один пес не гавкне [123, I, 112]. Пластуни вміли також і безшумно бігати, про таке вміння в народі говорили “біжить як тінь”, тобто безшелесно.

Завдяки легкій і економній ході *росомаха* може робити величезні (до 50 км у день) переходи. Козацькі

пластуни теж проходили такі відстані. Ймовірно, що звичай вважати на Січі мисливцем лише того, хто міг собі справити шапку з росомахи, стоується саме пластунів, адже, як свідчать сучасники, основна частина січовиків носила шапки з кабарги, тобто з хутра видри. Хоча хутро росомахи не таке красиве, як видри, грубе і кудлате, зате воно не намокає і має унікальну здатність не вкриватися інеєм на морозі. Крім того, аби зловити росомаху чи, бодай, побачити її, треба було бути дуже добрим мисливцем.

Росомаха. Сучасна світлина.

Саме у росомахи пластуни перейняли способи заплутування слідів і маскування. Відомо, що пластуни збивали зі сліду собак, посипаючи свої сліди сумішшю тютюну з перцем. Зокрема, під час гайдамаччини, коли чимало пластунів очолювали гайдамацькі загони, вони часто практикували таке характерництво проти облав поляків.

Спадає на думку відоме пластунське мистецтво повзунців і бою, лежачи на спині. Саме так поводить росомаха в оточенні великої кількості собак — блискавично перевертається на спину і рве собак своїми міцними кігтями і зубами. І скільки б не було собак, вони нічого не можуть їй заподіяти [116, 200].

Перейняли пластуни і ще одне вміння росомахи: згорнувшись в клубок, прожогом скочуватись зі стрімких схилів чи круч. Навіть ті мисливці-москвини, котрі ненавиділи росомах і знищували їх усіма способами, із захопленням описують цей неймовірний прийом: "Відомо, що у росомахи є ще один спосіб захисту, яким володіє лише вона, внаслідок її надзвичайно міцної будови. Якщо собака дожене росомаху на крутій горі, остання, не покладаючись на швидкість свого бігу, тут таки згортається в клубок, ховаючи голову між передніми лапами, і, як м'ячик, котиться з гори, або зі скелі, іноді на гостре оголене каміння і, досягнувши рівного місця, з попередньою швидкістю біжить далі. Важко повірити, що росомаха така нешвидка до бігу, так спритно виконує цей оригінальний маневр" [116, 201].

Кубанські пластуни на Кавказі ще в часи Першої світової війни демонстрували вміння по-росомашому

**Кинжал офіцера
Чорноморського
Козачого Війська.
30—40 рр. XIX ст.**

Росомаха поїдає лося.
Верхів'я патериці волхва

скочуватися з крутих схилів, загорнувшись у бурки, чим дуже дивували інших вояків, які із заздрістю спостерігали це: "Легко пластуна спускатися вниз — загорнувся в бурку і падай з бескиду на бескид, котись коржем по схилах, поки не докотишся до теплої саклі" [104, 54]. Відомий і спогад запорожця Микити Коржа, що своє прізвище він отримав від козаків за те, що саме так, коржем, скотився з високого та стрімкого кургану.

У книзі "Таємниці бойових мистецтв України" я писав, що бойове мистецтво запорозькі пластуни отримали в спадок від воїнів з першої касти арійського суспільства — давньоруських волхів [137, 83]. Це підтверджує і фреска із Софії Київської. Саме жрець-воїн (про що свідчить його біле вбрання) вступив у ритуальний поєдинок з росомахою. Поряд інший воїн, судячи з вусів, княжич (каста воїнів), що вступає у ритуальний поєдинок з жерцем, рядженим у змія. Підтверджує це і знайдене бронзове верхів'я палиці волхва (VI—VIII ст.), на якому також зображено росомаху, котра розриває оленя. На графіті Золотих Воріт є зображення тварини, подібної до

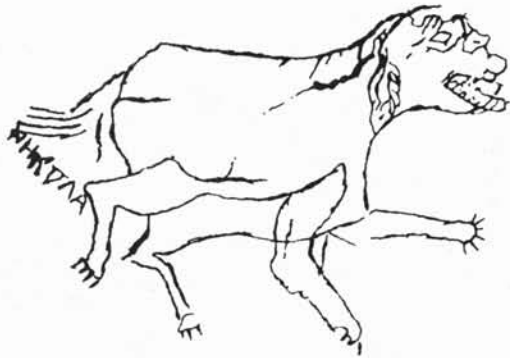
росомахи, яке вчені чомусь пояснюють, як зображення бегемота. Цікаво, що під цим зображенням є і підпис: "Микола". Оскільки, на думку вчених саме святий Микола замінив у русів давнього бога Велеса, а Велес, на відміну від бога воїнів Перуна, був богом жерців (звідси походить і слово Волхв), то росомаха могла бути посвячена Велесу — богові багатства в його іпостасі, котра символізує багатство, придбане шляхом полювання.

Залишки культу росомахи спостерігаємо навіть на астрологічній карті. Мова йде про усім відомі сузір'я Великої та Малої Ведмедиць, котрі на зоряному небі протягом століть чомусь зображаються з величезними хвостами (нагадаємо, що в природі ведмеді хвостів не мають). Астрономічна шкільна наука говорить, що назву цим сузір'ям дали давні греки. Проте, давньогрецькі вчені і філософи дають щодо цих сузір'їв дуже суперечливі і плутані пояснення. За однією з версій це були ведмедиці Кіносура і Геліка, котрі охороняли печеру на острові Крит, де був схований немовлям сам Зевс, за що пізніше були перенесені ним на небо. За іншою версією Великою Ведмедицею стала перетворена ревни-

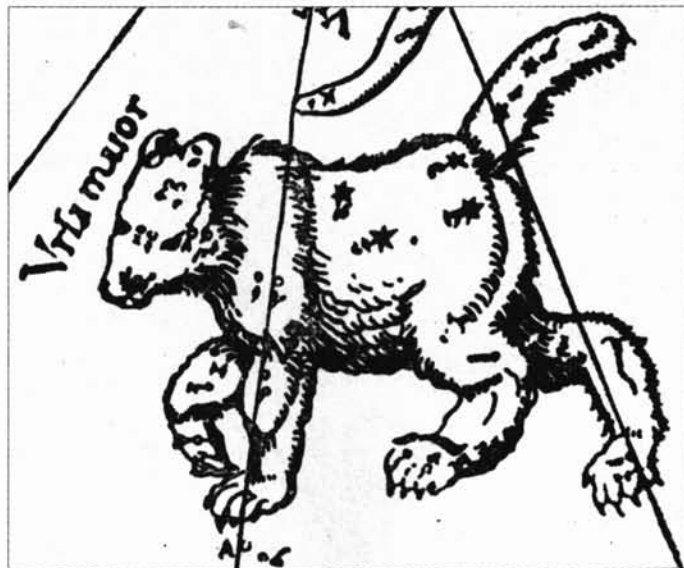
вою Герою коханка Зевса — аркадійська німфа Калісто, а Малою Ведмедицею — її син Аркад, перетворений за те, що хотів на полюванні вбити свою зачаровану матір. Існує ще кілька інших версій, але всі вони ще більш суперечливі і непереконливі. Греки завжди пов'язували Ведмиць з Критом і Аркадією — землями, котрі в давнину були заселені вихідцями з України — пелазгами. Саме від них греки і отримали знання про ці сузір'я. Єдине, що викликало запитання у греків, чому у зоряних Ведмиць такі величезні хвости. Не маючи інших пояснень, вони почали стверджувати, що хвости їм витягнув Зевс, коли закидав їх на небо.

У Давній Русі сузір'я Великої Ведмиці називалося Олень або Лось. Культ Небесного Оленя був відомий ще за часів Трипільської цивілізації. А от Мала Ведмиця — це Росомаха, котра женеться за Небесним Оленем (саме росомаха і має вигляд малого ведмедя з хвостом). Оскільки ж племена пелазгів прийшли з території України, де, на відміну від Греції, водилися росомахи, то можна припустити, що вони вшановували це сузір'я саме у вигляді Росомах. А греки замінили невідомих їм росомах на їхніх близьких родичів — ведмедів, котрі ще водилися тоді у Греції (*арктос* — по-грецьки ведмідь, тому Аркадія — країна ведмедів).

У давнину тварини за своїми манерами асоціювалися з різними професіями і станами. Лев був символом правителів, царів, князів, адже, як правило, завдання лева-самця — охороняти володіння роду і відганяти інших хижаків від здобичі, яку приносить левиця. Вовк асоціювався із воїнами, армією, адже вовки на полюванні діють злагоджено, подібно до

Графіті на Золотих Воротах у Києві

Велика Ведмиця.
Зі старовинної астрономічної карти

Мала Ведмедичя. Зі старовинної астрономічної карти

військового загону. Ведмідь — з чарівниками, бо дуже нагадував своїми поведками людину, — взимку спить, весною прокидається, символізуючи сонячний цикл, росомаха — з мисливцями-розвідниками, адже вона сама є добрим мисливцем.

Недаремно пластуни мали своїм святим заступником саме Євстахія Плакиду. Адже, як стверджують дослідники, святий Євстахій —

колишній язичницький бог полювання [67, 39]. Недаремно його язичницьке ім'я Плакид означає "безшумний", "нечутний" — це синонім мисливця, котрий прагне непомітно підкрастися до здобичі. Плакид — великий воїн (римський генерал) і мисливець, котрий полював за священним оленем (культ оленя відомий на наших землях ще з прадавніх часів і його залишки збереглися і до сьогодні). Пізніше християнська легенда помістила на роги оленя розп'яття Христа, а Плакид став святим Євстахієм Плакидою, котрому пластуни завжди ставили свічку. Вшановували Євстахія Плакиду 20 вересня. У цей період в оленів починалися гони — "рев". Тому вони втрачали обережність і на них починали полювати. Починався також сезон полювання на побережників (куликів) та кабанів. У цей день запорозькі пластуни влаштовували урочистий виїзд на полювання. У Кіровоградському художньому музеї зберігається унікальна пластунська хоругва з зображенням святого Євстахія Плакиди, натягнута на оленячі роги. Саме її запорожці виносили попереду мисливців на початку свята полювання. На Євстахія (в народі Остапа) ворожили за допомогою вітрів (якщо дме північний — до холоду, південний — до тепла, західний — до мокроти, східний — до вітру). Привертає увагу спільність кореня *плакид*, *пластавка* і *пластун*. Цікаво, що в давнину у прусів і західних слов'ян бог багатства був відомий під назвою Плавит [38, 218].

Можливо, Плавит був іпостассю бога Велеса, яка втілювала риси мисливства і пов'язаного з ним багатства (адже Велеса вважали богом скотарства, тобто уособлення багатства від розведення тварин та землеробства). Звідси пішли слова "плаття" — одяг, котрий в давнину робили зі звіриних шкур та "платня", "платити", адже шкіри тварин, особливо смушкових (соболь, білка, куниця, видра) були в давні часи основною грошовою одиницею. Можливо, від імені цього бога пішов термін полювання — тобто мисливство, а також назва київського племені поляни, адже, як стверджує Нестор Літописець, вони були саме мисливцями: "І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони [тут] звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими, і називалися полянами [193, 4—5].

Серед речей Прильвицького скарбу, знайденого в XVII ст., котрі, за оцінками вчених, виявилися набором ритуальних предметів із храму давніх лютичів Ретри, були знайдені і бронзові жертвні ножі. На ножах давніми слов'янськими рунами було написано ім'я того бога, якому приносили жертву за допомогою саме цього ножа. Ім'я одного з цих богів було Пла [38, 215]. Ймовірно, подібне божество було і в пелазгів, недаремно одне з їхніх міст називається Плакія [59, 27]. Фракійські племена апсінтіїв згадують бога Плейстора, котрому приносили в жертву ворогів [59, 426]. Нагадаємо, що за одним з давніх переказів, Запорізьку Січ заснували саме пластуни і плавки, котрі прийшли з берегів Азовського моря [357, 126—127]. Історики не задавалися питанням, що означають ці дві назви і чому козацтво складалося з двох частин. А між тим, "скіфське плем'я плавків" згадує ще середньовічний чеський історик Козьма Празький, зазначаючи, що в них жінки не мають різниці між чоловічим і жіночим одягом і самі вибирають собі чоловіків (такий звичай в Україні застав ще Боплан) [153, 45]. Античні автори ж згадують про касту верховних жерців у гетів, котрі мали назву

Козацька мисливська хоругва із зображенням св. Євстахія Плакиди. XVII ст.

Ніж з Прильвицького скарбу

“плеїсті” або “полістаї”, що означає “найбільш знатні”, “найдостойніші”. Щодо гетів, то ще в VII ст. візантійський історик Феофілакт Сімокатта говорить: “гети — це давня назва слов’ян”. Тобто, на Січі зібралися військово-жрецькі товариства зі всієї України. Підтверджують це й інші легенди самих запорожців про виникнення Січі, котрі пов’язують козаків з Карпатами чи Балканами, де колись існували плеїсті-полістаї: “Запорожців спершу було всього шістнадцять чоловік і звались вони чорногорами...” [282, 109]. Тепер покоління запорожців, що залишило Січ за Катерини II, живе, кажуть, під турком на Чорних горах, і козаки знову зуться чорногорами [282, 110]. Або від киян-полян, котрі й могли бути таємничими плавками: “Спочатку запорожці звались киями і не тут жили, а десь у лісах під Києвом. Киями звались від того, що ходили в походи з кийками” [282, 170]. Цікаво, що слово *кий* з давнини означало не лише палку, але й молот.

Родова легенда таємничих гунів розповідає про незвичайний перехід мисливцями Азовського моря (Меотидського болота), які пішли слідом за чарівним оленем. Чи не був той олень чарівним золоторогим оленем, а мисливці — пластунами, прихильниками бога мисливства Пла, котрі, пішовши за оленем, перейшли Азовське море і потрапили в Україну? Чи не тому в карпатських верховинців, котрі дотепер носять стародавній зимовий одяг — гуню, збереглася архаїчна назва оленячих і сарнячих стежок — *плай*, на котрих роблять засідки мисливці [351, 263].

Тому й не дивно, що у пластунів міг існувати культ росомах. Самі пластуни образно тлумачили назву свого бойового мистецтва як: “вовча паща, лисячий хвіст”. Ця характеристика ідеально підходить саме до росомахи, яка відрізняється як своєю смертоносною хваткою, так і вмінням майстерно замінити сліди. А те, що саме пластуни зберегли найархаїчніші військові знання і традиції, не підлягає сумніву. Вони найдовше зберегли в себе традиційну запорізьку зачіску

Чорноморський пластун.
Світлина сер. XIX ст.

чуприну (оселедець), котра була відзнакою арійських воїнів ще 20 тисяч років тому. Ще в середині XIX ст. кавказькі верховинці, котрим вдавалося захопити в полон чорноморського пластуна, змушені були відрізати чуприну, інакше його ніхто не хотів купувати (пластуни відмовлялися працювати і завжди ухитрялися втекти з полону) [3, 254]. Така традиція зберігалась ще від Запорізької Січі. Так, у документах згадується запорожець Левко Товариш Пластунівського куреня, який 1694 року утік з Очаківської неволі, куди потрапив під час морського походу отамана Якова Чалого [356, III, 161]. Пізніше він героїчно загинув під час сутички з московським ратними людьми,

Давнє рельєфне зображення священного оленя. Вінничина, с. Буша

ми, коли вони підступно напали на запорожців у фортеці Тавані 15 серпня 1699 року [356, III, 16]. А серед кубанських козаків звичай носіння козацької чуприни проіснував, незважаючи на царські заборони, навіть до часів Першої світової війни [104, 93]. Під час визвольних змагань ця давня арійська військова зачіска була поширена серед воїнів Української Народної Республіки у Вільному козацтві та у військових частинах Гайдамаків і Запорожців.

Без перебільшення пластунів можна назвати козацьким спецназом. Недаремно ж навіть самі козаки вважали їх якимось втаємниченим орденом, до якого могли запросити тільки обраних.

Пластуни становили серйозну небезпеку для будь-якого ворога, бо, на відміну від прийнятої впродовж віків у московській армії практиці завалювання ворогів трупами своїх солдат ("бабы новых нарожают"), завжди намагалися воювати грамотно, з розумом, постійно шукаючи нові військові хитрощі. Скажімо, вже у XX ст. з появою нових видів зброї та способів ведення війни пластуни були ініціаторами багатьох нововведень. При атаці з перебіжками пластуни застосовували такий прийом: на ходу розщіпали нижні лямки козацького наплічника — "сидора" і при заляганні різким рухом перекидали його через голову перед со-

Пластун часів Севастопольської кампанії.
Малюнок Жюле

бою на землю, отримуючи таким чином і захист від куль ворога і зручне оперття для своєї рушниць [343, 1].

Пластуни практикували і таку хитрість: у сутінках вони підповзали до ворожих траншей, піднімались, давали залп і з криком "Ура!" знову падали. Коли ворог відповідав на залп, вони знову з криком "ура" миттєво кидались до траншеї та рубали ворогів кинджалами" [18, 78].

Між іншим, саме українські козаки ще в XVI ст. подарували Європі вміння копати окопи ("шанці") і воювати в них. Крім того, козаки використовували при обороні окопів прототип пізніших загороджень із колючого дроту: вони обкладали їх "драчками", себто гіллям колючих кущів, і, ховаючись за ними, спокійно відстрілювались від ворога [158, 59]. Ще раніше запорозькі пластуни винайшли внутрішній дашок на шапці, котрий при потребі вивертався назовні і захищав очі розвідника від дощу, снігу та яскравого сонця. Щоб переправитися вброд через стрімкі гірські ріки з сильною течією, пластуни переходили річки групами, тримаючись за руки. Так вони умудрялися переходити гірські ріки навіть вночі [104, 50]. Вважається, що козацький танець "повзунець" (наприсядки) є витвором саме пластунів. Адже в козаків існувала ще інша назва пластунів — повзуни.

Повзуни — те ж, що й пластуни, — говорить дослідник козацтва

Андрій Чайковський у розвідці про Запорізьку Січ [333, 31]. Цікаві згадки про повзунів-пластунів збереглись в українському фольклорі: "Повзун повзе, сімсот голок везе" або "Повзун повзе — на базар голки везе". Але ж, насправді, їжак не повзає, а бігає. Як відомо, в давнину загадки мали вищий сакральний зміст, відігравали важливу роль у ритуалах,

Чорноморські пластуни. Світлина поч. XX ст.

відгадування загадок було прерогативою посвячених. Мабуть, повзун-їжак має якийсь зв'язок з "полізуном". За українськими легендами, "полізун" — казкова істота, велетень, одна рука якого величиною із звичайну людину, він не ходить, а повзає на колінах [86, III, 284]. Крім того, в дніпровських плавнях водилось безліч гадюк. Недаремно навіть поріг Дніпра "Вільний" мав іншу назву — "Гадючий" [355, 99]. Багато гадюк водилася і в степу. Оскільки пластуни змушені були повзати між усякого гаддя, в них були свої ритуали і обереги на випадок зустрічі з гадюкою. Адже, повзучи, пластун мусив її відігнати або знешкодити, до того ж зробити це безшумно, щоб не привернути увагу ворога. Їжак у пластунів імовірно грав роль в лікувальних та захисних обрядах проти змії. Жир і м'ясо їжача здавна використовувались як лікувальні засоби. Вчені дослідили, що організм їжача має надзвичайну опірність до отрути гадюки, навіть ціаніду. Імовірно, що це й стало причиною виникнення сакральної загадки. Крім того, їжак в Україні завжди був символом перемоги над зміями. За народними уявленнями змії володіють магнетичною силою, від їх гіпнотичного погляду, наприклад, жаби чи пташки самі кидаються в роззявлену пащечку плазуна. Їжак же в українських віруваннях виступає як переможець зміїних чар: при зустрічі зі змією їжак хапає її за хвіст і згортається у клубок. Змія, намагаючись вкусити їжача, натикається на голки і гине. Так і запорозькі пластуни були своєрідними їжачами на шляху різних зміїв-зайд, які хмарами лізли на нашу благодатну землю.

Пластуни мали багато секретів, через що навіть серед козаків мали репутацію характерників. Наприклад, вони вміли з осені визначати тривалість та суворість зими, досліджуючи хребти та нутрощі диких кабанів [250, 226]. Але і тут немає ніякої містики, а лише знання законів природи і здоровий глузд. Адже козаки знали, що тварини інтуїтивно відчувають прихід суворої зими і прагнуть нагуляти якомога більше жиру. Про таке ворожіння знали ще у XIX ст. по селах Чернігівщини.

Перед боєм пластуни завжди одягали чисту сорочку. Для багатьох це було дивним і незрозумілим ритуалом. Зокрема, знаменитого козацького отамана Семена Палія за те, що він завжди перед боєм одягав чисту

Внутрішній дашок на шапці чорноморського пластуна

Мушкет. XVII ст.

Пластунський генерал
Іван Гулига

сорочку, народ вважав великим чаклуном [293, I, 78; II, 163]. Насправді ж, як довів відомий дослідник козацької медицини Анатолій Пастернак, це був суто практичний захід — щоб було чим перев'язати рану, адже в ті часи бинтів не було, а рани перев'язували сорочкою [234, 39]. Про пластунів також говорили, що вони ловлять кулі голими руками. У козаків існувало повір'я, що ворожу кулю, котра пролетіла коло тебе або впала до ніг, слід було покласти в кишеню на щастя. Такий звичай спостерігався серед пластунів ще під час Першої світової війни. Надамо слово очевидцю тих подій, офіцеру Кубанського козацького війська: "Бій розпочався артилерійською підготовкою. Сам Гулига (знаменитий пластунський генерал командир 2-ї пластунської бригади) в перших лавах. Турецька куля, вдарившись об камінь, біля ніг генерала розплющилася.

— Це до щастя, — весело каже Гулига, підіймає її і кладе в кишеню" [104, 36].

Для непомітної передачі інформації пластуні мали оригінальну систему умовних сигналів. "Досконало наслідуючи і голос птаха, і плач шакалів і крик сови, пластуні при необхідності перегукуються один з одним і тим попереджають про небезпеку. Підкиданням своєї шапки високо в повітря він обманює ворога, що сприймає цей шум в тиші за політ нічного птаха, кількома іскрами від удару кинджалом об кремій він дає знати про себе товаришу — і горе тоді ворогу,

Пластунський загін часів Російсько-турецької війни 1877—78 рр.

захопленому зненацька" [167, 59]. Саме за допомогою цієї системи сигналів захопили за порозькі пластуни Хаджибей під час Очаківської кампанії. "Суворов, каже, послав донців, щоб ті неодмінно спалили Охчибей. Та у Турка було багато заготовано: сіна, хліба, всілякої всячини. От Донці й пішли; та ба, — побоялись Турка; не зробили нічого. Як його, мовляли, запалить? Турка там сила. Вдень на явну смерть не підеш; а вночі лава обляже округи, — тож страшно; — застукають, — там і капут; понюхали, понюхали, та з чим пішли, з тим і повернулися. Суворов розсердився; — послав їх вдруге, — вони і вдруге теж; він знову втретє — вони і втретє вернулись, нічого не заподіявши. Тоді Суворов, убачивши, що не Донцям утнуть се діло, нарядив Чорноморців. От Чорноморці, вибравши таку ніч, що ні зги — темнена, хоч око викולי — підійшли ближче, та й послали, скільки там чоловік, розвідати, де, що і як обстоїть; а самі давай збирать помацки сухий бур'ян, щоб те звісно було, де хто знаходиться, давали кресивом примітку. Де який кресне, то й видно. Тобто задля того, щоб не дуже розбродились, та щоб голосу один другому не подавали. Ото як прознали від тих, що посилали розвідувать, в яким місці можна лаву пройти; — кого оставили стерегти коней, а хто в оберемок сухого буряну — та в Очжибей; — якже туди пробрались, попідтикали, під яку тільки можна було стріху сухого бадилля, та як запалили з усіх кінців, то на вдаку, чи в самому пеклі, так клекотить, як там заклекотіло. Все до дна вигоріло; — а Чорноморці живісінькі всі до одного повтікали. Оттоді Суворов і каже: "Ай да ребята, воль маладци, не Донцам чета. Спасибо, удружили" [306, 55].

У російських війнах пластуни відіравали визначну роль як розвідники, або снайпери, що дуже зручно, з-за якогось укриття "просвічували" необережних ворогів. Козацька кмітливість і високе бойове мистецтво завжди допомагали їм виходити переможцями із безнадійних ситуацій. Ось типовий випадок з часів участі чорноморських козаків у війні з персами. Одного разу козаки відбили під час морського походу декілька кержим, частково порожніх, частково з товарами.

Кубанець.
Малюнок І. Северина

Козак полонив турка.
Малюнок А. Пічугіна

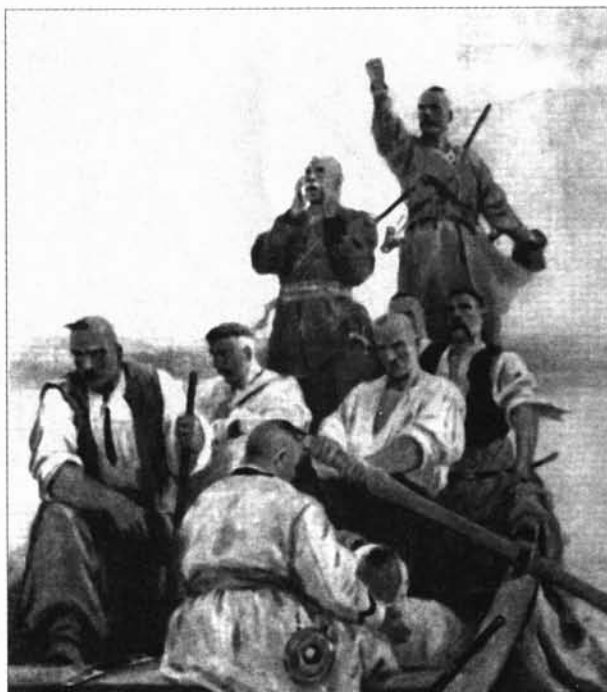
Козаки на морі. Зі старовинного малюнка

Сильним подувом вітру одну кержиму під командуванням лейтенанта Опанчина відбило від інших і понесло до ворожого берега. На судні було десять чорноморців, із них ще двоє хворих, і вірменські купці з товарами. З берега їх помітили: близько півтора сотні персів виїхало на вірну здобич. Лейтенант Опанчин пересів з двома матросами в човен, посадив ще чотирьох купців і відплив з ними до нашого бота, котрий був неподалік, а козаків покинув рятуватися як знають. Чорноморці не злякалися, незважаючи на те, що всі вірмени, котрі були на кержимі, залізли під палубу. Першим ділом вони вибрали за старшого Гната Сову. Коли перси викинули на своїх човнах червоний прапор, Сова наказав розпоясати одного вірменина і підняти його пояс теж червоного кольору. Перси відповіли градом куль. Козаки зі своєї сторони вдарили з руш-

ниць: "з умовою: без промаху", причому поклали всіх перських старшин; потім стали вибивати "підстарших панків". Перси зразу притихли; більшість зі страху поховались за борти. Так "вхопивши шилом патоки" повернули вони до берега. — "Ще козацька слава не згинула, — писав Головатий, що вісім чоловік могли дати відчутти персам, що в чорноморців за сила!" [3, 241].

Радянський підручник про снайперів для учнів суворівських училищ, що вийшов у світ 1948 року [85] у розділі, присвяченому маскуванню, описує вміння запорізьких пластунів маскуватися у невеликих полукіпках пшениці чи жита, одягнувши їх на себе, непомітно підкрадатися до ворога. Особливе захоплення викликає опис вміння козаків маскуватися на голій землі: "Треба запорожцям вивідати, що робиться у турків, а ті на голому піщаному березі, — ніяк не підберешся. Але запорожець і тут знайдеться. Роздягнеться догола, вимаститесь сирою глиною, а потім обкатається з ніг

до голови в піску, лише очі блистять, і повзе на берег. Все вивідає, а його жоден турок не помітить" [85, 281]. Пластуни стали винахідниками маскувального одягу. Так, отримуючи нову форму, пластуни одразу ж вивалювали її в грязюці — чим брудніше тим краще — "від землі непомітніше" [18, 85]. Пізніше таку хитрість використовували й вояки УПА, наприклад, вдягаючи полотняні однострої вони качались в них по галявинах, зарослих чорниціями, від чого однострої перетворювались на маскувальні халати [213, 25]. Про бойове мистецтво пластунів писав у книжці "Козаки — історія народу-воїна" (Нью-Йорк, 1945) американський репортер Моріс Гіндус, котрий під час Другої

Козаки на морі. Малюнок М. Дерегуса

світової війни був у Радянському Союзі та бачив на Кубані старих пластунів. 1944 року, переглядаючи радянські газети, він натрапив на замітку про те, що на Кубані росіяни готують школярів до партизанської війни з німцями й вчать їх, крім усього іншого, повзати "по-пластунськи". Коли ж М. Гіндус питав знайомих росіян, що ж означає слово "по-пластунськи", ніхто не міг йому пояснити. Відвідавши Кубань, він довідався не тільки про значення цього слова, але й багато подробиць із життя кубанських пластунів. Саме кубанські козаки винайшли і удосконалили повзання та дали йому цю назву: "Вона походить від слова "пласт" — шар землі. Повзати "по-пластунськи" — значить повзати як шар землі, а "пластун" — це козак-піхотинець, який вивчив це уміння. Коли він у цьому спеціаліст, то може годинами повзати або лежати в багні, в болоті, в очереті, в чагарнику чи у високій траві, де-

Запорожець у засідці. Малюнок І. Павленка

Чорноморці збираються на війну.
Зі старовинного малюнка

коли по шию у воді або в талому снігу, не видаючи своєї присутності, ані не викликаючи підозри у ворога, який тудою тиняється або женеться учвал. Такий вояк є знаменитим розвідувачем і первинним заняттям "пластуна" була розвідка.

З часом козак розвинув свої здібності. Швидко і невидимо, як гадюка, він діставався до ворожого вартового або артилериста і завдавав йому фатального удару. Виглядало це так, наче б це зробив невидимий дух. Такий нечутний і невидимий був "пластун", що той, на кого він напав, навряд чи знав, що сталося.

Граната була улюбленою зброєю "пластуна". Він умів її кидати. Та це не була його єдина зброя.

Маючи на собі козацьку "черкеску" (вільний чорний плащ), відомий кавказький капелюх чи козацьку баранячу шапку і чоботи зі свинячої шкіри, він носив, крім прив'язаного до пояса чайника й сухарів, рушницю з загвинченим коротким багнетом і козячий ріг з порохом. Як захований стрілець, повзун, спостережник і підслухач, "пластун" міг проколоти, застрілити або гранатою вбити ворога чи зловити його "арканом" (лясо з кінського волосся). Лежачи як "пласт", він уживав цього ковбойського способу проти вершника, який його атакував, і проти настороженого чи ненастороженого вартового. Він міг задушити свою жертву або взяти її в полон і добути в неї язика, тобто інформацію.

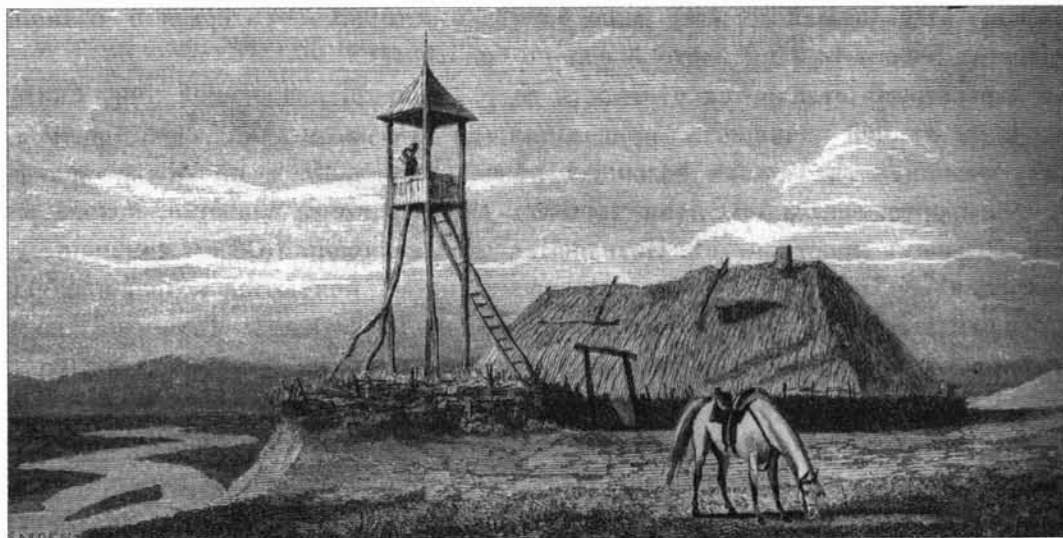
"Пластун", перш за все, був людиною незвичайної сили, витривалості й терпеливості. Він знав самотність і нестаток. Він не лякався пригод і небезпек. Він завжди добре знав, які непередбачені сутички його чекають й як йому тоді боротися. Він завжди був готовий скористатися всім навколо себе: кліматом, тереном, рухом або звуками природи — щоб затакувати ворога, за ним слідкувати, зробити на нього засідку та вхопити його швидко й безшумно, де тільки це можна було зробити. Він тероризував ворога й казав лякатися боліт, ставків, річок, високої трави й кожної топографічної чи ботанічної ситуації, в якій міг діяти цей козацький піхотинець" [64, 1—18].

Саме пластуни навчили царську армію пити чай (до того був просто окріп) і повзати “по-пластунськи”. Адже вони ніколи не пили сирої води, запобігаючи кишковим інфекціям, а пили трав’яні чаї з лепехи (аїру), деревію, звіробою та полину. Щоб розігріти воду, пластуни ухитрялися розпалювати невеликі вогнища навіть у дуплах дерев.

Пластуни на річці Кубань. Світлина поч. XX ст.

Коли ж їм з різних причин таки доводилося вживати сиру воду, перед тим вони ковтали жменьку вугілля, взятого з багаття (невеликий його запас носив із собою кожен пластун). Крім того, пластуни мали при собі кашук, в котрому зберігали порошок з сухих трав: полину, материнки, дев’ятисилу (оману), каляндри (кінзи), естрагону (тархуну). Цей порошок додавали до їжі або просто ковтали, що давало прекрасний захист проти інфекційних хвороб. Так, під час Кримської кампанії, за свідченнями сучасників, пластуни виявилися міцнішими і здоровішими не лише від московських солдатів, а й від турків, сарацинів, французів і навіть англійців, котрі мали досвід війни в спекотних колоніях (зокрема в Індії) [234, 38—39].

Козаки на сторожі. Малюнок В. Верещагіна

Чорноморський пластун.
Сучасний малюнок

Ось як описували московські офіцери пластунів, побачивши їх уперше в Севастополі під час Кримської війни: "Військ в Севастополі було мало. Незадовго до першого бомбардування прибули чорноморські пластуни-козаки, у своїх зношених до краю напівазійських костюмах, тобто в чекменях, папах, шароварах різних кольорів та узорів. Цей костюм доповнювався личаками і постолами із сирої, невиробленої волячої шкіри. Ми на пластунів мали мало надії, судячи з їхньої малорослості і немолодих уже літ: деякі пластуни мали від 40 до 50 років. З шикуванням вони рішуче не були знайомі, але озброєння мали добре. Словом, і поодинці, і разом пластуни були непоказними. Ми над ними підсміювалися: "Ось іще в Росії яке пряничне військо", — говорили наші доморошені скалозуби... Але пластунам належали перші подвиги з самого дня вступу їх в Севастополь, насмішка наша обернулася проти нас самих" [101, 317].

У Севастопольській кампанії пластуни здійснювали справжні подвиги. Вони так навчилися цілити в ворожих стрільців та артилеристів навіть через маленькі амбразури, що в Севастополі поширилось прислів'я: "Куля слухається пластуна, як вірний пес свого господаря".

Ось типовий приклад їхньої розвідувальної діяльності тих днів: "1855 р., коли відділ союзних військ зайняв укріплену фанаторію, пластуни, що знаходились в передніх рядах, все тривожили залогу цієї малої фортеці удаваними нападами. Близько 20 пластунів підкрадались вночі до самої фанаторії, повзучи два-три кілометри на череві і ліктях через колючий бур'ян, крізь ворожі передні сторожі та залягали перед самими укріпленнями, інколи навіть під амбразурами в корчах і бур'янах на цілий день, котрий пролежували без жодного руху. На слідоуючу ніч, коли все утихне в кріпості й сторожі зміняться, на умовний свист вилітали з укриття та зі страшним криком і гамором кидались в амбразури. Перелякані вартові стріляли на тривогу й кричали: "Напад! Штурм! Ворог в кріпості!" Піднімали весь табір і за кілька хвилин стало все військо готове до бою. Сейчас стріляно з усіх гармат і рушниць. Тріскіт від пукаючих гранатів, бомб, ракет і картечів глушив усе. Кулі вривались у землю

і бур'яни, шукаючи ворога, котрого вже там не було. Пластуни ж, побивши близьких вартівників, вбігали до найближчого барака то прямо з постелі хапали переляканого офіцера, або навіть заклеювали одну-дві гармати, то й чимдуж поспішали до свого табору. Стріляння ворогів потрохи стихало.

Раз якось удалось пластунам захопити в полон двох французьких офіцерів. Отаман похвалив пластунів за їх відвагу й сказав жартом, що все приводять йому сині мундири, а йому хотілося б мати й червоні (англійців).

П'ять людей пластунів пішло за добичею і не було їх з 5 днів. Кілометр-два проповзли вони на череві, між колючим бур'яном, із великою обережністю проминули ланцюг вартівників. Вдень лежали в бур'янах, вночі повзли далше. На другий 'день доповзли в той спосіб аж у самий ворожий табір, де заховались в густому та високому бур'яні, дожидаючи терпеливо добичі. Дожидали вони в бур'янах ще два дні, остаючи без води й майже без їди, коли не числити трохи сухого хліба, котрий мали в кишенях. За той час проходило коло них багато офіцерів і жовнірів, але вони їх усіх не зачіпали, бо їм треба було червоних мундирів, хоч між переходячими були певно й англійці, але в інших одягах. Вкінці, під вечір другого дня, проходили попри те саме місце, де лежали козаки, два англійці в червоних мундирах. Як дикі коти, кинулись на них пластуни, збили з ніг і заки вони встигнули ще хапа-

Чорноморські пластуни.
Світлина поч. XX ст.

Чорноморські пластуни.
Світлина поч. XX ст.

Козаки тренуються зі стрільби. З малюнка В. Верещагіна

тись за зброю, а навіть закричати, козаки заткали їм роти жмутками сухої трави, пов'язали їм руки й ноги та так вибили, що бідні англійці ледве дихали. Можна собі представити, як осторожно мусили козаки вертати з тяжкою добичею, повзучи може більше як три кіломери, поміж ворожий табір і сторожу. Найменший шелест міг їх зрадити й видати на тяжку неволю, або й на смерть.

Не заставши отамана вдома, пластуни пішли до військової управи й станули перед ним, як були: червоні від подряпин і комарів та покриті болотом і лахміттям. Вони простодушно розказали все своїм запорозьким говором: "Ваше превосходительство, казали тоді, як ми захопили синіх, щоб ми ще достали червоних... Ото ж отсе й червоні..." [325, 49—52].

Слід сказати, що їхній отаман, військовий старшина Федір Даниленко, теж показував пластунам чудеса хоробрості: незважаючи на поважний вік постійно ходив з ними в цеп або в секреті в найнебезпечніші місця. Він був характерником, бо, як пишуть сучасники, Бог милував його, за весь час він не був ані пораненим, ані контуженим [267, 184].

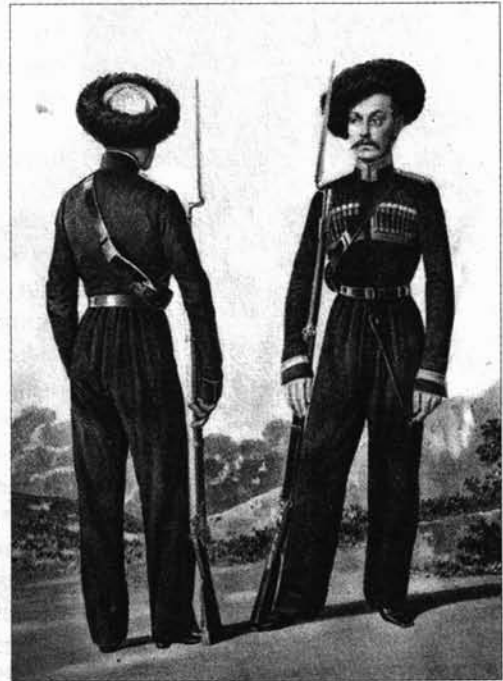
Якось солдати попросили Даниленка розповісти про те, як він дав собі раду з кількома французами. "А то що ж?" — розповідав хоробрий козак. Ніч. Я собі йду — нічого не бачу. І шашки вихопити не встиг, схопили мене бісові французи та й тягнуть. Я впираюся. Хочу кричати — один за горло тримає. Я того, що за горло тримає, схопив за рушницю, а іншого тримаю за груд-

ки, рушницю з рук вибив і тягну обох до шашки. Тут я подумав — при мені кинджал... Один упав. А другий давай втікати” [18, 79].

Про тактику пластунів дає уявлення ще такий випадок часів Кримської війни. Одного разу треба було спалити великий склад сіна, котрий знаходився за Чорною річкою в глибокому запіллі ворога і цілодобово охоронявся густим ланцюгом ворожих вартових. Спалити сіно зголосилися 30 пластунів під командою урядника Дем’яненка. Дочекавшись ночі, коли вітер почав дуети в їхню сторону (щоб відносив від ворога не лише запах, а й звуки руху пластунів), пластуни непомітно перебралися на ворожий берег і влаштували залогу (засідку). Трьох найдосвідченіших і найспритніших пластунів послали повзком до сіна, щоб підпалили його зсередини. Через півгодини справа була зроблена. Відважна трійця кинулась навіткача, французи погналися за ними. Однак товариші, котрі лежали в залозі, пропустивши своїх, дружно дали залп по розпалених переслідувачах. Частина французів попадала вбитими, а решта зупинилася і відкотилася назад. Поки прийшла французам підмога, пластуни встигли повернутися на бастіон, а французи ще довго стріляли по залишених на кущах козацьких шапках [66, 259].

Пластуни робили не лише опудала воїнів, а й цілі гарматні батареї, нагорнувши землі, вкопували туди поліна, які обкладали соломкою, від чого вони блищали наче мідь. На річках вони за давнім запорозьким звичаєм пускали колоди, обвішані всяким непотребом, які вороги сприймали за човни [18, 86].

А ставлення пластунів один до одного, їхня взаємовиручка вражали не лише ворогів, а й московське командування. Так, одного разу після запеклого бою московський головнокомандувач, князь Меншиков, помітив на полі бою одного відсталого від військ козака, котрий час від часу стріляв по ворогу та перебігав з місця на місце, коли основні сили давно вже відступили. За ним послали пластунів. Коли його привели в палатку до князя, то на запитання, чому він

Чорноморські пластуни. 1848 р.

залишився позаду інших, він розповів наступне: “Був я в лаві, підійшли до річки, перебігли її, а за нею друга. Вороги поруч, ми — в шаблі. Тут дали клич — відходь назад. Дивлюсь — наших троє поранених. Я — один. Звісна справа трьох не підбереш. Ось я й скомандував їм: повзть, братці, до своїх, я буду прикривати. Як помічу, що вони зупиняться, і я зупинюсь; зроблю п’ять-сім пострілів по ворогу й знову в похід” [66, 260].

Не забували на війні пластуни і про знаменитий козацький гумор. Якось один пластун, будучи в розвідці, підкрався до англійських позицій і сховався за великим каменем, перед котрим була велика яма. Заглянув всередину — аж там чотири англійці варять волове м’ясо. Треба ввійти до спілки,— подумав пластун, та як крикне на все горло “Ура, хлопці!”. Англійців, мов вітром здуло; не те що й м’ясо, а й зброю кинули. Тоді пластун спокійненько спустився до ями, забрав три нові рушниці, пляшку рому, а заодно вже й казанок з яловичиною — не пропадати ж добру [66, 262].

Після війни пластуни згадували: французи — народ молодецький, а англійці статечні і гречні. Бува наш брат наскочить зненацька на англійця, вирве рушницю і скаже “гайда мусю! — він і йде собі смирно, а француз стане ще брикатися, фиркати. Попадалися такі сердиті, що й кусались. Ну, з цими не церемонилися, стягнув додолу панталони — на руки йому, а галстук на вуса — ось він і марширує [66, 262].

Саме від пластунів ввійшло у термінологію всіх армій світу поняття “снайпер”. Англійці та французи не зрозуміли, як пластуни так влучно поціляли в малі амбразури, знищуючи їхніх вояків. Після закінчення Кримської кампанії англійські та французькі офіцери ходили дивитися на пластунів, як на чудо. Звичайно, пластуни показували їм своє мистецтво. Влаштовували навіть змагання з полоненим французьким зуавом, про яких ходила слава, що немає кращих стрільців ніж вони. Коли стріляли по нерухомих цілях, майстерність виявилась однаковою. Коли ж почали стріляти по мішені, котру підкидали в повітря, перевага одразу виявилась за козаками.

Влучність пластунів вироблялася побережництвом, тобто полюванням на побе-

Побережники з Калуша.
Світлина кін. XIX ст.

режників (птахів з родини куликів). Влучити в кулика надзвичайно важко — він дуже швидко літає і мало не щохвилини змінює траєкторію: як тільки злетить, відразу кидається в сторону, потім робить кілька зигзагів і тоді вже, як блискавка, кидається вперед і не встигнеш озирнутися, як замість кулика замиготить лише крапка, тому стріляти в нього треба блискавично, навскидку. Той, хто може вполювати на льоту цього невеликого птаха, вважається серед пластунів хорошим стрільцем-“побережником”. Англійці запровадили і в себе таке полювання на куликів, і за деякий час воно стало надзвичайно модною розвагою серед широких кіл населення, навіть серед знаті. Оскільки один з видів куликів бекас — англійською мовою “sniper”, то того, хто міг його вполювати (тобто влучного стрільця) називали снайпером (“sniper”), а мистецтво полювання на куликів снайпінгом. Цікаво, що після зруйнування Січі багато пластунів перейшли на Західну Україну і як природжені мисливці переважно влаштовувалися на роботу лісниками. Оскільки вони часто називали себе побережниками, то згодом цей термін у Західній Україні став означати — лісовий сторож. А “побережництво” стало також модною розвагою в Галичині.

Доречно згадати, що під час Кримської війни пластуни були й у військах, котрі боролися проти Росії. Хоча “об’єктивні” московські історики дуже не люблять про це згадувати, але факт залишається фактом: у складі турецьких військ на боці союзників воювали два полки українських козаків (1400 шабель) під командуванням генерала Михайла Чайковського (Садик-паші). Цей нащадок козацького роду мріяв за допомогою європейських держав і Туреччини визволити Україну із московського ярма. У полку отамана Чайки (так він називав себе серед козаків) свято дотримувалися козацьких традицій, мовою спілкування і команд була українська. Прапором полку була давня хоругва запорожців з пів-

Михайло Чайковський.
Зі старовинного малюнка

Козацькі офіцери війська М. Чайковського.
Зі старовинного малюнка

Осаул і урядник війська М. Чайковського.
Зі старовинного малюнка

місяцем і зіркою на червоному полі і золотим хрестом на срібному. Цей прапор був урочисто посвячений Константинопольським патріархом [364, 108]. До полку входили колишні задунайські запорожці (Сірківська і Джереліївська сотні) і кубанські козаки (одна сотня) [364, 111]. Ці козаки так уславилися різним розвідувальним рейдами і виправами, що самі турки називали їх оком, вухом і спритом війська. Турецькі башбузуки вважали за честь ходити в розвідки, вилазки чи патрулювання під керівництвом козацьких старшин і підстаршин, про що не раз просили керівництво не лише прості турецькі солдати, а й старшини і командири полків [364, 112].

Англійський полковник Сіменс, котрий спостерігав козаків у бою так відгукувався про них: "Щоб мати уяву про козаків, треба їх бачити в ділі — на полі бою показують допіру, чого вони вартують" [364, 113]. Він був свідком того, як чотири сотні козаків регулярних і три сотні нерегулярних, дали собі раду і змусили до відступу в кілька разів більше число російських гусарів і донських козаків. В іншому бою шістдесят три козаки більше трьох годин не давали московським військам під керівництвом генерала Ушакова і полковника Сазонова в силі чотирьох батальйонів піхоти і десяти ескадронів кавалерії з артилерією і ракетами перейти берег коло Тульчі. Лише коли закінчилися боєприпаси, козаки відступили [364, 113, 118].

У січні 1854 року почалося формування першого козацького полку. Опікувався створенням козацького корпусу англійський лорд Дюблей Стюарт [364, 109]. Командуючий турецькою армією був настільки задоволений

Козак війська М. Чайковського.
Зі старовинного малюнка

козаками, що одразу ж подав рапорт до султанської канцелярії на створення другого козацького полку. Виконуючи в наступі роль передової сторожі, козаки перші зайняли Бухарест і Михайло Чайківський став комендантом міста. Поповнювалися козацькі полки дезертирами з московського війська, найбільше було українців з Київської губернії. З Польщі прибув навіть добровольцем нащадок давнього козацького роду Виговський [364, 115]. З Бухаресту козаки перейшли в Браїлу, а потім, після захоплення Добруджі, вийшли на лінію річки Серет. Пізніше другий полк козаків отаманських навіть перейшов на англійську службу [364, 113].

Юрій Будяк — герой англо-бурської війни.
Світлина поч. XX ст.

Деякі дослідники стверджували у свій час, що між англійськими офіцерами, котрі цікавились пластунами в часи Кримської війни був молодий англійський офіцер Баден-Пауел, який збирав матеріали про підготовку вояків по всьому світі. Насправді, ж Баден Пауел не міг бути учасником Кримської кампанії, бо народився через два роки після її закінчення.

Баден-Пауел мав нагоду зустрітися з українськими пластунами хіба що під час англо-бурської війни (1899—1902). Багато молодих українців добровільно боролися проти англійців на боці бурів. Чого варта лише історія українського козака, який врятував життя майбутньому прем'єру Вінстону Черчіллю. Один з загонів бурів, котрий очолював козак з Полтавщини Юрій Покос, відомий пізніше український письменник під псевдонімами Юрко Будяк та Вільгельм Таль, 1901 року захопив у полон майбутнього прем'єр-міністра Англії Вінстона Черчілля [32, 44]. Незважаючи на вимоги бурів розстріляти його, Юрій Покос врятував йому життя, чим змінив хід усїєї світової історії. Пізніше, коли 1935 року Юрія Покоса репресували, московські окупанти пригадали йому і цей його "антирадянський" вчинок, хоча в 1901 році радянської влади не було.

За деякими даними в англо-бурській кампанії брав участь і ще один славний нащадок запорозьких козаків, родовий пластун, учасник російсько-турецької війни, майбутній герой російсько-китайської та російсько-японської війн Павло Іванович Міщенко [290, 15].

Павло Міщенко — учасник англо-бурської війни.
Світлина поч. XX ст.

Бурські офіцери періоду
англо-бурської війни.
Світлина поч. XX ст.

Були тут і інші козаки, яких російський уряд під виглядом різних "торгівельних представників", "військових аташе" чи "журналістів" посилав тренувати бурів проти англійців, такі як полковники Василь Ромейко-Гурко, Павло Стахович, сотник Гудіїв (всі вони потім відзначилися і в Маньчжурії) та ін. Вони таємно організовували і навчали загони бурських кінних командос за козацькими взірцями. Як писав пізніше А. Виноградський: "Бур сам по собі представляє відмінний бойовий матеріал. Займаючись із дитинства полюванням, він робиться прекрасним стрільцем і невтомним наїзником, для якого добовий перехід в 70—80 верст нічого не значить. Життя в полі. Постійна боротьба з дикими туземними племенами здавна виробила в ньому безцінні для солдата якості — перенесення незгод та труднощів походу, хоробрість, холонокровність, вміння відмінно орієнтуватися і пристосовуватися до місцевості, здатність до розвідувальної служби, в чому вони дуже нагадують наших козаків" [48, 15].

Робота іноземних військових інструкторів (всього за період війни з одної російської імперії їх було понад 200 і більшість їх були українцями) дала блискучі

результати — маленькі партизанські загони бурів вправно громили величезну, але неповоротку армію англійців. Наведемо опис одного з таких боїв: "Бури першим ж залпом вивели з ладу майже всіх англійських офіцерів. Солдати кинулись на землю і, поховавшись за підводи, пробували відповідати на вогонь, але через двадцять п'ять хвилин командир полку змушений був викинути білий прапор. Із двохсот сорока чоловік вціліло лише двадцять. Втрати бурів у цьому бою: один убитий і п'я-

Бурські стрільці періоду англо-бурської війни.
Світлина поч. XX ст.

теро поранених" [85, 250]. За спогадами одного з учасників англійські солдати не могли відрізнити сіру бурську шапку або куртку від скелі, так одяг бурів зливався з місцевістю. Бури ж стріляли надзвичайно влучно. Більшість англійців, залігши на дорозі, були поранені в голову і шию. А ті, хто сховались за підводи, у ті частини, що виступали за прикриття.

Пластуни майстерно влучали у темряві і навчили цієї тактики і бурів. Бури так натренувалися стріляти по вогниках, запалюваних від сірника цигарок, що в Британії, ще дотепер є поганою прикметою прикурювати третім від сірника: "коли прикурює перший — бур піднімає рушницю, другий — він прицілюється, а коли прикурює третій — стріляє".

Саме після англо-бурської війни зародився скаутський рух, який організував Баден-Пауел, занепокоєний серйозним відставанням Англії у сфері мілітарно-патріотичної підготовки молоді. В Україні ж пластові організації таємно існували з XVII ст. (саме в них виховувалися майбутні пластуни на Чорноморщині) і лише в 1900-их роках вони почали потроху заявляти про себе. На Буковині 1902 року виникло товариство студіюючої молоді "Січ", 1910 р. — академічне товариство "Запорожжє", 1913 р. "Чорноморе". У цих товариствах плекалися давні козацькі традиції, існував інститут побратимства, присягу складали на козацьку барву та на козацьку шаблю [179, 19].

Серед попередників пластового руху на центральних українських землях можна згадати, наприклад, таємну юнацьку організацію Кам'янець-Подільської бурси "Запорозька Січ" (1895—1900), очолювану учнем Ісайєю Сулковським, котрий був вибраний "полковником". Учасники плекали козацькі традиції, брали собі псевдоніми козаків — історичних чи літературних героїв,

Чорноморський отаман
Яків Кухаренко.
Світлина сер. XIX ст.

Чорноморські пластуни в окопах I світової війни.
Світлина 1915 р.

Офіцер 3-го Кубанського пластунського батальйону.
Світлина 1915 р.

Чорноморські козаки.
Світлина періоду I світової війни

виготовляли дерев'яну "зброю", особливої ваги надавали фізичному гарту і життю серед природи. Цікаво, що кожен відділ мав свою відзнаку — гілочку якогось дерева, котру носив на шапці. Отже, форми і методи, а також світогляд майбутнього скаутінгу, проявлялися на українських землях здавна [28, 4—6]. До речі, гілочки на шапках є дуже старовинними мисливськими символами, котрі символізують мисливське щастя. За давньою традицією, коли стрілець вбиває здобич, то він чіпляє собі на шапку гілочку. Коли ж мисливцю допоміг вбити здобич побратим, то він вмокає гілочку в крові убитої тварини і кладе її на шапку побратима, яку той тримає у лівій руці. Подібну гілочку вкладають і до рота копитної тварини або в дзьоб птаха і вона символізує "останню їжу". Інколи гілочку вставляють у смертельну рану убитої тварини.

Тема мисливських звичаїв і обрядів в Україні і до сьогодні залишається нерозкритою сторінкою для науковців-етнографів. До XVII ст. однією з назв полювання на Запорізькій Січі була "болоховство", що прямо вказує на зв'язок з літопис-

ними болохівськими князями часів Київської Русі. Величезний пласт мисливських традицій існував у козацьких пластунів, про що в свій час написав Я. Кухаренко. Зокрема він описав, як козаки залишали гілочки, роблячи ними "приміти" для своїх товаришів, вказуючи ними напрям руху, присутність ворога тощо [176, 69—70].

Але повернімося до пластунів. Перша світова війна показала, що пластуни залишаються грізною силою. Вражаючі подвиги творили чорноморські пластуни, котрі боролися проти турків у складі Кавказької Армії. Козацькі загони брали участь у битві під Сарикамишем, де було захоплено в полон близько 100 тисяч чоловік, взяли Ерзерум, Карс і Андаган та, як і їхні славні предки-запорожці, захопили укріплену фортецю Трапезунд. Особливо відзначилася четверта Кубанська пластунська бригада під

командуванням генерала Мудрого, котра влітку 1915 року прорвала турецький фронт і захопила місто Коп, що дозволило розгромити турецьке угруповання [162, 74]. А чого варта лише знаменита нічна атака пластунів на позиції турків коло міста Сарикамишу, коли лише дві сотні пластунів 1-ї пластунської бригади в нічній темряві мовчки, без пострілу так стрімко атакували турецькі позиції, що змусили відступити цілий турецький корпус [104, 58—59].

Пластуни однією своєю появою на фронті могли змінити ситуацію. Ось як описувала 1914 року газета “Кубанський кур’єр” вплив на моральний дух московської армії звістка про появу пластунів: “Інколи у російських солдатів, що укрилися в сирих, просякнутих вологістю окопах, настрої був кепський, пригнічений; “Що буде попереду!”, “Турки насаджають!”, “Їсти нічого!”, “Патронів нема!”. І враз радісний крик лунає в повітрі: “Не бійтесь, братці! Прибули кулемети і пластуни!”. Ця дивовижна звістка, перелітаючи з уст в уста, блискавкою передається по всій довгій оборонній лінії. Магія слова: “Пластуни ідуть!” надихала усіх, так запалювала, що жменька воїнів продовжувала запекло битись з турецькою колоною піхотинців. А бадьоре поповнення загону пластунів у черкесках захисного кольору і білих башликах, з гвинтівками, багнетами рухалися вперед. Так, це була воістину прекрасна картина!” [17, 350]. Самі пластуни жартували: тактика у нас проста: в нас стріляють — ми йдемо вперед; підійшли — ворог відступає. Турки називали їх не інакше як шайтанами в юпках, тобто в черкесках [104, 3].

Майбутній голова Кубанського уряду Василь Іванис, котрий за молодих років сам служив у пластунах, описує випадок, який стався в 1916-му році під час боїв 9-го пластунського батальйону за річку Дермен-Дере: “Це був гарячий бій, ряди пластунів танули і всі раді були швидко наступаючій темряві. І за якусь годину-дві на другому боці яруги, заблестіли вогні, а ще трохи згодом почувся

Офіцер-чорноморець.
Світлина часів I світової війни

Василь Іванис —
голова уряду Кубані.
Світлина поч. XX ст.

Василь Гамалій.
Світлина поч. XX ст.

наче десь далеко-далеко пісня: "Ой, попід горою, ярмом долиною козаки йдуть...". Цілісінький день був тяжкий, переходили на багнети, багато втрат, а відпочили пару годин і, під боком турків, — співають... На ранок на запит Васі [Василя Іваниса], чому співали й свої позиції виявили, командир сотні пластунів зі сміхом відповів:

— Ми співом так налякали турків, що вони втекли, і тепер не можемо їх здогнати".

Такі були пластуни — вроджені воїни-герої. На фронті вони — закурені, засмальцьовані, але в шапках. Ледве відпочили трохи, повмивалися, підживились бараниною — і вже співають, жартують, а багато і в танок іде... Безшабашні теж хоробрі туркестанці [солдати 2-го туркестанського полку], при кінці бою вони шукають самогону і мовчки п'ють доки мають самогон, в якому вони топлять свою тугу, а засинають вповалку, або ще перед сном в повітря постріляють... Знай, мовляв наших!... Росіяни (туркестанці) цілковито з іншими повадками і сприйманням. Пластуни майже не лаються, а справжні росіяни в шеренгах і при випивці без матюка не можуть дихати..." [123, I, 158—159].

Не відставали від пластунів і козаки інших кубанських частин. В аннали світової військової історії увійшов неймовірний рейд 1-ї сотні 1-го Уманського полку кубанських козаків, під командуванням уродженця станиці Переяславської полковника Василя Гамалії, який, прорвавши турецький фронт, за десять днів пройшов з Персії з міста Керманшах з боями через Аравійську пустелю аж до Месопотамії до міста Басри (більше 1000 км), де й об'єднався з англійськими союзниками [25, 74]. Головнокомандуючий англійської армії генерал Лек, вражений цим подвигом, від імені англійського короля Георга V нагородив полковника Гамалію вищим орденом Британської імперії "Мілітарі кросс" (Військовий хрест). Після чого Гамалій із своїми козаками, тим же шляхом повернувся назад, отримавши при поверненні орден св. Юрія 4-го ступеня. А цей унікальний рейд увійшов у світову історію військового мистецтва. Хоча чорноморські козаки через тисячу років лише повторили маршрут своїх далеких пращурів — киммерійців і скіфів — сколотів.

Учасник українських визвольних змагань
Іван Цапко.
Світлина поч. XX ст.

Особливо проявив себе на Кавказькому фронті майбутній засновник Українського вільного козацтва, герой українських визвольних змагань кубанський

козак Іван Цапко. 1916 року за особливе героїство під час Езерумської операції Іван Цапко був нагороджений не лише російським орденом св. Юрія з лавровою гілочкою, а й французьким орденом Военного хреста з пальмовою гілочкою. А вже через кілька місяців 23 листопада 1917 року підполковник Іван Цапко при українізації військових частин на Кавказькому фронті створює і очолює Український окремих курінь імені Кошового Івана Сірка [181, 36].

Цікаво згадати, що по другу сторону фронту на Кавказі воював онук славетного Маркіяна Шашкевича, майбутній командир бригади Української Галицької Армії Богуслав Шашкевич, який був четарем австрійської армії. Він потрапив у Карпатах у російський полон, потім його заслали у Туркестан, тоді в Ашхабад, звідки він утік у Персію, де 1915 року очолив один із загонів перських повстанців, які воювали з московсько-англійськими військами. За хоробрість, проявлену в боях, Богуслав Шашкевич був нагороджений турецьким і німецьким орденом [110, 12]. Крім нього, в Персії очолював великий загін шахських військ сотник січових стрільців Осип Букшований, котрий з хорунжим Володимиром Свідерським утік з російського табору військовополонених в Ташкенті до Персії. За участь у боях з московськими військами корпусу генерала Баратова він був відзначений перським командуванням нагородами. Пізніше Букшований і Свідерській потрапили в Туреччину, де на Месопотамському фронті очолювали курдські загони в боях проти московсько-англійських військ. За особливу хоробрість вони були відзначені бойовими нагородами: турецьким Півмісяцем та німецьким Залізним Хрестом [191, 9]. Так в період бездержав'я кращі представники нашого народу мусіли воювати і дивувати світ своїми подвигами за інтереси чужих держав.

Не менш вражаючі подвиги творили пластуни на європейському фронті. Московська пропаганда на весь світ гримить про знаме-

Командир бригади УГА
Богуслав Шашкевич.
Світлина поч. XX ст.

Осип Букшований.
Світлина часів I світової війни

**Пластунський генерал
Дмитро Ходкевич**
Світлина поч. XX ст.

нитий "Брусилівський прорив", називаючи його вінцем стратегічного наступального мистецтва XX століття. Тільки якось усе забуває сказати, що першими прорвав фронт німців під Луцьком саме Кубанський 6-й пластунський батальйон полковника Дмитра Ходкевича [25, 74]. А всього у цьому знаменитому прориві брали участь 22 з 24-ох пластунських батальйонів Кубанського козацького війська, котрих було терміново стягнуто з усіх фронтів. Вони штурмували Львів та Перемишль, громили австрійські та німецькі війська в Карпатах. Як згадує колишній пластун В. Куртин, "...за час перебування на Південно-Західному фронті пластуни були то тараном, котрий пробивав міцні німецькі лоби, то гранітною стіною, об яку розбивалися ці ж лоби. У руках головного командування пластуни часто служили бичем, котрий підганяв російську армію вперед, а частенько й сильнодіючим збуджуючим засобом для дивізій і навіть

корпусів, котрі кидалися в атаку... Так було, наприклад, в Буковині, коли пластунів п'ять разів вводили в окопи, змішуючи з ударними частинами (вдень, щоб бачили і російські, і австро-угорські солдати), а вночі знову непомітно відводили в резерв" [175, 7].

Під час національно-визвольних змагань 1917—1921 рр. багато пластунів пішли здобувати волю нашому народові. З них були сформовані т. зв. "курені смерті", які не знали пощади в боях проти більшовиків. В Одесі осавул Кубанського війська Володимир Сахно-Устимович сформував у червні 1917 р. Гайдамацький полк, а у серпні 2-й Гайдамацький полк Вільного козацтва [330, 9], до якого увійшло багато пластунів і він отримав назву — 2-ий Пластунський Гайдамацький Полк Українського Вільного Козацтва. Очолив його полковник Іван Орлов-Орленко. Це йому належать пізніші рядки:

*"За волю, за долю, за славу України!
Вперед, милий брате, ідм...
І працею нашою рідні Руїни
Синам українським вернім!.."*

Кіндрат Бардіж — організатор
УВК на Кубані.
Світлина поч. XX ст.

Кіндрат Бардіж, осавул Кубанського війська, організував із своїми синами Василем і Миколою Бардіжами Українське Вільне Козацтво на Кубані. Для цього Кубанський уряд виділив кредит та надав право на добровільне вербування козацтва. Було організовано 5000 вільних козаків, що несли охорону залізниць від більшовиків [330, 10—11].

Навіть після перемоги більшовиків пластуни, особливо на Кубані, не склали зброї проти окупантів. Пішовши в плавні, звідки можна було ефективно застосовувати стару пластунську тактику, вони продовжували громити більшовиків. Мені вдалося відшукати матеріал про одного з ватажків повстанського руху на Кубані Василя Рябокони. Сім років боровся з окупантами сотник В. Рябокони, козак станиці Гривенської, вояк Визвольної Кубанської Армії. З безкраїх плавнів нападав він на окупантів і громив їх. Лише восени 1925 року чекістам вдалося захопити В. Рябокони і того ж року його було розстріляно в катеринодарській тюрмі [266, 52—53]. На Кубані, де були зручні природні умови — на Правобережжі непролазні плавні, а на Лівобережжі — непрохідні ліси, населення проводило партизанську боротьбу малими групами аж до приходу німців [30, 90]. Наприклад, загін кубанського козака Мілька Каленика протримався аж до 1942 року [308, 79].

А під час Другої світової війни козацькі нащадки запекло боролися проти Москви. Останнім часом видано багато літератури про козацькі частини, котрі в часи Другої світової війни боролися проти більшовиків. Але "об'єктивні" московські історики ніколи не згадують про українські козацькі частини. Звичайно, робиться це свідомо, в угоду імперським великодержавним амбіціям. А між тим, начальник штабу одного з донських козачих полків, котрий 1943 року із групою солдат і офіцерів перейшов на сторону радянської армії, у своєму звіті радянській розвідці в серцях пише, що найбільше в козацьких частинах саме вихідців з України, які "зрадницьки настроєні до нашого народу" [169, 386]. Зберігся цікавий документ — лист знаменитого кубанського отамана Андрія Шкури, написаний у серпні

Полковник Іван Орлов-Орленко.
Світлина поч. XX ст.

Козацький генерал Андрій Шкура. Світлина часів громадянської війни

**Гетьман УВК
Іван Полтавець-Остриянець.**
Світлина часів I світової війни

1941 року, до провідника Організації Українських Націоналістів Андрія Мельника з проханнями прийняти козачі частини до українських збройних формувань. У цьому листі він пише: "Я, Андрій Шкура, генерал-поручник Кубанського-козачого війська, оголошую готовність стати під прапори організованого українського націоналізму згідно з вашим покликом з дня 6 липня 1941 р." [177, 53—59]. І лише категорична заборона німців, які боялися об'єднання українців, не дозволила це зробити. Під час війни були організовані загони Українського Вільного Козацтва, котрі очолив колишній старшина армії УНР Іван Бірчак (Волошин), а начальником штабу був знаменитий козак-кубанець Іван Цапко. Після загибелі Бірчака в боях проти радянських партизанів на Волині, УВК очолив колишній командувач УНР і УГА генерал-полковник Михайло Омелянович-Павленко [31, 176]. В УВК входили Запорозький Загін (полковник Андрій Долуд), 1-й Козацький загін УВК (полковник Павло Терещенко), Окремий загін (сотник І. Миколаєнко), Запорізька бригада УВК на Дніпропетровщині (полковник І. Полтавець-Остриянець), котра входила до козацького корпусу генерала Панвіца. Начальником штабу козачих частин був Іван Цапко і під кінець війни він своїм наказом перевів перші три згадані українські частини в підпорядкування Української Національної Армії, де з них розпочато формування 2-ї Української Дивізії [181, 37—39].

Боротьба проти московських окупантів продовжувалась і на Кубані. Так, коли 1942 року козак станиці Староджерелівської, військовий старшина Маловик почав формувати окремий Пластунський батальйон, до нього зголосилося так багато охочих, що, сформувавши штатні три сотні, керівництво було змушене відмовляти багатьом козакам відповідно до похилого віку або великих фізичних вад [219, 19]. Повторилася ситуація із записом до Січових Стрільців 1914 року в Галичині, коли і старе, і мале йшло в лави війська, щоб боротися з Москвою.

1944 року на Кубані на ідейних засадах Української Повстанської Армії була створена Козацька Повстанська Армія, яка вела активну бо-

**Пантелеймон
Василевський.**
Вояк Кубанської УПА.
Світлина 1940-х рр.

ротьбу з московськими більшовиками аж до 1950 року [40, 20—25]. Серед повстанців було багато козаків, в тому числі і пластунів. Ось лише один з бойових епізодів її героїчної боротьби: “У травні 1945 року під час рейду під Новоросійськ обидві сотні (“Шума” і “Томіна”) потрапили в “петлю” військ НКВД в районі гори Собербаш, Пшадських водоспадів та села Шабанівки. Проте ворог прорахувався вже вкотре, бо кожен повстанець був снайпером, майстром маскування і знавцем терену. За три дні боїв, втративши лише 20 чоловік, повстанці поклали не одну сотню червонопогонників, особливо в засідках біля водоспадів... Радянська пропаганда у пресі мовчала щодо повстанців, зате вела активну усну агітацію щодо повстанців, називаючи “фашистськими недобитками”, “уголовниками”, “изменниками Родины”. Населення не йняло цього віри, багато хто всіляко спомагав повстанцям” [40, 23].

Наостанок хотів би відкинути закиди, які знову починають лунати: чому ви пишете, що пластуни — витвір лише чорноморських козаків, а ось були пластунські частини і у Донського козацтва. Були, але вони створювалися штучно, наказом з Москви, аж перед Першою світовою війною і самі донські козаки не хотіли служити в цих частинах. Для підтвердження своїх слів наведу спогад козацького офіцера-кубанця (до речі, палкого патріота “единой и неделимой”) білогвардійського полковника Єлісеєва з часів боїв на Кавказькому фронті 1915 року: “День хилився до вечора, коли

Козацька стежа.

Малюнок сотника УВК П. Зінченка

Козацька засідка.

Малюнок сотника УВК П. Зінченка

Пластун Українського Вільного
Козацтва

враз із снігових круч східніше нас не зійшла, а буквально сповзла на своїх ягодицях, група невідомої нам піхоти. В світло-сірих шинелях, із червоними петлицями на бортах, в темно-синіх шароварах з червоними лампасами, із "страшними", на наш кавказький погляд, густими і всколоченими чубами, всі зіпрілі, з гострими ніби невдоволеними і озлобленими очима — вони так несподівано з'явилися позаду нашого полку, що стояв наготові, що ми, офіцери, з природною цікавістю оточили їх.

— Хто ви? Якого корпусу? Звідки ви звалилися? І куди йдете? — закидали ми їх запитаннями.

— Та на Урзрюм (Ерзерум)... мати його раз-перетак! — враз відповідає

передній з них, урядник зовсім не по-військовому і при цьому з досадою витирає папахою зіпрілу свою голову.

— Все життя служили на конях, а тепер от начальство вирішило з нас, донських козаків, якихось пластунів зробити, — закінчив він розповідь-жалобу [98, 159].

І навіть після революції уряд Війська Донського за спеціальним договором з Українською державою запрошував українських старшин організувати на Дону пластунські частини. Про це згадує український козак Антін Кущинський, котрий у 1919—1821 рр. був відряджений на Дон для організації пластунських частин. Там він був начальником штабу "Окремої Донської пластунської Учбової Бригади" [178, 17].

3. Меч Арія — символ України

Написати цей розділ мене змусило обурливе інтерв'ю, яке дав "Львівській газеті" старший науковий співробітник Львівського історичного музею Борис Мельник. У ньому він стверджував, що, мовляв, козаки були настільки примітивними у військовій справі, що навіть не вміли викувати собі шабель і змушені були постійно воювати трофейними. Аргументи він висував просто смішні. А щоб читач уявив собі глибину такої "науковості", дозволимо собі їх зачитувати: "Річ у тім, що в XVI—XVIII ст. єдиним містом на Україні, де існував "цех мечників" (хоча на той період його правильніше було б назвати "цехом шабельників"), був Львів. Шабля — це не меч, який міг викувати і хороший коваль (?!! — Т. К.). Для виготовлення шаблі потрібні глибокі знання: необхідно зіставити загальну масу шаблі і клинка, його довжину, ширину і кривизну. А ще — чудово знатися на гатунках сталі і технології виробництва. Як свідчить досвід, такий точний розрахунок можна зробити тільки на комп'ютері (?!! — Т. К.). А в той час використовували метод підбору. Його можна було застосувати тільки в цеху (?!! — Т. К.). Тим паче, що руди Криворіжжя в ті часи ще не відкрили, а сировину для виготовлення шабель до Львова постачали з Угорщини (?!! — Т. К.). Згідно зі статутом, у цех приймали лише католиків, яких серед українців було небагато. В інших містах такі цехи не існували. Самоучка ж поза цехом — це міф, адже ця праця — важка (?!! — Т. К.). Та й метал був страшенно дорогим" [261, 7]. В іншому місці вчений вже суперечить сам собі, прохопившись, що вогнепальну зброю козаки таки вміли виготовляти, але, щоб зберегти вигляд хоча б якоїсь послідовності і логіки, тут же заявляє: "Вогнепальну зброю в Україні робили давно, адже виготовити самопал значно простіше, ніж шаблю" (?!! — Т. К.) [261, 7]. Аргументи про те, що шаблю зробити важче, ніж меч, бо вона крива, а самопал зробити значно простіше, ніж шаблю, яскраво свідчать лише про те, що автор ніколи не бував в кузні і не бачив, як кується шабля чи меч, а тим паче, як виготовляється ствол та ударно-спусковий механізм рушниці. Аргумент, що в Україні не добували залізу

Шабля курінного отамана Задунайської Січі Григорія Голиняка. XVIII ст.

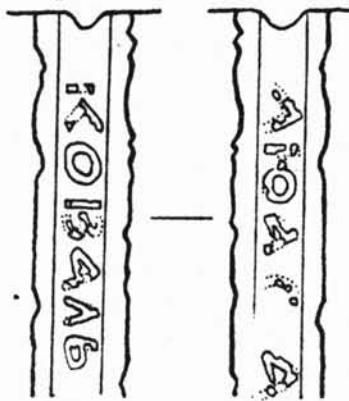

Мечі ятаганного типу: македонський копіс і фальката часів Ганібала.

руду і її, мовляв, доводилось експортувати із Заходу свідчить про те, що автор навіть не виходить за межі свого кабінету і не знає, або й не хоче знати, що навіть на території Львівщини, на котрій він проживає, залізну руду добували з давніх-давен, про що свідчать чисельні назви сіл і містечок Руда, Рудно, Рудки, Руда Крехівська і т. д., не говорячи вже про те, що руди Криворіжжя нашим предкам були відомі ще за скіфських часів. Давньогрецький історик Гелланік Лесбійський, який жив в V ст. до н. е. писав, що першим залізну зброю виготовив скіфський цар Саневн [170, I, 51—52]. Уже перестаю дивуватись, читаючи далі, що козаки і ятаганів не вживали, бо ця, виключно турецька зброя (?!! — Т. К.), широко використовувалася лише у XIX ст. [261, 7]. Дивно, що вчений не знає про те, що ятаган — зброя не винятково турецька, а малоазійська (турки познайомились з нею, прийшовши в малу Азію), а прототипом її є знамениті “копіси”, батьківщиною яких вважають стародавню Етрурію [159, 63]. Мечі ятаганного типу широко використовувалися в Європі з VII ст. до н. е. від Італії до Іспанії (у древніх греків були відомі під назвою “махайра”, іспанці називали їх “фальката”), воїнами Александра Македонського і Ганібала, а пізніше арабами, марроканцями, єгиптянами, берберами, туарегами, дагомейцями, боснійцями, чорногорцями і т. д. Насторожує інше: випускаючи такі опуси накладом в десятки тисяч примірників, українцям знову пробують нав’язати міф про розумову і культурну відсталість їхніх предків. Цей міф, на якому, до речі, виховалися Гітлер, Геббельс, Розенберг і весь німецький фашизм, століттями вбивався нам у голову різними окупаційними істориками. Наприклад, історики-норманісти, про яких ще геніальний

Меч, викуваний українським ковалем

Кобзар Тарас Шевченко влучно сказав: “Німець скаже: “Ви моголи”. // “Моголи! Моголи!” // Золотого Тамерлана // Онучата голі”, стверджували і стверджують, що лицарський обряд посвячення “опоясання мечем” виник саме у Західній Європі, що слов’яни не вмiли навіть виготовляти добрі мечі і цьому навчили їх германці і т. д. Деякі домудрувалися до таких перлів на кшталт: “мечі слов’яни запозичили у варя-

гів, які в свою чергу взяли їх від франків (!!! — Т. К.)". Невже слов'яни мусили чекати, поки варяги запозичать у франків мечі, щоби потім саме у них їх запозичити, а не у римлян чи візантійців, наприклад. На основі такої логіки всі мечі, котрі знаходили на наших землях ці "вчені" відразу ж оголошували або скандинавськими, або франкськими. У зв'язку з цим досить згадати історію знаменитого давньоруського меча, знайденого в селі Хвощевате на Полтавщині. Вищезгадані вчені списали гори паперу, доводячи його безумовно скандинавське походження. На відміну від них, скандинавські вчені виявилися дещо обережнішими в оцінках і пропонували шукати батьківщину меча вже не у Скандинавії, а у Південно-західній Прибалтиці. Але коли в решті-решт лезо меча протравили спеціальними розчинами, на ньому несподівано проявився надпис українською мовою: "коваль Людота". Коментарі, як кажуть, зайві.

Можна безкінечно продовжувати наводити свідчення давніх авторів, що саме скіфи вчили спочатку греків і римлян, а потім і германців, виготовляти добрі мечі. Арабські автори згадують високої якості клинки, виготовлені слов'янами, котрі експортуються до багатьох країн світу. Знаменитими антськими мечами воюють навіть герої англосаксонського епосу "Беовульф". А в археології є навіть термін "мечі антського типу" [340, 309]. Згадуються факти, коли після нападів русів, місцеве населення розкопувало могили їхніх воїнів, щоби витягти звідти високоякісні клинки. Але є дуже цікавий факт, котрий розвінчує вигадки норманістів.

Ми знаємо, що в X ст. германськими племенами на руїнах Франкської імперії була створена Священна Римська імперія германської нації. Так от, аж до XVIII ст. при коронації імператорів опоясували священним мечем-шаблею, котра була виготовлена в Києві. Це знаменита "шабля Карла Великого". Про те, як з'явилась шабля серед німецьких церемоніальних реліквій, існують різні легенди, які розповідають, що вона була подарована Карлові Гаруном аль Рашидом, була захоплена Карлом в бою з аварами, подарована угорським королем та багато інших. Ще 1965 року знаменитий вчений А. Н. Кірпічников переконливо довів київське походження цієї шаблі. Завдяки надзвичайно високому рівню українського зброярського мистецтва ця шабля на довгі століття стала найбільш шанованою реліквією німецьких імператорів, подібно

Шабля
Карла Великого

Фрагмент шаблі
Карла Великого

Індійський меч
«атілл»

Амулет
у формі меча

як і знамените Київське Євангеліє, на котрому впродовж віків складали присягу французькі королі. Привертає увагу ще одна легендарна назва цієї шаблі — «Меч Атілли» [145, 268—276] і те, що в неї дуже багато спільного із зображенням шаблі-палаша на знаменитому Збруцькому ідолі. І, що найцікавіше, у віддаленій від Києва на тисячі кілометрів Індії, де закінчився великий рух арійських племен з Праукраїни, дуже подібний на неї різновид меча-палаша також носив назву «атілл» [312, 159].

У Київській Русі культ меча був настільки великий, що навіть проти повсталих селян князі воювали іншою зброєю — бойовими сокирами, а мечі застосовувалися виключно у військових походах. Меч був символом влади: князь, віддаючи сину уділ, символічно вручав йому й меч. Так, Всеволод III, посилаючи свого сина Костянтина на князювання в Новгород, вручив йому хрест і меч зі словами: «це тобі буде охоронець і помічник, а меч — закон і остоорога, який даю тобі, щоб берегти людей своїх від ворогів» [288, 408]. Свідчення поклоніння мечу тих часів — знахідки амулетів-оберегів у вигляді мечів або їхніх піхов. Слов'янське ім'я Мечислав — чергове підтвердження існування такого культу. На одній з мініатюр, де зображено давньоруського князя в похідному шатрі, ми бачимо, як князь молиться на ікону, перед з якою висить меч. У давні часи, до початку серійного виробництва зброї, володіти цією благородною та надзвичайно дорогою зброєю могли лише воїни, які належали до вищого суспільного стану, княжої дружини, котрі називалися «мечники». Емблемою у них було теж зображення меча, що підтверджують чисельні археологічні знахідки. Наприклад, одна з них — особиста пломба мечника знайдена в Новгороді, на якій зображений меч, що дуже подібний на меч на Збруцькому ідолі. Меч був і емблемою князів Чернігівської землі, про що свідчить зображення на печатці 1557 року, ймовірно, це було зображення знаменитого меча Арія.

В українських казках і легендах чарівний меч, викуваний з небесного вогню, — неодмінний атрибут богатирів і героїв, котрий дається їм вищими силами, щоб творити подвиги і перемагати зло. Наприклад, богатирю Іллі Моровцю свій меч передає славетний богатир-велетень Святогор, а разом з мечем і частину своєї сили. У гуцулів існували повір'я про славетний меч давніх велетів: з його втратою була загублена стара свобода на нашій землі [49, 158]. Це

віра в легендарний Меч Арія — символ України. В одній з давніх шедрівок, котра описує приєднання Закарпаття до держави Лева Даниловича, згадується також “золотий меч”, котрим за-роджено нашу зем-лю від ворогів [235, 73].

Пломба новгородського мечника

З переказів відомо, що після смерті Сірка запорожці сім літ возили перед військом його відрубану правицю, яка допомагала їм перемогти ворогів. Цікаво, що в одному з переказів згадується, що в цій руці Сірка був затиснутий меч, і хто знайде цю руку з мечем і візьме меч, той завжди перемагатиме ворогів [132, 137]. За легендою, той, хто хотів отримати силу Сірка повинен був три ночі носити землю на його могилу. Простежується перегук з давніми українськими легендами про, те як богатир, щоб отримати силу від померлого батька, три ночі чергував коло його могили і в нагороду отримував чарівного меча. Ці звичаї витікають, можливо, від скіфських, коли ті над могилою клали меч, що підтверджують археологічні розкопки. Клали меч свій на могилу і давньоруські князі. Московські окупанти, на відміну від наших вчених, знали про вірування наших людей у меч Арія, як і легенду про те, що він знаходиться в могилі отамана Сірка. Саме тому 1709 року під час руйнування Січі московські окупанти по-варварськи розрили могилу отамана Сірка, сподіваючись знайти в ній легендарний меч.

*“І могили мої милі москаль розриває,
Нехай рие, розкопує не своє шукає”, —*

так писав про це бузувірство окупантів Тарас Шевченко. Але за плюндрування Сіркової могили чекала страшна кара. У нещасливому Прутському поході 1711 року було

Меч-емблема Чернігівського князівства.
1557 р.

Князь молиться на меч.
Малюнок із Кенігсберзького літопису

Козацький
прапор.
1651 р.

безславно вирублено майже все московське військо, і сам "великий полководець" Петро I, щоб викупити себе з рук турків, змушений був продати навіть улюблені коштовності своєї дружини.

Легенди про правицю з чаривним мечем існували у козаків і раніше. Саме правицю з мечем бачимо на одному з козацьких прапорів часів Б. Хмельницького [188, 50]. Причому зображений тут меч має дуже цікаве хвилеподібне лезо, котре символізує небесний вогонь. Арабський хроніст Ахмед Ібн-Фадлан ще в X ст., описуючи наших предків русів згадує про те, що вони носять широкі хвилясті мечі [281, 15]. Правда, він помилково зазначає, що клинки у них "франкського типу", хоча в Європі подібні мечі з пломеніючим хвилястим клинком — "фламберга" — з'явилися на кілька століть пізніше. Подібна зброя існує ще й зараз у Південно-східній Азії і побутує під назвою "кріс". Місцеве населення наділяє кріс магичними властивостями, він є об'єктом поклоніння. Вірування про меч — символ небесного вогню — занесли до Південно-східної Азії наші предки-арійці. Кріс вважався зброєю давніх арійських богів, зокрема Вішну [249, 7]. У мовах слов'янських народів слово "кріс" (як і у перекладі з санскриту) означає вогонь, полум'я. Збереглося це слово і у нас: гуцули називають крісом сталеве кресало або кременеву рушницю, від слова "кресати", викрешувати вогонь. Нагадаємо, що у старовину вогонь добувався або тертям дерева, або викрешувався ударом сталі об кремень. Ковалі робили т. зв. кресала із старих серпів або ножів, їх і називали крісами або кресами. Крім того, в українській мові "кресанути" означає ще й рубонути шаблею, мечем та так, щоб іскри пішли. Середньовічні ковалі мали навіть випробування меча ударом об залізо або камінь, а по силі і кількості іскор розпізнавали якість леза. Саме від кресання об камінь походить і давня українська назва високоякісної сталі для меча — криця. Саме так в давнину ударом меча об кремень висікався священний вогонь, який символізував перемогу зими над літом і початок нового року. Цей обряд провадився на честь Ярила (Арія), адже тоді починали садити ярі, тобто присвячені Ярилу-Арію зернові культури [55, I, 360]. З мечем Арія пов'язане свято викрешування нового вогню, котре подекуди побутує до сьогодні. Наприклад, у

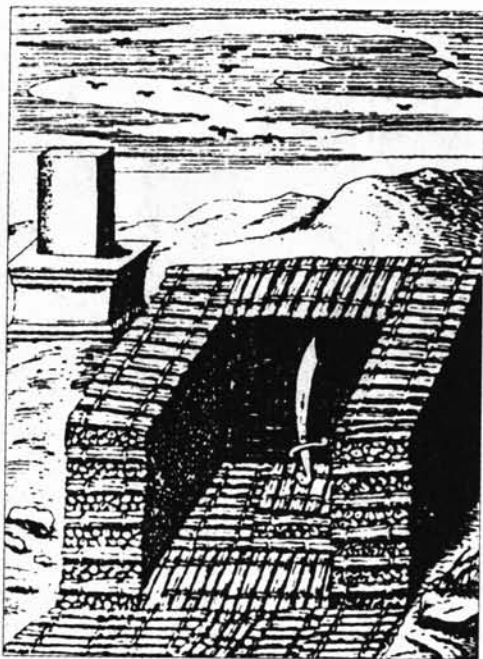

Малайський кріс.
XVIII ст.

Німеччині у суботу перед Пасхою священник викрешував на цвинтарі новий вогонь, який розносився по домівках. Подібний звичай існував у Франції, Польщі, Австрії, Чехії, Греції і інших європейських народів. Аналогом цього звичаю в Україні є звичай запалення свічок в Страсний четвер перед Великоднем, які, як і на Стрітення називалися "громничними" [298, 115—116], що вказує на зв'язок цього обряду з громовиком Перуном, котрий з часом перебрав військові функції Арія-Ярила. Недаремно в народі і сьогодні, говорять, що Перун блискавками креше.

Саме цим обрядом пояснюється загадка жертовників Арія (Арея), над якими стільки років билися науковці. Адже, як свідчив Геродот, скити не робили жертовників нікому, крім Арія, і робили їх із хмизу, він потрібен був для розпалювання викресаного вогню: "В центрі області кожного народу існує священна споруда для Арея, яку вони роблять ось як: накладають в'язанки хмизу завдовжки і завширшки до трьох стадій, але не дуже високі. На них влаштовують чотирикутну площадку, три сторони якої стримчасті, а на четверту можна зійти. Щороку вони накладають на цю споруду сто п'ятдесят возів хмизу, бо через непогоду вона постійно осідає. В таку купу хмизу кожен народ встромляє старий залізний меч, який є символом Арея" [59, 194]. Крім того, в степу, на відкритій місцевості, височенна купа хмизу із встромленим в неї залізним мечем виконувала функцію громовідводу в грозу, притягуючи до себе блискавки. Можна собі уявити, як сприймалося простими людьми таке величне видовище, коли дуга блискавки, з'єднуючи небо із землею, потрапляла у меч, перетворюючи хмизовий вівтар у величезний стовп вогню.

Пізніше, коли функції бога війни Арія-Ярила перебрав на себе бог грому і блискавок Перун, цей звичай пов'язували з Перуном. У слов'янських племен ідол Перуна зображався з великим червоним каменем у руці, поруч з яким горів негасимий вогонь. Червоний камінь, котрий тримав у руках Перун — це кремій, розжарений вогнем полум'я. Це підтверджує Адам Олеарій, котрий був у Новгороді: "Божество це мало

Жертвник Арія.
Зі старовинного малюнка

Скіфський меч

Меч — символ князівської влади.
Малюнок з Кенігсберзького літопису

жерця народу, ударом священного меча запалював новий вогонь, який розносили по оселях господарі-огнищани і запалювали очищувальні вогні,— “щоб очистити землю від морозу, зими, смерті, і всякої нечисті”. При цьому промовлялися спеціальні заклинання: “Смерте, смерте, іди на ліси, іди на безвість, іди на моря. І ти, Морозе, великий і лисий, не приходи до нас із своєї комори. Смерть з морозом танцювала і співала, і за море почвалала” [55, I, 360—361].

Атілла отримує меч Арія

Меч, у віруваннях давніх скіфів-сколотів, був не просто зряддям вбивства, а сакральним символом, адже згідно арійської традиції вони не вбивали ворогів, а перероджували їх, давали нове втілення, у якому вони ставали кращими. Це підтверджують і форми давніх сколотських мечів, руків'я котрих формою нагадують символ переродження. Сам меч ознаменовував собою вогонь і чоловіче начало, а піхви до нього — воду і жіноче начало. Недаремно і славнозвісні жінки-амазонки вважали себе дочками Арія. Їхні цариці виводили від нього своєї роди. Жертовник Арію символізував у сколотів сакральний зв'язок між землею і небом, а меч Арія — вісь світу, яка пов'язує Яв (небесний світ), Прав (світ землі) і Нав (підземний світ). Меч символізував справедливість Закону, а правитель, який отримував меч Арія, зобов'язаний був охороняти цей закон справедливості. Меч ототожнював Караючий Закон.

З мечем Арія пов'язана і одна з давніх назв українців — черкаси. Деякі вчені пояснюють цю назву, як народ-воїн. Це пояснення правильне, але неповне. Річ у тім, що в у мові кавказького народу адиге, котрих разом з кількома іншими кавказькими народами ми знаємо під збірною назвою черкеси, слово черкаси, точніше щркаси, означає тризуб, причому такий, що складається з трьох мечів. “Щр” — означає три, а “кас” — меч [180, 31]. Серед вчених з цього питання давно точаться суперечки, чи були колись адигейці (черкеси) вихідцями з України, чи навпаки — українці прийшли з Черкесії. Насправді ж це назва не стільки етнічна, скільки релігійна, як, наприклад, християни, до котрих зараз належать зовсім різні етнічно народи, такі як українці і вірмени, угорці і французи, німці і румуни, або мусульмани, під котрими розуміємо і семітів-арабів, і угорців, турків, і арійців-персів. Крім того, тризуб складається не лише з трьох мечів, а й має внизу посередині невеличке закінчення. В адигейській мові це закінчення означає “веду”, “вести” [180, 32]. Саме у такому вигляді він був колись присутній в українській мові у вигляді староукраїнської букви “Щ”. Тепер, після коректування нашої абетки, букву щ ми пишемо не у формі тризуба, а перенісши закінчення на правий бік, що спотворює сакральне значення цього символу. Суть же символу — три мечі, що символізують закони трьох Світів — Вищого Небесного, Земного і Підземного (світу предків), про що ми згадували вище. Нижня частина тризуба означає, що ці закони трьох світів ведуть людей, які їх шанують. Відповідно і назви черкаси і черкеси — це люди, котрих ведуть Закони трьох світів. Ці священні закони зберіг наш народ у символі Трояну, котрий окупаційні вчені назвали зневажливо тризубом. Серед слов'янських богів згадується божество Троян, проти котрого виступають у своїх посланнях церковні діячі: “Трояна, Хорса, Велеса, Перуна на богів перетворили”, “Хай зрозуміє багато людей і не впаде у звабу велику: Перуна, Хорса, Дия і Трояна” [345, 21]. Європейські хроністи, описуючи західних слов'ян, також зафіксували цього слов'янського бога під назвою Триглав, котрий символізував три світи — небо, землю, і підземний світ, — чим нага-

Давньоукраїнська
буква «Щ»

Тризуб на козацькій порохівниці.
XVIII ст.

Зображення
тризуба з мечів
на емблемі
індійських сікхів

Князівський меч
з Чорної могили.
Чернігівщина

дував давнє арійське божество Трімурті. Цікаво, що в арійців Індії проявом Трімурті вважається і Сонце-Сур'я: на Сході, на світанку, воно репрезентує Брахму — творця світу; опівдні, в zenіті над головою — Вішну — охоронця світу; а надвечір, на заході — Шиву — руйнівника світу [321, 255]. Цікаво, що й у "Слові о полку Ігоревім" княгиня Ярославна звертається до Сонця, як до Трійці, "трисвітле сонце"; це дає нам підставу думати про подібне поклоніння наших предків Сонцю, як уособленню Трисуття. Саме тому й Київ у XVI—XVII ст. стародавні письменники і літописці, такі як Мартін Груневег, Себастьян Кльонович, Іван Домбровський часто називають Троєю. Зрозуміло, що ця назва Києва є сакральною і походить від божества Трояна-Триглава-Трисуття. Це і є той самий давньоруський Троян, котрий часто згадується у "Слові о полку Ігоревім" і суть котрого ніяк не могли зрозуміти вчені, котрі досліджували цю унікальну пам'ятку нашої давньої словесності. Адаже в "Слові..." Руська земля називається Землею Трояною, тобто землею Трьох Законів, дохристиянські часи — віками Трояновими, а Боян — "словий старих часів" — рискає по стежках Троянових, тобто шукає натхнення у прадавніх звичаях. Саме про повернення до цих прадавніх козацьких законів говорив Тарас Шевченко у своєму вірші "Чигрине, Чигрине":

*Може, зійдуть, і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!! [344, I, 172].*

Сповідуванням цих законів пояснюється багато спільного між українськими козаками-черкасами та гірськими черкесами-адигейцями, адже у давнину, до прийняття першими християнства, а другими мусульманства у них була спільна релігія — давня арійська релігія військової честі, котру вони називали "Чир-каси" — закон трьох мечів. Цим і пояснюється взаємна пошана кавказьких горян до чорноморських козаків, і навпаки, коли вони ставали взаємно кунаками-приятелями, наслідували один в одного військові звичаї тощо. До московських ж солдатів, навпаки,

обидві сторони ставилися з однаковим презирством і зверхністю [154, 10].

З Трояном-трійцею пов'язаний і слов'янський обряд "тризна" — військової ігри на могилі померлого воїна, котрі символізують поєднання трьох світів: родина і військово-товариство — земний світ, насипана могила, висока "до неба" — небесний світ, і викопана глибока яма — підземний світ.

У структурі Трояна меч Арія символізував середню ланку Закону — Справедливість (у давні часи катівський меч, яким карали злочинців, носив назву "Меч Справедливості"), котра пов'язує Закон Неба (Долю) і Закон Предків (Карму). Коли людина у своєму земному житті керувалася Законом Справедливості, то вона могла покращити як свою долю, так і долю своїх нащадків (те, що на Сході називають кармою). За негідні і гріховні діла розплачувалася як вона сама, так і увесь її рід (у народі влучно казали "рід перевівся на кішки", тобто виродився). Верхній закон впливав на людину через розум, нижній — через живіт, тобто інстинкти, а середній — через серце, і цей вплив називають Совістю.

В Україні збереглося дуже багато звичаїв і обрядів, пов'язаних з мечем або шаблею, які супроводжували людину від народження аж до смерті. Це, зокрема, звичай т. зв. весільного меча, коли біля молодого світилка або боярин несе "меч", стару шаблю, встромлену в хліб, перев'язану калиновими гілками, квітами, з прив'язаною запаленою свічкою-трійчаткою [137, 92]. На козацькому весіллі при виході з церкви молода пара проходить під схрещеними шаблями [151, 55]. При народженні дитини батько символічно вручає йому оголений меч, говорячи: "Не залишаю тобі в спадщину ніякого майна, матимеш тільки те, що здобудеш цим мечем" [281, 20]. Присягою на мечах наші предки

Зображення тризуба на давньослов'янському святилищі.
Львівська обл. Світлина О. Корчинського

Меч, зображений на Збруцькому ідолі

Козацька шабля.
XVIII ст.

скріплювали договори, в тому числі й міжнародні [246, 45]. Коли хозари пробували підкорити нашу землю і вимагали данини, наші предки їм замість данини послали мечі, як символ незалежності і сили [246, 18]. Шаблю або меч хоронили разом з воїном або встромляли на його могилі [137, 93]. Коли рід не мав потомства по чоловічій лінії, над прахом останнього його представника ламали меч (пізніше шпагу), що означало: рід вигас по мечу [163, 18].

У Галицькій Русі зафіксовано ще один цікавий звичай використання шаблі у ритуалах примирення. Коли хтось поранив або убив іншого і сторони не хотіли починати чинити криваву помсту, відбувався ритуал примирення. Шабля використовувалася у спеціальному ритуалі, коли треба було зупинити кровну помсту: винний клякав перед потерпілим, просячи пробачення. Потерпілий тримав над головою винного голу шаблю і виконував нею різні рухи, які могли б убити винного і при цьому говорив, що він йому пробачає. Цей ритуал був притаманний Галицькій Русі ще до введення там польського права, тобто за княжих часів, і зберігся до польського панування [72, 123].

Про культ шаблі серед нащадків українських козаків є цікавий спогад, опублікований у журналі "Українське козацтво". На Харківщині ще на початку XX ст. у Страсну суботу перш ніж іти до Великодньої відправи, котра починалася о 12 годині, старий козак Нечай заходив до комори, запалював свічку, витягував дідівську козацьку шаблю, витягував її з піхви, перехрестившись і поцілувавши клинок, мовив "ще й для тебе прийде свято". Так його вчив його батько, дід і т. д. [204, 35].

Саме меч Арія помістив на своїх монетах славетний гетьман Богдан Хмельницький. Пізніше 1931 року ОУН взяла собі за емблему тризуб, середню ланкою якого був меч. Цікаво, що цей варіант герба запропонував художник із Запоріжжя, професор-маляр Роберт Лісовський [210, 1, 500], який похо-

Козак-лісовчик. Зі старовинного малюнка

див із старовинного козацько-шляхетського роду Лісовських (Лісовські козаки або лісовчики добре дались взнаки Москві, пройшовши її в 1608 році мечем і вогнем аж до Уралу та Північного-льодовитого океану). Один з предків Лісовського був полковником у гетьмана Петра Дорошенка. А народився Лісовський у місті Кам'янська-Дніпровська, де поблизу археологи відкрили столицю скіфського царя Атея — знамените Кам'янське городище. Саме тут з незапам'ятних часів стояв жертвник зі священним мечем Арія, котрий оберігав нашу землю від ворогів.

Найкраще про суть і містичне призначення священного меча Арія для України оповідає стародавня козацька легенда, знайдена в архіві знаменитого козака і кобзаря, учасника українських визвольних змагань Василя Ємця: "Є така повідка, що, в часі збурення Запорозької Січі, характерник отаман Дженджелій не захотів піддатись Москалям і рівно ж не хотів іти під Турка за Дунай. Він зібрав 300 запорожців і пішов з ними світ за очі.

Коли запорожці прийшли до гори, прощаючись навіки з Рідним Краєм, їм вийшов якийсь дід назустріч і запитав:

— Чого прийшли сюди ви, діти?

— Січ нашу москалі спалили, зруйнували, волю задушили і Козацьку Мати-Україну в кайдани закували. Тож, нема де нам подітись. З москалями нам не жити й до бусурменів іти в приими серце не лежить. Нехай камінням краще станем! — Так відповів за козаків отаман Дженджелій.

Кремезна постать діда розігнулась, його вже згасли очі заіскрилися вогнем, зітхнув старий та й каже:

— Скидайте, діти, ваші шаблі та всі до одного.

І здіймали мовчки запорожці дамаські шаблі, що тисячі голів ворожих постинали й на купу перед дідом їх зложили.

Поглянув дід навколо, очі вгору зніс — і полумінь велика спалахнула. Стопилися шаблі в огні, неначе б то не криця була, лишень віск.

От розгорнув дід попіл і вздріли всі великий меч, з обидвох боків гострий та блискучий, але тяжкий, тяжкий.

— Попробуйте-но, діти, хто з вас цей меч здолає підіймити! — озвався стиха дід.

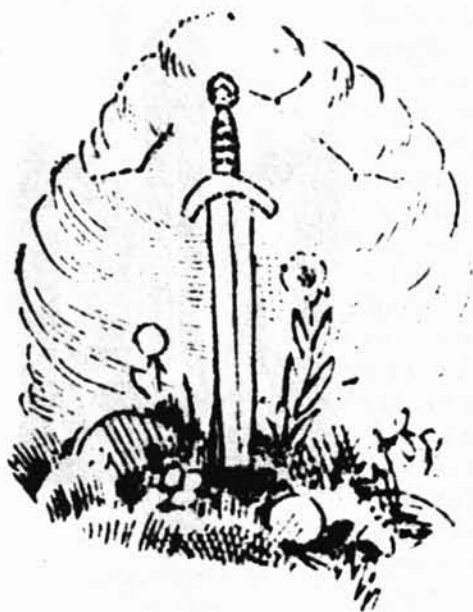
І пробували всі, та силкувалися, але для кожного він був тяжкий.

Меч в тризубі
на емблемі
Організації Українських
Націоналістів.
Малюнок Р. Лісовського

Відзнака на головний убір
Військових Відділів
Націоналістів.
Період II світової війни

Священний меч України

— А нумо, пішліть гінців за річку, за Дунай, чи не знайдеться козарлюга, що зможе зрушити цього меча.

Гінці, як вітер, полетіли, і ось на конях швидкокрилих Братерство Січове прийшло з-за Тихого Дунаю.

— Попробуйте-но, діти, хто з Вас цей меч здолає підіймати! — озвався стиха дід.

І пробували всі та силкувалися, але для кожного був він тяжкий.

— То шліть гінців на Кубань, бо й туди пішла козацька запорозька сила.

Соколами полинули гінці, і на братній голос озвалося й присунуло Козацьке Товариство з-над Кубані.

— Ну, що ж? Пробуйте і ви цього меча зрухнути! — озвався знову стиха дід.

І пробували всі та силкувалася, але для кожного був він тяжкий.

— Ой, бачу, дітки, що нема такого межи вами, хто б подолав цей меч один підіймати! — промовив сумно дід.

— Повідь, дідусю, нам, а хто ж його підійме і хто з ним зможе воювати? — спитав отаман Дженджелій.

— То буде, сину, козак з козаків, якого ще не бачив світ!

— А як же буде зватись він? — спитав ізнову отаман Дженджелій.

— То буде, сину, з поміж лицарів могутній лицар, ще незаний. Цей меч в його руках пером легеньким стане. Ним волю він здобуде, і лише тоді всміхнеться радісно стара Козацька Мати-Україна.

— А як же буде зватись він? — отаман знову запитав.

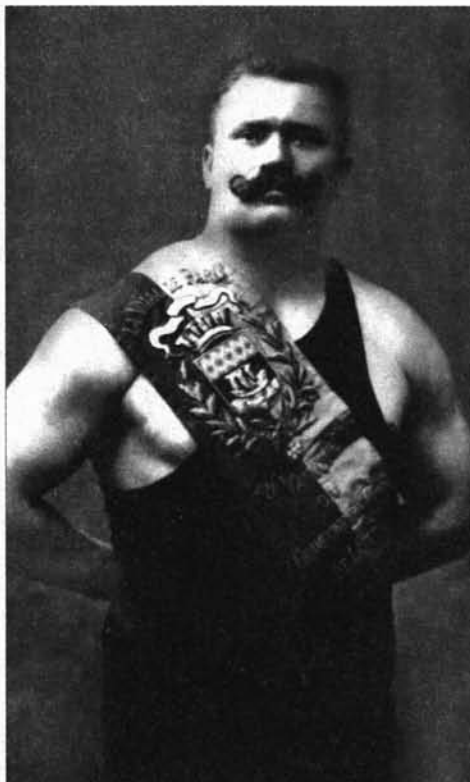
— ЄДНІСТЬ буде йому ймення. Коли у боротьбі з'єднається брат з братом, коли серця в одно зіллються, коли запоранці й зрадники переведуться! — прорік востанне сивий дід і крізь землю провалився.

А навкруги все зашуміло, загуло: ЄДНІСТЬ!

— ЄДНІСТЬ! Як грім в степу Дніпровім покотилося, відбилося луною об Кавказ і за Карпатами озвалось: "КОЗАЦЬКА ЄДНІСТЬ!!!" [254, 29—30].

4. Козаки і самураї

Ідея написати цей розділ виникла після прочитання двотомної книги Г. Панченка "Нетрадиційні бойові мистецтва", виданої в Харкові 1997 року й написаної на замовлення адептів східних бойових єдиноборств (чомуś лише східні бойові мистецтва в ній визнаються "традиційними" (!? — Т. К.), а всі інші, відповідно, "нетрадиційними" (!? — Т. К.). Але хвилює не це. Намагаючись будь-яким чином довести неповноцінність українців у сфері бойової культури, доморощений "сансей" Г. Панченко не гребує і фальсифікаціями та відмовляє українцям в існуванні самотньої бойової культури. Виявляється в усіх народів, від Африки до Сибіру, були свої бойові мистецтва, а ми їх не мали. Аргументуючи свої опуси, Г. Панченко використовує навіть ім'я українського борця Івана Піддубного для реклами східних видів боротьби. Перекручуючи факти, він "авторитетно" заявляє, що, мовляв, Іван Піддубний був непереможний тому, що підпільно вивчав джіуджитсу і перемагав своїх суперників недозволеними "японськими" прийомами. Вигадав йому і "вчителя" з типовим японським ім'ям і прізвищем Оно Окітару (добре, що не Камікадзе Харакірі) [230, II, 338]. Розрахунок Панченка простий: все це було давно, хто буде перевіряти, а, може, хтось і купиться на цю баечку. Крім цього, Іван Піддубний завжди викликав у нього, та й у інших пропагандистів східних бойових мистецтв, комплекс неповноцінності. Але історичні факти говорять інше. Відомим є факт, коли саме японський професор джіуджитсу Оно Окітару (у Г. Панченка він "учитель" Піддубного), якому не давала спокою слава нашого богатиря, публічно, через пресу, викликав на поєдинок Івана Піддубного під час чемпіонату борців 1906 року в Парижі [208, 28]. Поєдинок скінчився для японця невтішно: на другій хвилині поєдинку І. Піддубний так вдарив японським

Український богатир
Іван Піддубний

Піддубний проводить прийом.
Париж. Світлина 1905 р.

борцем об землю, що зламав йому ногу [109, 68]. Цей факт Г. Панченко чомусь замовчує, називаючи японця просто французом. Як пояснює "самурай" Панченко, "француз" був не зовсім майстром джіу-джитсу, а от І. Піддубний, виявляється, ним був (правда, не згадав чи мав І. Піддубний чорний пояс). З цього можна було б просто посміятися, коли, б "новий японфіл" на цьому зупинився і не почав паплюжити І. Піддубного, стверджуючи, що Іван Максимович використовував заборонені прийоми джіу-джитсу для нечесної боротьби проти своїх партнерів. Так, виявляється, за допомогою цих нечесних прийомів він нібито 1903 року переміг француза Поля Понса та підступно зламав лікоть Івану Заїкіну. По-перше, шановний "байкар" у гонитві за сенсацією навіть не доклав зусиль добре підтасувати дані під свою версію [230, II, 338]. А вже І. Піддубний зустрічався з

Подем Понсом не 1903 р., а в Санкт-Петербурзі 1904 року, і чисто поклав його на обидві лопатки, що й було зафіксовано судьями. По-друге, Іван Заїкін, котрого І. Піддубний переміг 1908 року в Парижі, в інтерв'ю журналу "Сила і здоров'я" (1912 р.) в один голос з Луріхом і Абергом та іншими видатними борцями, визнавав Івана Піддубного "найкращим" та "непереможним у французькій боротьбі". Особливо боляче сприймати такі наклепи, адже відомо, що І. Піддубний був, перш за все, кришталево чесним борцем і особливо активно виступав проти усяких підтасувань та нечесності в боротьбі. Про це одноголосно заявляють навіть його суперники. Так, обурений махінаціями під час проведення одного з чемпіонатів, Іван Піддубний викликав на поєдинок головного організатора чемпіонату, відомого борця Георга Луріха, і під час боротьби демонстративно закинув його аж на суддівський стіл. Іншого разу 1906 року в Санкт-Петербурзі він так само закинув на суддівський стіл іншого свого суперника, видатного польського борця Станіслава Збишко-Циганевича. Цікаво, що в обох випадках судді попередньо

домовилися присудити нічию. І. Піддубний таким способом виразив свій протест, показавши свою перевагу в силі й техніці. А коли 1916 р. в Тифлісі організатори вмовили його “лягти” під Климентія Буля, борця, котрий значно поступався йому за всіма параметрами, І. Піддубний скрутив його і ліг на лопатки, демонстративно тримаючи його над собою, а потім встав і мовчки пішов зі сцени. До речі, І. Піддубний відмовлявся від поєдинків зі значно слабшими партнерами, відповідаючи старою козацькою приказкою — “Орел мух не ловить!”.

Єдине, чого не може заперечити згаданий вище самураєзнавець — це бойового вишколу пластунів. Але і тут він не може утриматися від сарказму. Критикуючи серію статей “Пластуни проти ніндзя”, він ехидно запитує, де ж вони могли зустрітися? Виявляється, таки зустрічалися. Наприклад, під час інтервенції європейських держав у Китай 1900 року російські війська, у складі яких були і козаки, виступали союзниками японців. З двох козачих сотень, двох японських ескадронів і двох ескадронів бенгальських уланів був навіть сформований розвідувальний загін під командуванням японського полковника Карота. Мало хто знає, що першими у Пекін прорвалися козаки із загону спеціального призначення під командуванням генерал-майора Василевського. У цьому загоні було 150 забайкальських козаків. Дехто може закинути нам, яке ж відношення мали забайкальські козаки до України? Так, мали, адже більшість їх були українцями за походженням, про що скромно забуває згадати московська історіографія. Тут треба повернутися до питання виникнення сибірського, забайкальського, амурського та уссурійського козацьких військ.

Але спочатку наведемо кілька цитат: “...У Котельному ворога не виявилось, червоний батальйон, не бажаючи прийняти удар, пішов із села маршрутом Таборове — Сніжна — Богуславець — Картун <...> Червоні були в селі Переяславка

Катеринославський козак.
Зі старовинного малюнка

Козак 1-го полку
Українського козацького війська. 1812 р.

всього лише в 1,5—2 верстах від станції. А генерал Вишневський, упустивши групу Шевченка, не виконав навіть другорядного завдання. Смертельну рану отримав доблесний командир Плас-тунської дружини полковник Буй-вид, <...> генерал Бородин дістав наказ частиною сил обороняти Іванівку (Іванівський гарнізон), а частиною енергійно наступати маршрутом Ображаївка — Снігурівка — Монастирище, з тим, щоб обійти лівий фланг противника. Павлівка була здана лише тільки коло опівночі. Об'єднана рать, дотримуючись тиші, рушила маршрутом Лефинка — Данилівна — Раківка. Потім колона Бородина рушила до села Глухівки" [350, 200—500].

Перший висновок, який може зробити читач, судячи з географічних назв і прізвищ учасників, що мова йде щонайменше про громадянську війну в Україні. І помилиться. Насправді — це спога-

ди учасників громадянської війни на Далекому Сході. Виникає закономірне запитання: звідки ж тут стільки поселень з українськими назвами?

А справа в тому, що Забайкальське, Амурське та Уссурійське козацькі війська склалися переважно з українців, котрі заснували там такі станиці та селища як Покровська, Зарубинське, Козакевичі, Дяченкове, Киселева, Лопатинський станок, Крутобережний станок, Верхне-Михайлівське, Нижне-Михайлівське, Кукелівське, Василівське, Туровий Ріг, Спаськ, Богуславське, Вірине, Рокитне, Котельне, Благодатне, Хоперське, Кубанське, Духовське, Київське, Трьохсвятительське, Кон-стянтинівка, Захарівка, Біла Церква, Кневичі, Ніжин, Ромни, Кролевець, Киселівське, Новокиївське, Барабаш-Левада, Ново-Русанівське, Володимирівка, Тарасівка, Василівка, Миколо-Львівське, Полтавське, Вербівка, Волочаївка, Лук'янівка, Грачівка, Гончарівка, Новохрещенка, роз'їзди Павло-Федорівський і Ново-Михайлівський, Хор, Чупровський, Красницький тощо, були засновані колишніми кріпаками Чернігівської і

Полтавської губернії, нащадками запорізьких козаків. Чимало українських козаків було заслано до Сибіру в 1855—1856 роках під час придушення київської козащини, коли, повіривши брехливим обіцянкам московського царя, що ті, хто піде на війну з англійцями і французами, отримають волю і будуть приписані до козаків, українські селяни відмовлялися працювати на своїх поміщиків та масово покочувались. Замість козацтва вони отримали розстріли, шибениці і переселення в Сибір. Як і ким заселялась “Сибирь неисходимая”, красномовно показує лист одного наддніпрянського українця до галичан, уміщений в “Слові” за 1863 рік:

“Як тільки хто примітив, що ви українець, вас зараз беруть під надзор поліції, а запримітять дуже легко: як на пошті перехватять письмо, писане по-українськи, як почує поліцейський чиновник, що ви співаєте українську пісню, або заговорите зі знакомим, або зі сім’єю на улиці по-українськи. Після того, кожного року вибирають чоловік 10 або й більше, і без всякої вини і суду висилають у Сибір. Так сего року вислали: учитель Стромин, інженер Лобода, адвокат Кониський, учитель Шевич, кандидат Чубинський і багато інших. Робиться се без суда, і вини не об’являють, бо нічого й казати про те, як хто промовить і словечко. Так, наприклад, 18-літній хлопець Володимир Синегуб сидить вже півроку в тюрмі за те, що учив на селі парубків співати старі козацькі пісні” [189, 95—96].

Після ліквідації 1868 року Новоросійського козачого війська частина його була перекинута в Хабаровський край, де козаки стали основою Амурського козацького війська. Ось як про це пише нащадок новоросійських козаків, хранитель традицій запорозьких пластунів, одесит Леонід Безклубий: “Частина була перекинута в Хабаровський край з 1875 по 1900 роки. Морем. По льготах разом з сім’ями, робочим тяглом та посівним і реманентним матеріалом. Пізніше

Старшина Бузького козацького війська.
1803 р.

Уссурійський козак.
Малюнок М. Самокиші

наші українці-запорожці (прямі нащадки стали руським Амурським козацьким військом... Пішла експансія на Маньчжурію, як і на Кавказ Росії. Нашими впокореними руками впокорювати інших, інші землі і народи. Ламати їхній лад, нести свій, паразитичний, гнітючий" [19, 2]. До речі, губернатор Примор'я генерал П. Унтенбергер ще 1882 року подбав про безкоштовне перевезення українських поселенців з Одеси та відведення їм найкращих земель. Любов і повага до українців у губернатора була нав'яна впливом Т. Шевченка, котрий в часи його дитинства часто бував у домі його батька в Оренбурзі.

У Сибіру українські поселенці зіткнулися з неймовірними труднощами, їм довелося пересуватися на човнах і плотах з усім домашнім скарбом, а худобу гнати берегом, покритим то непрохідною тайгою, то дикими неприступними скелями, то бездонними болотами, боротися з дикими звірами, хворобами, голодом і розбійниками. Але "піонери"

переборювали всі труднощі і серед дикого пралісу вибудовували чисті охайні селища, котрі купалися в зелені садів і городів, де гуділи бджоли на пасіках, створюючи далеко від рідної землі свою нову Україну.

Про долю однієї з таких українських родин Сірків, котрі 1887 року вирушили з Одеси на Далекий Схід, описав у романі "Тигролови" Іван Багряний, котрий теж у свій час за любов до України був засланий на радянську каторгу до Сибіру, звідки утік. Ось опис хати уссурійських козаків-українців: "Цікаві світлини. Дівчата у вишиваних сорочках та в намисті, у чоботях якихось чудних, хутрових. Ось дружки весільні. Молодиці — групами і по одній. А ось — ціла родина. Величезна родина! Діди, батьки, онуки й правнуки — чоловіка з сорок. Цілий рід! Дід з бабою посередині, решта, згідно з родинним станом, розташувались обабіч і ззаду. Діти рядочками стояли обабіч діда й баби, у парадних кашкетиках і чобітках... І все це на тлі гір. Українська степова родина на гірському тлі. Як десь на Закарпатті. Чудне... Ось хлопці верхи — чоловік з дванадцять — цілий загін з рушницями через плечі, в

папах, оточені зграєю здоровенних гостровухих собак. Коли б не ці мисливські собаки, можна б подумати, що це козацький загін. А таки козацький, бо це ж уссурійські козаки" [13, 60].

Одна з таємниць московської імперії, яка і до сьогодні схована за сімома замками,— це історія виникнення і розвитку на її території козацьких військ. А полягає вона в тому, що Москва за жодну ціну не хоче визнати, що виникненням козацтва на своїй землі вона зобов'язана саме Україні. Практично в усіх козацьких військах основний

контингент становили українці. Українські козаки заснували Донське козацтво, і навіть столиця його була названа Новочеркаськом на честь давнього українського міста Черкаси. Дослідники біографії знаменитого завойовника Сибіру, козацького отамана Ермака, віднайшли прізвище, котре він мав серед козаків. Це прізвище "Токмак", яке, як стверджували козаки, отримав Ермак ще в ранній молодості [332, 106]. Російські

дослідники вишукують різні версії цього прізвища, зовсім не беручи до уваги той факт, що на кордонах Запорізької Січі протікає річка Токмак. Назву свою вона отримала від давньоукраїнського слова "токма", що означає угода. Дійсно, Токмак знаходилась на самому кордоні вольностей війська запорізького і, ймовірно, на ній укладали козаки

Козак Волзького козацького війська та киргиз.
Зі старовинного малюнка

Амурський козак. Малюнок XIX ст.

Уссурійські козаки. Кін. XIX ст.

угоди з татарами. Чи не тому отримав Єрмак таке прізвисько, що походив родом з цих місць, тобто був українським козаком? Цікаво, що й у складі його загону згадується багато козаків з українськими прізвищами, особливо серед командного складу: Іван Гроза — помічник отамана, Григорій Певний — особистий охоронець Єрмака, Богдан Брязга (за іншими даними Барабаш) — командир одного з козачих загонів, Микита Пан і Яків Михайлів — осавули тощо. Очолював посольство від Єрмака до царя Івана Грозного 1583 року Іван Олександрович Черкас, теж українець родом; вважають, що саме він був автором знаменитого "Написання" про взяття Сибіру, складеного близько 1600 р. [332, 122—123].

Одна з перших згадок про позбавлення свободи московським урядом 40 осіб "виезжих запорожских черкас" і "запорожскаго атамана" Михайла Скиби датується 1618—1619 роками. Відомо, що цих козаків силоміць забрили у томські козаки, змінивши їх українські імена і прізвища на російські. Зокрема, самого отамана Михайла Скибу перейменували на Михал-

ку Скибіна, син якого — Федір Скибін — став свого часу відомим сибірським мандрівником [356, II, 132].

Під час численних повстань в Україні багато козаків переходили кордони московської держави, де несли службу з охорони кордонів. Так, у Приураллі українські козаки згадуються вже з 1629 року [11, 12]. Під час Визвольної війни українського народу після трагічної битви під Берестечком і укладення т. зв. Білоцерківського договору багато українських козаків з сім'ями, не бажаючи повертатись в неволю до поляків, переходили кордони Московщини. Їх було так багато, що московський Розрядний Приказ змушений був видати спеціальні інструкції для путивльського, брянського і сіверського воевод, в яких суворо застерігалось, щоб ті не дозволяли козакам затримуватись біля кордону і відсилали їх у Сибір чи надволзькі степи [140, 221]. Після ганебного Андрусівського договору 1667 року, коли "єдинокровні православні браття" підступно розділили Україну між собою і поляками, поразки гетьмана Петра Дорошенка, який прагнув об'єднати українські землі, правобережні козацькі полки під тиском польської армії, якій до того ж допомагали московські війська, змушені були відступити на Лівобережну Україну. Але за наказом московського уряду ці втікачі-правобережці були виселені вглиб Московщини, в теперішню Башкирію, на Волгу (в Баландинський та суміжні з ним райони теперішньої Саратовської області, та в теперішню Волгоградську область і далі аж до гирла Волги) та в оренбурзькі степи. Пізніше з них було сформоване Астраханське козацьке військо, а ті, що опинилися в Оренбурзькому краї були включені в Оренбурзьке козацьке військо [161, 49]. Видатний український історик Нестор Король у своїй праці про українських козаків — засновників кавалерійських полків московської імперії наводить низку відповідних царських указів і документів. Згідно одного з них, датованого 20 серпня 1739 року забороняється на території Оренбурзького козачого війська приймати москвичів до складу фортечних гарнізонів і навіть відправити

Козак. Малюнок М. Самокиші

Українці з Кизлярського
та Астраханського козачих військ.
Малюнок 1774 р.

Українці з Яїцького
та Оренбурзького козачих військ.
Малюнок 1774 р.

звідти тих, які були прийняті туди раніше: "...а котрих донині прийнято, тих віддати поміщикам в кріпаки, замість них набрати і поселити в фортецях черкасів, які споконвіку до козацької служби звикли і мають до неї замилювання..." [161, 53].

Щоб опанувати Україною московський уряд, з одного боку, вводив все більшу кількість московського війська, а з іншого — намагався знищити українські військові частини. 1734 року з цією метою було визначено постійну кількість (500 козаків) Київського, Миргородського, Гадяцького, Ніжинського, Прилуцького, Лубенського, Полтавського, Переяславського полків, а решту козаків, що залишились поза списками (адже раніше полк складався із усього дорослого чоловічого населення, котре мешкало на його території і міг сягати числа 10 000), виселено на Волгу, в Оренбурзький край і на Кавказ [161, 43—44]. Саме ці козаки-переселенці з України дали численні українські назви козацьких постів на берегах Каспію (Астраханське козацтво) — Поповицький, Лебедівський, Мазанський, Катерининський, Березовий Гай, Олександрів Гай, Осиковий Гай, Луків Гай, Орловий Гай, Байдинський, Київське, Телепнівський, Селітряний, Сестринський, Займище, Заливне Займище, Розвальне, Яблунева Балка, Володимирівка та ін. [24, 2—7]. Наприклад, місто Ілецк, неподалік від міста Яїка (Уральськ), заснували 1736 року два яїцьких козаки українського походження Іван Ізюмський та Андрій Черкасів, а також українець Гнат Дмитріїв. 1737 року там було вже 60 козаків з "черкас", тобто українців, а 1742 року вже 510 козаків. 1742 року українськими козаками на чолі з Андрієм Світличним була заснована фортеця Розсипна, а пізніше були заселені фортеці Ніжинська, Чорноноріченська, Красносамарська, Володимирівська, Татищевська

Пристань, засновані Черкаська слобода, станиця Острівна, селища Домашки, Слонівка, Буланове, Біле Озеро, Дідурівка, Кочубеївка, Богданівка та багато інших [11, 13—21]. Козаки-українці з цих населених пунктів були частково зараховані до Уральського, а частково до Оренбурзького козацьких військ. Саме вони залишили багато традицій і обрядів в уральських козаків. Відомо, що на пам'ять про свої запорозьке походження прапор, а також колір лампасів і погонів в уральців був малиновий. Українське походження мав і славетний отаман уральського козацтва Омелян Пугачов: він був онуком запорізького козака Пугача. Серед сподвижників Пугачова також були українці: Д. Яворницький згадує отамана Стодолу, судячи з прізвища, українця родом, котрого Пугачов відправив послом на Запоріжжя до Кирила Тарновського [356, I, 231]. Як стверджує у своїй праці видатний український історик Нестор Король, навіть саму ідею повстання виніс Пугачов із Запорізьких земель, адже відомо, що він, дезертирувавши з Московського війська, деякий час переховувався у запорізькому козацькому монастирі, в якому закінчували монахи своє бурхливе життя постарілі запорожці. Московські історики, фальсифікуючи історію, називають цей монастир скитом старовірів, що є повною нісенітницею, адже відомо, що українці ніколи не були прихильниками цієї чисто московської секти. "Старовіри ж Москалі між Запорожцями мешкати аж ніяк не могли з огляду на безмежну ворожість Запорожців взагалі до Москалів" [161, 74].

Тарас Шевченко у повісті "Близнюки" зворушливо описав зустріч козаків українського походження з земляками у станиці Острівній на Оренбуржчині. А взагалі у станицях колишнього Астраханського та Оренбурзького козацьких військ ще 1940 року лунала укра-

Тобольський козак.
Малюнок 1774 р.

Чугуївський козак.
Малюнок 1774 р.

Уральські козаки. Малюнок М. Самокиші

українців безпрецедентну за розміром програму переселення.

У московських урядових колах вважали за необхідне заселити Україну селянами-великоросами, які справді “внесли б у цей край російський дух і значно підняли б у місцевого населення любов до Росії”. Тому землі в українських губерніях “варто віддавати переселенцям із внутрішніх, чисто російських губерній, місцеве ж обідніле населення корисно було б переселяти в інші частини Росії, на землі, які призначені для переселенців... А все тому, що малоросіяни не здатні до проведення російської національної ідеї” [308, 76—77].

Приклад такої русифікації описав у автобіографічній статті нащадок українського козацького роду, житель міста Каменськ-Уральський Григорій Пономарьов: “Предки мої брали участь у повстанні Павла Бута. Після того, як у Варшаві йому і його товаришам відтяли голови і повстромляли на списи, мій предок подався до Яцька Остряниці, який на той час був обраний гетьманом. Але Микола Потоцький і Ярема Вишневецький розбили загони Остряниці. Мій предок, так само, як і Остряниця, утік за Сулу і поселився на Слобідській Україні. Там він одружився і служив у Сумському Слобідсько-українському полку”.

Уссурійські козаки.
Зі старовинного малюнка

Далі автор описує, як 1871 року через важке матеріальне становище його предок Пилип Паламаренко виїхав у Сибір до брата Андрія, котрий оселився осадником при козацькому пікеті Азатський (Сибірське козацьке військо): “Весною Пилип запряг воли у вози, навантажив їх нехитрим скарбом і виїхав з дружиною Анастасією і дітьми — Микитою, Софією, Анастасією (дочка) і Кузьмою. Моєму прадідові Кузьмі було тоді шість років. Виїхали вони з міста Путивль до Сибіру... Їхали спочатку Київсько-Воронізьким трактом до Москви, з Москви до Казані. В Казані на поромі перепливали Волгу і далі по Сибірському тракту. Взимку становились до людей на постій. Платили за все, навіть за корми волам. Батько уходив зимою на заробітки. А весною знову виїжджали, в далекій дорозі у 1878 році народився ще Павло.

На початку 1879 року вони підїжджали до пікету Азатський. Побачили гору, річку і два дома, у яких була адміністрація пікету і їх житло. А біля цих домів стояла маленька саманна хатка Андрія. Вони були першими осадниками села Алексіївського, чи в народі — Олексіївки. Це село стоїть і зараз на тому місці, де мій прапрадід першим розорював землю.

... Коли реєстрували родину Пилипа Івановича, дрібний урядовець записав усіх з прізвищем Пономарьов, кажучи ліпше ви будете шляхетними росіянами, чим якимись хохлами” [248, 193—194].

Так Москва ассірійськими методами намагалась знищити український народ. Так українські козаки Третяки ставали Третьяковими, Волохи — Волоховими, Погребняки — Погребняковими, Сотники — Сотниковими, Шостаки ставали Шостаковими, Галаї — Галаєвими, Війти — Війтовими, Писарі — Писарєвими, Лузани — Лузановими і т. д.

За переписом 1897 року в Самарській губернії проживало 119 тисяч українців, у Саратовській 149 тисяч та дещо менше в 1914—1923 рр. [42, II, 379], у Томській понад 100 тисяч, Тобольській — 38 тисяч, Єнісейській — 22 тисячі, Іркут-

Шабля
сибірських козаків

Амурські козачки. Світлина поч. XX ст.

Сибірські козаки. Кін. XIX ст.

ській — 22 тисячі, Якутській — 3 тисячі, Забайкальській — 5,5 тисячі, Амурській — 21 тисяча, Приморській — 34 тисячі, на Сахаліні — 2,3 тисячі [196, 103]. Коментарі, вважаю, зайві.

Те, що саме нащадки запорожців з-за Дніпра підкорили величезні простори Азії і Сибіру, визнає й підтверджує і світова історична наука. Уста-

ми відомого історика Дж. Тойнбі, автора фундаментальної шеститомної історичної праці "Дослідження історії", вона говорить: "Розкидані на величезній території козацькі громади, які — перед своєю загибеллю у вогні Російської комуністичної революції 1917 року — заселяли смугу, що тяглася через усю Азію, від Дону до Уссурі, походили від однієї материнської громади — січового товариства дніпровських козаків... з Дніпра вони переправилися на Дон, з Дону — на Волгу. Звідти в 1586 році вони перейшли через вододіл між Волгою та Об'ю і на 1637 рік сибірські водні шляхи вивели їх на Тихоокеанське узбережжя — до Охотського моря" [307, I, 124].

Українці склали більшість у складі так званих "поселених" козачих військ, а саме Оренбурзького, Забайкальського, Семірачєнського, Сибірського, Амурського та Уссурійського. Відомо, що ядром і основою Забайкальського козачого війська були селєнгінські козаки. Не згадують російські історики лише про те, що селєнгінських козаків організував колишній гетьман України Дем'ян Многогрішний, котрий 1672 року зі своїми синами і частиною прихильників був засланий царським урядом у Нижній Селєнгінськ, де організував козацьку самооборону проти наскоків монгольських племен. Цікаво, що селєнгінські козаки були запорожцями, висланими Петром I після зруйнування Січі. "Ліквідувавши вільну Запорізьку Січ, Петро I вислав хоробре воїнство в Сибір нести караульну службу;

Рушниця
сибірських козаків

частина запорозьких козаків потрапила .в Селенгінський острог" [95, 363]. Його відвага і майстерність так вразили місцевих бурят-табанутів, що ще у XIX ст. етнограф І. Сільський записав з уст бурят перекази про хороброго козака, побачивши якого на чолі війська, вороги не наважувались вступати в бій. Військова ж звитяга гетьманового сина Петра, котрий загинув в одній з виправ на монголів 1681 року, увічнена в одній з бурятських пісень, котра побутує в Бурятії і донині [70, 153—154].

Серед сибірських козаків побувала билина "Про похід селенгінських козаків", яку записав першозбирач билинного епосу Кирило Данилович, родом з Київщини. У ній гетьманів син виступає під іменем Федора Деметьяновича, молодого козацького воеводи, котрий очолив похід козаків на "мунгал" [100, 207—208]. Рідний брат гетьмана Многогрішного Василь — полковник чернігівський — був засланий до Красноярська, де утримувався у в'язниці під суворою охороною. Але при нападі 1679 року туземців на острог місцеві козаки (переважно українці) самовільно визволили Василя Многогрішного з темниці і доручили йому керувати обороною міста. Після зняття осади козаки написали царю грамоту, в котрій вихваляли військові подвиги Василя Многогрішного і хотіли бачити його своїм отаманом. Цар змушений був зняти з нього всі звинувачення, перевести його в розряд "дітей боярських" і призначити отаманом Красноярських козаків.

У Сибір були свого часу заслані такі знамениті козацькі ватажки, як Іван Сірко, Семен Палій, Петро Дорошенко, Іван Самойлович, Максим Залізник, Семен Неживий, Микита Швачка і тисячі інших простих козаків і селян. Багато з них записувалось в козачі загони, котрі колонізували невідкриті ще землі. Так, 1621 року козак Дубенський закладає Красноярськ, 1631 року сотник Бекетів пропливає вниз по річці Лені і закладає Якутський острог. Супутниками знаменитого мандрівника Семена Дежнева були українські козаки С. Журливий, Г. Кисіль та інші. 1661 року козак

Гетьман
Дем'ян Многогрішний.
Малюнок XIX ст.

Семен Палій.
Зі старовинного малюнка

Василь Завойко.
Зі старовинного малюнка

Никифор Чернігівський досяг Албазина на річці Амур і став його воеводою. Оборону Петропавловська-Камчатського 1854 року керував губернатор Камчатки генерал-майор Василь Завойко, українець за походженням. Він відстояв від англійців як Петропавловськ, так і Камчатку [21, I, 366].

В історії Хабаровська записано, що його заснував 1857 року українець Яків Дяченко. Інший українець, козак Петро Полетика, встановлював і підписував кордон Аляски з Америкою, Великобританією і Канадою [196, 103]. Першим консулом у Японії став українець Йосип Гашкевич, автор першого російсько-японського словника (1857) [275, 22]. Українець генерал Богуславський 1872 року в Аягузі провадив переговори про передачу Китаю т. зв. Ілійського Краю [251, 196]. Інший нащадок козаків, Юрій Лисянський разом з Кру-

зенштерном здійснив навколосвітню подорож, під час якої було зроблено чимало відкриттів. Засланий 1709 року до Сибіру козацький полковник Григорій Новицький написав на засланні "Короткий опис про народ остяцький" (1715) [211, 11]. 1731 року український козак Дмитро Павлуцький брав участь в боях з індіанськими племенами на Алясці [189, 281]. 1770 року український отаман Беняк організував втечу з Якутська цілого козацького товариства, з метою створення незалежної від Росії козацької держави на

Козачий табір у Маньчжурії. Світлина періоду російсько-японської війни

островах Тихого океану [29, 175—176]. Правда, подорож ця закінчилася загибеллю Беняка та його побратимів. Коли ж 1775 року Катерина II зруйнувала Запорізьку Січ, чимало запорожців переселилося в гирло Амура, де вони заклали на якийсь час нову Січ. А далі подалися на Алеутські острови та землі Аляски. До 1896 року було там двадцять тисяч нащадків запорожців [308, 75].

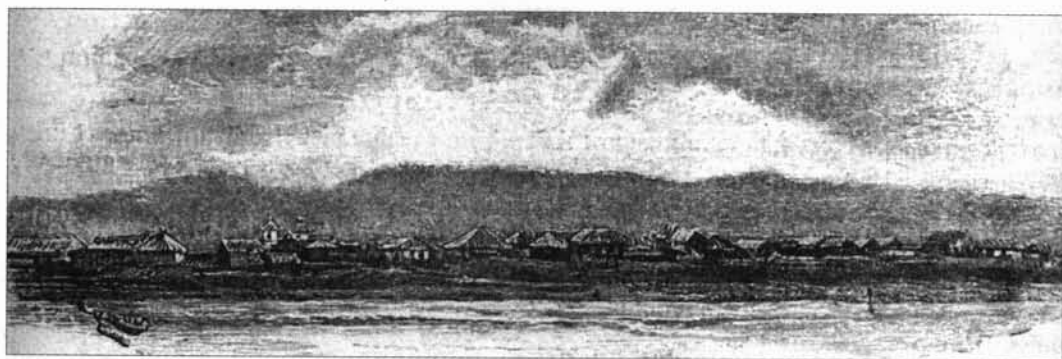
Кубанський козак на Алясці. Світлина кін. XIX ст.

Відомо, що після нещасливої для московської імперії Кримської війни московський цар продав Аляску США за 7 мільйонів доларів. 18 жовтня 1867 року московська адміністрація і московське населення залишили Аляску. Але на Алясці та Алеутських островах залишилося ще близько двадцяти тисяч колишніх московських громадян. Коли губернатор Аляски запитав їх, чому вони не виїхали, та що вони за народ, почув у відповідь: "ми не русские, ми — козаки" [189, 282].

Недаремно, записана Кирилом Даниловичем в Примор'ї, одна козацька пісня називається "У сибірській Україні, у Даурській стороні". У цій пісні оспівується героїчний захист козаками острова Комарського на Амурі від військ бордоського (маньчжурського) князя... [100, 222—225]. А знаменитий український "козачок" танцювали сибірські козаки ще на фронтах Першої світової війни, чим дивували сучасників [104, 242]. Зберігся і марш зауральських українців, написаний в кін. XIX — на поч. XX ст., який українці Сибіру вважали своїм гімном. Виконувався він на мелодію відомої чеської пісні "Гей! Сло-

Сибірський козак у Маньчжурії. Світлина періоду російсько-японської війни

Козаче поселення на Амурі. Зі старовинного малюнка

в'яни!", на яку був пізніше покладений і гімн Польщі "Єще Польска не згінела". Ось рядки з цього маршу:

*За Уралом за далеким наша піснь лунає —
Це Азійська Україна право добуває.
Урал, Алтай, Амур, Ферган і найбільше море (Тихий Океан)
Знають добре українських колоністів горе.*

*Катерина, суча дочка, московська цариця,
Зрабувала нашу землю, віддала чужинця.
На Вкраїні нам не стало ні кута, ні хати,
Ми покинули Край Рідний, пішли в світ блукати.*

*Україна всіх годусь, лиш не свої діти,
Що марніють на чужині, мов підтяті квіти.
Висмівали нашу мову, кров і мозок ссали,
У пустиню, тайгу, тундру діток висилали.*

*Сірко і Тарас Шевченко поет незабутий,
Тут страждали у Сибіру, щоб волю добути.
Ми купили собі право кров'ю і кістками
Жити тут, користуватись лісами, полями... [27, 91].*

Цікавим є факт, що наш державний гімн "Ще не вмерла Україна" був написаний Павлом Чубинським 1862 року саме на засланні в Архангельській губернії, куди він був запроторений московськими властями за українську народницьку діяльність [310, 55—56].

А щодо пластунів, то 1860 року з Кубані у Військо Забайкальське було переселено чотири пластунських батальйони (з яких створили Амурську піхотну бригаду) і один кінний полк (разом 15 000 козаків та членів їхніх сімей). Так, наприклад, станиця Полтавська була заснована 1876 року забайкальсько-амурськими козаками пішого півбатальйону Амурського козачого війська (колишніми кубанськими пластунами). На їхню честь було названо корвет Сибірської річкової ескадри "Пластун", а коли пластуни проявили себе у російсько-

китайській війні 1855—56 рр. і дійшли аж до Примор'я, то й затоку на березі Японського моря, котру англійці свого часу назвали затокою Сівілли, було перейменовано в затоку Пластун і засновано тут поселення із однойменною назвою.

1904 року, на вимогу отамана Уссурійського козачого війська генерала П. Унтенбергера, знову було переселено до краю багато козаків-кубанців, які оселилися в районі Павло-Федоровська, а також в інших місцях Приамур'я і Примор'я. Ще перед початком війни для охорони концесії в Кореї під видом прикажчиків, десятників, та робітників були відправлені козаки (в тому числі і пластуни) під проводом полковника Міщенко.

1897 року на прохання китайських військових Китай відвідав український козак Тимофій Запорожців, у складі групи військових інструкторів під керівництвом полковника Воронова, де перебував аж до 1901 року. За заслуги у підготовці китайських кавалерійських підрозділів він був відзначений від імені китайського імператора орденом Подвійного Дракона і цінними подарунками [251, 189].

Значні сили військ з "європейської Росії" були перекинуті в Китай у 1900—1901 рр. під час придушення народного повстання "боксерів", про що у нашій історіографії також замовчується, а про цей факт варто було б сказати окремо. У 1897—1900 рр. на території Китаю господарювали англійці, французи, німці, японці та росіяни. Окупанти глумилися над звичаями, традиціями, грабували людей тощо. Все це викликало справедливе обурення з боку китайського населення. Для боротьби з окупантами серед народу почали створюватися таємні товариства, очолювані майстрами бойових мистецтв, які були відомі під назвою іхетуанів —

Китайський воєначальник.
Світлина поч. XX ст.

Повстанці "Великого кулака". Світлина поч. XX ст.

“Загони в ім'я миру і справедливості”. Оскільки їхетуані займалися бойовими мистецтвами (подібно до наших характерників вони вчилися за допомогою спеціальних вправ бути невразливими для куль ворога) і на своїх прапорах вони розмістили зображення кулака, то європейці охрестили їх “боксерами”. Тим більше, що основне їхнє товариство мало назву Іхе-цюань — кулак в ім'я справедливості. 1900 року боксери підняли загальне повстання проти окупантів і заходилися виганяти їх з Китаю. І тут козаки показали себе, адже багато з них було у т. зв. “охоронній сторожі”. Перші 5 сотень сторожі (Терська, дві Кубанські, Оренбурзька і змішана, яка складалася частково з нижніх чинів Закаспійського батальйону) прибули з Одеси до Владивостока у грудні 1897 року [251, 261]. 1899 року прибуло ще 14 сотень козаків з Кавказу і Уралу. Саме тоді

Павло Міщенко — герой китайської і японської кампанії. Світлина періоду російсько-японської війни

заступником керівника охоронної сторожі КВЗ (Китайської військової залізниці) генерала Генгроса був призначений знаменитий полковник Павло Міщенко [322, 16]. Підготовленим загони проявили себе у придушенні загонів боксерів. Ця охоронна сторожа була одягнена в російські мундири, але без погонів і знаків розрізнення. На кокардах і петлицях був зображений китайський дракон.

З початком боксерського повстання Міщенко, командувач південної ділянки КВЗ, вивів працівників і техперсонал з китайського міста Ляоляня і з боями, відбиваючи наступ китайських військ, вивів його бездоріжжям аж до Інкоу. А чого варта історія унтер-офіцера Пилипенка, який із загonom чисельністю 58 козаків пробився від Мукдена до Ляоляня, а звідти з безперервними боями пройшов аж до корейського кордону, звідки переправився в Сеул, а пізніше в Порт-Артур. Забайкальські козаки розгромили 1900 року їхетуанів під Благовіщенськом. Очолював оборону цього міста голова амурського військового правління полковник Карпенко-Волковинський.

Для придушення боксерів були перекинуті значні сили з європейської частини Росії, в тому числі з України. У звітах і реляціях з театру бойових дій зустрічаємо багато прізвищ знаменитих українських козацько-шляхетських родин. Очолював російський контингент у

цій війні генерал-лейтенант Микола Линевиц. Контр-адмірал Михайло Веселий керував висадкою десанту (в тому числі й козацьких частин) на побережжі в Чжилі. Охорону від китайців у місті Ціцикар очолював командир 5-го полку охоронної сторожі штабс-капітан Івашкевич [347, 130]. Генерал-лейтенант Дмитро Суботич захопив найважливіше місто південної Маньчжурії Мукден. У боях під Гірином та в поході на Омосо відзначився козацький генерал Крижанівський. Полковник Міщенко багато разів громив китайців і відібрав у них місто Сінцзін, розгромивши трьохтисячний гарнізон, причому загін Павла Міщенка був втричі менший від китайського гарнізону. Першими під ворота китайської столиці Пекіна підійшов загін генерал-майора Василевського, в якому було 150 козаків, переважно українського походження. Загін штабс-капітана Горського захопив Східні ворота, через які союзні війська вступили в Пекін. Коли Горського було поранено, розвідувальну роту очолив фельдфебель Якименко [251, 429]. Підполковник Савицький воював з китайцями під містом Тяньцзінем. Полковник Рутковський відзначився при штурмі китайського міста Ажехе, в котрому після його захоплення було знайдено тіло по-звірячому замордованого козака Остапенка, який був у полоні в китайців [251, 301]. У боях за місто Харбін уславилися українці: поручик П'явко-Доценко, сотник Чаленко і полковник Чиж. Полковник Висоцький відзначився при штурмі міста Яцуня, де й був поранений [251, 219].

Безумовно, відвага і рішучість українців дозволила швидко перемогти набагато чисельнішого ворога. Наприклад, коли треба було прорвати китайську оборону в районі Хінганського перевалу, полковник Ладжинський, котрий за козацьким звичаєм особисто очолював розвідувальні операції, відзначився особливо небезпечною розвідкою ворожих позицій на Хінгані. Лише з одним козаком він пішов на розвідку ворожих становищ і отримані ним дані дозволили вщент розгромити китайські війська. За цей подвиг його було нагороджено орденом святого Георгія [251, 430]. При штурмі союзними військами укріпленого форту № 4 з укріплень Дагу німець-

Микола Линевиц — герой китайської і японської кампаній

Микола Василевський — герой китайської кампанії

Козача сотня в Китаї. Світлина поч. XX ст.

і підвищено до звання штабс-капітана [251, 431]. Подібних прикладів можна наводити багато. Так українці показували дива хоробрості, відстоюючи, на жаль, не свої інтереси, хоча пізніше досвід китайської війни став у пригоді при створенні незалежної української армії. Багато майбутніх героїв Українських визвольних змагань брали участь у цьому поході на Китай. Серед них майбутній заступник військового міністра Української Народної Республіки, генеральний інспектор армії УНР Петро Єрошевич, майбутній командувач 4-ї важкої гарматної бригади української армії генерал-значковий Микола Романовський, майбутній командир 3-ї пішої дивізії УНР Семен Білим-Колосовський, майбутні знамениті українські генерали Михайло Василіїв, Володимир Запольський, Леонід Островський, Іван Приходькин, адмірал Микола Саблін та багато інших генералів, офіцерів і солдатів, котрі, почувши голос крові, стали на службу власному народові [156, 10—150].

Вдруге пластунам довелося зустрітися з ніндзями і самураями вже в 1904—1905 рр. під час російсько-японської кампанії, яка і сьогодні є величезною білою плямою в російській історіографії. Про неї дуже не люблять згадувати моск-

ковські історики. Адаже вона показала гнилість і відсталість царського режиму, закінчилася гучною поразкою і призвела до революції 1905—1907 рр. в Росії. У цій війні з японцями брали участь шість пластунських батальйонів кубанського

Козаки займають китайське село.
Світлина часів російсько-японської війни

війська, 7-й, 8-й, 9-й, 10-й, 11-й, 12-й та кінні пластуни у складі Кавказької дивізії генерала Орбеліані, 1-го Катеринодарського імені кошового Харка Чепіги та 1-го Уманського імені Антона Головатого полків, а також 2-го Урупського полку 1-ої Кубанської козачої батареї. Крім того, багато пластунів було записано у Забайкальське, Амурське, Уссурійське (вони склали там до 30 % особового складу) козачі війська. Знаменитий пізніше пластунський генерал Іван Гулига зі станиці Незамаївської на Кубані служив старшим ад'ютантом штабу Приамурського військового округу, а під час боїв з японцями керував штабом Уссурійського козачого загону, пізніше командував Хунгунським піхотним полком [112, 179]. Самі кубанські пластуни вважали Івана Гулигу мудрецем і чарівником (характерником) [104, 34]. Саме Гулизі належить знаменитий вислів — наказ польовим санітарам і лікарям: "Пораненого пластуна не перевертати без потреби, шукаючи вхідну і вихідну рану, — вхідних ран у спину у пластунів не може бути!" [104, 58].

Після чергової поразки під Ляоляном було вирішено сформувати другу маньчжурську армію, в яку повинно було ввійти шість пластунських батальйонів [9, 54—55].

Вербувалися пластуни і в т. зв. загони прикордонної сторожі, котрі склалися з козаків. Так, в доповіді військовому командуванню ще 1904 року пропонувалося створення пластунської сотні для перекидання в Порт-Артур, мотивуючи це тим, що пластуни "як прекрасні розвідники можуть принести величезну користь для фортеці". Туди пропонувалось приймати і кінних козаків, котрі служили в охоронній сторожі в Маньчжурії (якщо вони складуть надлишок при мобілізації кінних частин)" [326]. Адже в той час в прикордонній сторожі ҚВЖД служило багато кубанських пластунів. Особливо дбав про це командувач військами Приамурського військового округу і наказний отаман Приамурських козацьких військ ге-

Пластуни в бою.

Малюнок періоду російсько-японської війни

Члени охотної команди Порт-Артур.
Світлина часів російсько-японської війни

нерал-ад'ютант Микола Петрович Линеви́ч (нащадок українського козацького роду з Чернігівщини). А вже ще під час турецької кампанії 1877—1878 рр. на Закавказзі, при штурмі гори Столової, саме пластуни-охотники вирятували його, тоді ще молодого штабс-капітана Ленкоранського полку з турецьких рук [63, 166]. Крім того, пластуни, як правило, були командирами і інструкторами т. зв. команд "охотників", які були майже в кожному полку. Ці команди були введені в московській армії 1886 року, з метою поставити пластунські методи підготовки воїнів і ведення війни на конвеєр. Відомий письменник Володимир Гіляровський (онук чорноморського козака Петра Вусатого), який під час російсько-турецької війни був запрошений пластунським отаманом Лешком в одну з таких *охотних* команд, залишив цікаві спогади про свою службу серед пластунів. Ось як вона формувалася: "... в самому

початку вишикували загін і викликали бажаючих вмирати, таких, кому життя не дороге, всіх готових йти на вірну смерть, ще й попередили, що жоден *охотник-пластун* батьківщини своєї не побачить. Багато їх перебили за війну та все-таки *охотники* знаходилися. Зате життя у них привільне, одягнені хто в що, шапок перед начальством не ламають і хрестів їм за відзнаку більше дають" [63, 157]. А ось як він описує саму службу: "Весело жили. Кожну ніч в секретах та на розвідках під самими ворожими залагами, то за залози проберемося, то вартового особливим прийомом пластунським безшумно зніmemo і швиденько в загін доставимо для допиту" [63, 159]. Цей особливий пластунський прийом полягав в тому, що двоє пластунів одночасно насакували із засідки на вартового, один наносив передпліччям руки удар по горлу і затискав його під ліктем, а іншою рукою захоплював руку ворога. Інший пластун хапав за другу руку і ноги вартового, підіймав його, тоді вони несли його куди їм треба. При хорошій тренуваності пластуни могли, буквально

но, висмикнути вартового з ворожої лави і ніхто нічого не встигав помітити. Інший прийом виконував один пластун: він підкрадався до вартового з-за спини, хапав його за ноги нижче колін, валив на землю, приголомшував, вискочивши обома ногами на спину, обеззброював і зв'язував. Вартового, який стояв на валу, пластуни захоплювали ще оригінальнішим способом — стягували з валу гаком" [18, 78].

Був ще один специфічний прийом, котрий називався "на махинку", тобто на силу. Пластун підскакував до вартового, хапав рукою за горло, навалював собі на спину, стискаючи горло і сонну артерію, через кілька секунд ворог втрачав свідомість і пластун спокійно міг зв'язати його і віднести до табору. Пластуни володіли власними прийомами швидкого зв'язування полонених: інколи, не маючи з собою мотузки, пластун міг "прив'язати" полоненого палкою до дерева або й просто до кілка, вбитого в землю так, що визволитись без сторонньої допомоги було неможливо. У пластунів був свій особливий спосіб зв'язування полонених — вони заламували ворогу руки за спину і стягували шнурком лише великі пальці, а потім тим же шнурком зв'язували чотирьох вояків разом. Така купка полонених була дуже слухняною і не вимагала багатьох вартових. Під Севастополем таким способом захоплення полонених був вражений навіть французький головнокомандувач маршал Канробер" [18, 78].

Щоб полонений не міг крикнути, використовувались спеціальні "м'ячі" з овечої шерсті, котрі

Пластун захопив японського вартового прийомом "на махинку".
Малюнок О. Золотогорського

Козаки ведуть японських полонених.
Малюнок Ф. Матанія

Козацькі офіцери розвідують терен.
Світлина часів російсько-японської війни

забивались полоненому в рот [3, 314]. Коли ж треба було блискавично і безшумно знищити вартового, пластуни пускали в хід кинджали. Про це добре описав у своєму автобіографічному творі "Холодний яр" знаменитий повстанський командир часів громадянської війни Юрій Горліс-Горський. Показав його кубанський пластун Андрій Чорнота, котрий був стар-

шиною холодноряських гайдамаків. Це був так званий "чеченський удар". Замість шукати з плечей серця, що не раз було складно зробити в темноті, завдавався удар кинджалом в спину між лопатки. Кавказький кинджал, вбитий поперек лезом між лопатки, неминуче розриває, завдяки формі свого леза, хребет, що відразу паралізує всі відчуття [69, 141]. Щоб добре володіти ножем чи кинджалом, пластуни, крім інших вправ, практикували вирізання дерев'яних виробів. Улюблене заняття всіх пластунів — вирізати з дерева

ложки і чарочки, т. зв. "михайлики" [3, 254]. Таке заняття, крім постійної вправи рук, давало і психологічне заспокоєння, і знімало величезне нервово навантаження, викликане цілодобовими боями і засідками, набагато краще за "водочку" (горілку).

Ще 1887 року, передбачаючи можливість війни на Далекому Сході, військово керівництво Приморського краю особливо наполягало, щоб військові частини присилалися саме з європейської частини імперії, тобто з України, із бувалих солдатів, оскільки комплектування частин у Сибіру могло проводитися

Козаки на розвідці.
Світлина часів російсько-японської війни

лише за рахунок новобранців, котрі, на його думку, були "найбільш небезпечні у політично-му відношенні" [185, 12]. Дійсно, московські війська, наприклад, у період російсько-японської війни, особливо сформовані з різних кримінальних елементів, каторжників воювати не хотіли і за першої нагоди дезертирували. Для вилучення дезертирів з козаків були навіть створені так звані "гаолянні команди" (*гаолян* — маньчжурська кормова культура, в заростях якої переховувалися дезертири).

На відміну від них багато молодих кубанських старшин для отримання бойового досвіду їхали добровольцями на цю війну. Показовим є доля спадкового пластуна Андрія Шкури, котрий пише: "під час відпустки 1904 року відійшов я зо своїм полком, як охотник на російсько-японську війну, де мене відзначено военним хрестом св. Юрія [177, 53]. І чорноморські пластуни на славу громили японців, не розбираючи, де ніндзя, а де самурай. На весь світ гриміла слава рейдів козацького загону генерала Павла Мішенка японськими тилами до Хунхе, Нючожуана й Інкоу. Кубанці громили японців під Цинсяйпао, у рукопашному бою в Шилазі. На Сахаліні проти японців воювали козачі загони під командуванням українців Тарасенка, Домницького, Арцішевського і Полуботка.

В боях на річці Шахе і в загоні генерала Мішенка відзначився кубанський козак Віталій Якович Червінський. За виняткову хоробрість він був нагороджений трьома орденами та підвищений до чину осавула. Знаково, що саме Віталій Червінський ще 1896 року написав "Пам'ятку Кубанського козачого війська", в якій чітко вказав, що пластуни виникли не на Кубані, як нині пробують довести деякі московські псевдовчені, а саме на Запорозжі [335, 35—37].

Не давали українці спуску й еліті японського війська — імператорській гвардії. Так кілька охотників 11-го сибірського полку під орудою начальника охотної команди поручика Остапенка на перевалі Мармуровому влаштувала засідку. При несподіваній зустрічі з кількома охотниками три десятки японців розгубились і кинулись утікати. В результаті бою вбито п'ятнад-

Віталій Червінський —
герой японської кампанії

Кубанські офіцери в Ляоляні.
Світлина часів російсько-японської війни

Кубанські пластуни в Маньчжурії. Світлина часів російсько-японської війни

п'ять японців, поранено до двадцяти, двох взято в полон. Від полонених дізнались, що їх суперниками виявилися солдати полку японської гвардії. Боем керував поручик Остапенко [227, 635].

Особливий жах на японців наганяли кубанські пластуни. Зважаючи на високі бойові якості, їх завжди ставили в авангарді наступаючих полків і батальйонів.

Ось як описуються дії 1-го східносибірського полку під час наступу на Ташичао в Мукденській битві 21 лютого 1905 року: "Вперед була вислана пластунська команда, потім рушив головний батальйон" [303, 369].

Шість пластунських батальйонів склали 2-у Кубанську пластунську бригаду під керівництвом генерал-майора Мартинова. 2 квітня 1905 року вони спочатку увійшли в склад Таулуського загону, а 23 травня в загін генерала Рененкампа і вели розвідку в складі його авангардів. Збереглося багато свідчень їх бойової діяльності: 31 травня 1905 року пластуни в долині річки Цинхе влаштували засідку офіцерському роз'їзду ворога, багатьох з них перебили, а двох взяли в полон". Захоплення командування викликав пластун Микита Ханін, котрий зміг дати відсіч цілому загону хунхузів [18, 112]. Несучи дозорну і розвідувальну службу, пластуни 2-ої сотні Варфоломій Редька, Василь Курочка, Семен Гладков, Сидір Головкин та Єфим Малів, зголосившись добровольцями проbrатись в тил ворога, захопили у полон кількох японських солдатів і доправили їх в розпорядження частини [269]. При рекогносцировці 8 і 9 липня

Козак. Світлина часів російсько-японської війни

коло селища Ліцзятой пластуни з загону Лосинського зайняли скелясті сопки, які панували над ворожими позиціями, і, як пише їх командир полковник Лука Кондратович, згодом визначний діяч Української Центральної Ради, "ці молодці, прив'язавши себе над прірвою до каміння та дерев, відкрили стрілянину вздовж японських окопів". Далі, описуючи дії кубанців-пластунів 12 батальйону, він зазначає: "пластуни — сипінгайці працювали в моєму загоні 8–10 травня блискуче. Не знаходжу слів, щоб описати захват, з яким спостерігав за їх молодецькою діяльністю". Пластуни-офіцери і пластуни-рядовики, козирили один перед одним самовідданою завзятістю, відвагою і цілковитою зневагою до небезпеки... Три дні, які я провів серед загону, вважаю кращими в моєму житті" [18, 112].

Командування дає таку характеристику кубанцям: "Відзначаючи пластунів за їх розвиток і кмітливість у повному складі батальйонів за готові охотні команди, прошу начальникам загонів давати їм більш складні самостійні завдання з розвідки, знаходження ворога і знімання постів, застав його. Причому пластуни мали цілковиту свободу "діяти на власний розсуд" [18, 112].

Пластунські батальйони, як правило, включали до складу дивізії регулярної армії для ведення розвідок, та в якості ударних загонів пластунів використовували для проривів ворожих укріплень нічних штурмів і вилазок. Для цієї цілі на кожен пластунський батальйон виділялося 50 пар ножиць для різання дротяних загороджень і 400 мішків великого розміру, котрі заповнювалися землею, ними закидувалися перешкоди [121, V, 1162]. За розпорядженням командування козакам, "нащадкам славних терців і кубанців", належало проводити нічні вилазки для зни-

Лука Кондратович.
Світлина поч. XX ст.

Нагородження козаків Катеринодарського полку за участь в рейді генерала П. Міщенка.
Світлина часів російсько-японської війни

Козаки стріляють.
Світлина часів російсько-японської війни

щення живої сили ворога і захоплення полонених. За кожного полоненого, крім військової відзнаки, виплачувалися величезні, як на ті часи, суми: за солдатів — сто рублів, за офіцера — триста (з убитого ворога слід було приносити відзнаки, військові форми) [121, II, 326]. На жаль, обіцяні гроші московські “генерали-казнокради” намагалися вкрати, як і премії, козацьку зарплату. В урядових колах в Петербурзі побутовало на цю тему навіть таке “модне” глузування над козаками, яке відкриває весь цинізм і підлість ставлення московської влади до козаків: “Что казаку нужно? Донцу — шашка да піка., а пластуну — пузо. И все будет благополучно” [280, 44]. Це призводило до навіть до бунтів. Коли в квітні 1906 року до станції Слов’янської з Далекого Сходу повернулися козаки 9-го пластунського батальйону, і звернулися до властей з вимогою видати належну їм платню, то отримавши відмову, обурені пластуни, у свою чергу, відмовилися виконувати будь-які поліцейські функції та, не здавши рушниць, самовільно розійшлися по домівках [288, 98].

На позиціях Ніжинського полку. Малюнок М. Самокиші

Японці ж, прагнучи паралізувати тил московської армії, розпочали формування спеціальних диверсійних загонів, котрі напали на тиліві частини, обози, нищили телеграфне сполучення, підривали мости та залізничні шляхи, захоплювали полонених тощо. Для цього використовувалися і загони китайських розбійників — хунхузів, інструкторами і ко-

мандирами яких були професійні японські розвідники, в тому числі і ті, які володіли ніндзютцу. Козацькі пластунські частини активно використовувалися і в боротьбі проти цих диверсійних загонів і успішно їх громили.

Ось один з епізодів, який яскраво характеризує, як козаки давали чосу ніндзям і самураям. У кінці 1905 року, на Камчатці, було висаджено великий японський десант (150 чоловік) з однією польовою гарматою. Керував десантом "улюбленець мікадо" — лейтенант Сечі-Гундзі. Японці захопили село Явине і встановили там свій прапор. Отаман місцевих козаків прапорщик Жаба, українець з походження, маючи лише 17 козаків і 71 місцевого жителя (камчадалів), сміливо атакував загін японців і розгромив їх вщент. Японці втратили 32 людей, вбитих і поранених, а їхнього командира лейтенанта Гундзі захоплено в полон. У загоні отамана Жаби — лише двоє убитих і кілька поранених [347, 430].

У лютому 1905 року чорноморці здійснили рейди тилами японців в районі Хайчен і Дашицяо, в травні — рейд на Синтимінь і Факумін. В атаці на ворога біля села Донсязой відзначились 1-ий Катеринодарський та 1-ий Уманський полк. Багато кубанських козаків було і в Порт-Артурі. При обороні Порт-Артура також відзначився чорноморець, генерал-майор Василь Федорович Білий, двоюрідний брат видатного кубанського історика Федора Щербини, котрий командував Квантунською фортечною артилерією. Лейтенант Іващенко, пластун, котрий був приписаний до сибірського козацтва і служив на Амудар'їнській річковій флотилії, добровольцем відправився в Порт-Артур, де завідував командами охотників. Командою військових інженерів Порт-Артура керував українець полковник Григоренко. У бою за Орлине Гніздо чудеса хоробрості проявила команда охотників під командуванням підпоручника Гринцевича [68, 87—90].

Чи не найвидатнішим героєм Порт-Атурської оборони став ще один нащадок запорізьких козаків, генерал Роман Кондратенко, відвага і військовий хист котрого вразили навіть японців. Взагалі, за численними свід-

Роман Кондратенко — герой Порт-Артура.
Світлина часів російсько-японської війни

Василь Білий — герой оборони Порт-Артура.
Світлина часів російсько-японської війни

Атака кубанських козаків I-го Уманського полку.
Світлина часів російсько-японської війни

ченнями німецьких та інших військових представників, що перебували тоді в діючій японській армії, японці, які скептично ставилися до командного складу російської армії, боялися і поважали лише двох командирів: козацького генерала Павла Міщенка і генерала Романа Кондратенка. Козаки Міщенка так затероризували японську кавалерію, що, як писали, оглядачі: "слаба японська кіннота уникала єдинокорства з більш чисельнішою російською кіннотою і трималася коло своєї піхоти забезпечуючи зв'язок" [185, 162].

В боях кубанські козаки проявляли зразки мужності і шляхетності. Один з очевидців спостерігав такий випадок, який стався в під час боїв на річці

Козаки в Маньчжурії.
Малюнок Л. Сабатьє зі світлина М. Роджерса.

Шахе: в одній з останніх кавалерійських сутичок кубанський козак погнався за японським драгуном, котрий відбився далеко в сторону від своїх. Довго мчали вони. У драгуна був хороший австралійський кінь, але в козака не гірший — чистокровний кабардинець. Нарешті, останній став на-

здоганяти японця, і той, бачачи, що рятунку немає, зіскочив з коня, вихопивши шаблю. Кубанець легко міг розрубати його не зістрибуючи з коня, але йому захотілося чесного поєдинку. Тоді він також зіскочив з свого кабардинця і кинувся на драгуна. Японець тоді кинув шаблю. Побачивши це, козак був зобов'язаний кинути свою, щоб шанси на боротьбу були зовсім рівні, і лише тоді обидва зчепилися між собою. Скоро козак згріб драгуна під себе, скрутив йому руки, зв'язав ременем і з тріумфом привів полоненого на бівуак, де й здав керівництву.

На другий день з'являється зі штабу вістовий на бівак кубанців і викликає козака, котрий взяв в полон драгуна.

— Тебе питає японець, якого ти взяв, хоче привітатися.

Пішов козак до полоненого. Той, як тільки його побачив, на ший йому кинувся, став обіймати, цілувати і через перекладача просив передати кубанцю такі слова:

“Не знаю, як віддячити тобі за те, що ти пощадив мене і не забрав у мене життя. У нашій армії багато таких хоробрих, як ти, але такого лицаря (самурая) немає. Ти для мене тепер більше, ніж рідний, і коли, Бог дасть, закінчиться війна, я приїду до тебе подивитись, як ти живеш, а потім візьму тебе в Японію і відвезу в мій дім познайомити тебе з моєю сім'єю і показати їй руського лицаря, котрий врятував мені життя” [103, 314].

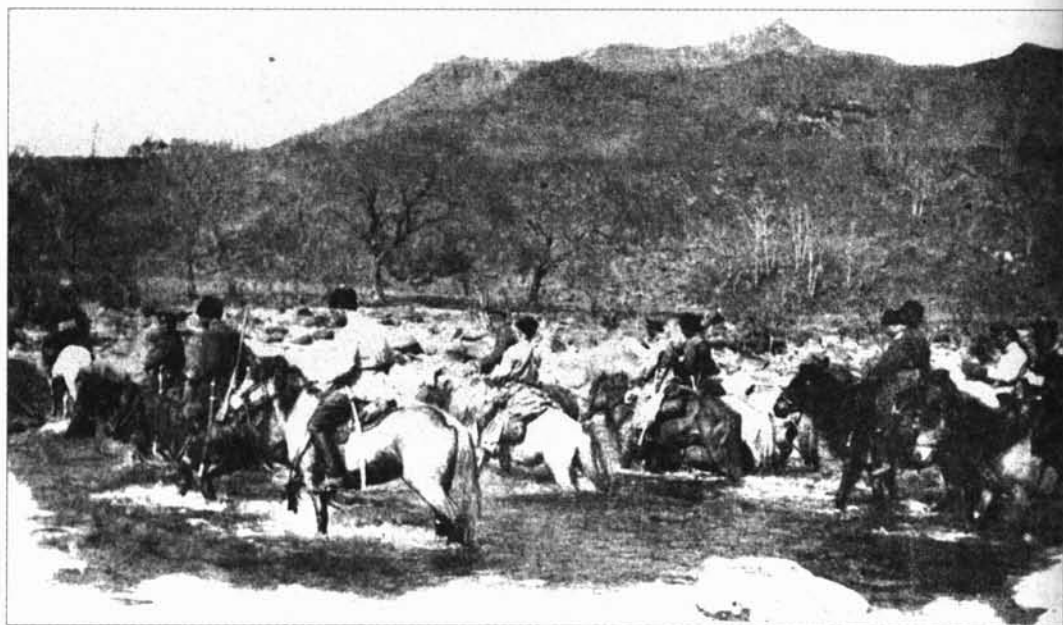
Благородство і шляхетні звичаї козаків завжди викликали дику лютю у московської солдатні. Як тут не згадати ще один випадок під час Пер-

Кубанські козаки перевозять поранених.
Світлина часів російсько-японської війни

Японці, полонені козаками загону П. Міщенка.
Світлина часів російсько-японської війни

Козаки переправляються через річку. Світлина часів російсько-японської війни

шої світової війни, описаний відомим кубанським вченим і письменником Федором Шербиною у поемі "Петро Кубанець". Кубанський козак Петро, побачивши як московські солдати-варвари нищать дерево (грушку), пробує їх усовістити:

*...Близь границі на Поділлі
Землі гарні, плодови́ті,
Любо жити́ там на приві́ллі,
і пани, і челядь ситі.*

*На Кубань Петро-кубанець
Через те Поділля їхав,
Глянув, як солдат, у ранець
Наклада́ груш та горіхів.*

*"Дай, подумав, переднюю
Годувати ж коня треба,
Близь солдатів відпочину,
Тут садок і сине небо".*

*Стали тут солдати грушу
Не трясти, гілля ламати.
Захотілось їм без струсу
Грушами мішки набити.*

*"Що ви, братці, подурили? –
Наш Петро солдатам каже. –
Дар беріть ви – груші спілі,
Древа не чіпайте – Боже!"*

**Підосавул 1-го Уманського
козачого полку
М. Лисевіцький.**
герой японської війни

*"Ишь казак – собача морда! –
Враз солдати закричали, –
Бить его, мерзавца, черта"
І до його почесали.*

*Петро вскочив, шапку здвинув,
Кулаками битись думав.
Дві гранати солдат кинув –
Сад покрився чорним димом.*

*Брата, козака-кубанця,
Що лежав там близь дорожки,
Все кати забрали в раці,
Од сорочки і до ложки!*

*Все забрали і знущались
Підло, мерзко вже над мертвим,
Мов скажені забавлялись
Та й опакостили жертву.*

*Ту, що мати бідна ждала
Ждала Ганна, вся станиця,
Що душа уже літала
В синім небі, як та птиця.*

*Сором мовить, як солдати
Гидко, злюче це зробили,
Мало, що убили брата,
І звичай ще осквернили.*

*Тіла навіть не прикрили,
Наче то була дохляка,
На стовп напис причепили:
"Здесь лежит казак-собака"... [352, 42–43].*

Така відмінність у звичаях спостерігалась і пізніше. Під час громадянської війни, коли на Кубані козаки-українці бились з українцями іногородніми, траплялось, що протилежні сторони залишали зброю і кидались битись навкулачки, чого москвини-очевидці ніяк не могли зрозуміти. Але повернемося до японської війни.

Московські невдахи-генерали на чолі з Куропаткіним у своїх піз-

Атака на японців.
Малюнок М. Самокиші

Кубанські козаки в Маньчжурії.
Світлина часів російсько-японської війни

Козаки в бою.
Світлина часів
російсько-японської
війни

ніших спогадах традиційно при-
нижували роль козацтва у
цій війні: "Мобілізовані ко-
заки другої і третьої чер-
ги, котрі склали біль-
шість кінноти на Мань-
чжурському театрі, нія-
кого пориву у війні не
проявляли" [185, 162]. Не-
даремно українська народ-
на мудрість вчить: "Служи
Москві, Іване, а вона-ж його
гане" [218, 42]. Це при тому, що
іноземні військові спеціалісти, та й

самі японці, відгукувались про козаків, як про найбоек-
здатніший елемент московської армії; контекст зрозумілий: адже воювати вони були змушені не за інтереси свого народу, а за глибоко чужі інтереси московські. Можна лише уявити собі, що було б з японцями, коли б козаки проявили порив.

А щодо кількісної переваги, то, насправді, все було навпаки. Наприклад, у першому ж бою в Кореї загін генерала Міщенка розгромив набагато чисельніші сили японців. 15 травня 1904 року генерал Міщенко, дізнавшись, що у Чонжу знаходиться чотири японських ескадрони, взяв шість сотень козаків і рушив до цього міста. Японці зустріли наших козаків вогнем зі стін. Дві сотні спішилися і, зайнявши панівну висоту, в свою чергу, стали розстрілювати японців, які були на стінах. Невдовзі підійшли ще дві наші сотні і відкрили сильний перехресний вогонь по середині міста. Японці не витримали і, поховавшись по хатах, викинули прапори Червоного Хреста. У цей час зі

Тривога на заставі.
Світлина часів російсько-японської війни

сходу на підмогу японцям прибуло ще три ескадрони. Двом з них вдалося проскочити у місто, а один, наштотхнувшись на залповий вогонь козаків, хаотично кинувся назад, залишивши на полі бою багато убитих і поранених коней і людей. Ще довго наші сотні продовжували обстрілювати місто, не даючи

Козаки йдуть в атаку. Світлина часів російсько-японської війни

японцям вилізти із фанз, куди вони сховалися. Лише поява нових частин японської піхоти врятувала гарнізон міста Чунжу від цілковитого знищення [121, I, 127]. У козаків у цьому бою втрати були мінімальні. Як рапортував Міщенко, загинуло 3 і поранено 12 козаків та троє офіцерів [302, 258].

На відміну від битих московських “стратегів” іноземні військові спеціалісти, котрі спостерігали за козаками на театрах бойових дій, із захопленням оцінювали їхню військову силу і вправність. Ось характеристика козацтва, подана полковником німецького генерального штабу бароном Альфонсом Енгельгард-Шнелленштейном: “Надзвичайна загартованість і витривалість козака і коня, який слідує за своїм господарем, як собака; виняткова відвага і сміливість козаків, а також розвинена спритність, вказують на можливість досягнення високих результатів. До сказаного ще необхідно додати товариський дух, що панує серед козаків та службову дисципліну, що, все разом взяте, дає козакам можливість здобувати величезні досягнення у виконанні військових обов’язків. Більше того, такі здібності козаків дають козацьким полкам особливу рухливість, яка відзначає їх від полків іншої легкої кавалерії, у яких нічого подібного не можна зустріти.

Такого роду витривалість козаків виробила в них волю до негайного вирішення всіх зав-

234 японських полонених захоплені козаками загону генерала П. Міщенка. Світлина часів російсько-японської війни

Козак на спостережному пункті.
Світлина часів російсько-японської
війни

дань тактичного бою кінноти. Тому козаки в кінному бою вмить орієнтуються і можуть враз перейти з оборони в атаку, несподівано нападаючи на ворога з боків і з тилу.

Всебічне фізичне виховання і постійне військово-навчання козаків у мирний час готують їх до участі і в бою пластунів (піхоти).

Під час бою козаки уміють розібратися в стратегічних і тактичних обставинах і способах, виступаючи сильніше там, де вважають за потрібне в часі такої рухливої оборони.

У випадку невдачі, козак користується своїм знаменитим конем, щоб зникнути так несподівано, як і знову несподівано з'явитись перед ворогом.

Козацькі коні є, без усякого сумніву, найкращі, що їх можуть дати коні полукровки, відносно швидкості свого бігу, витривалості і здібності переносити невігоди й нестачі.

Сучасні козаки походять від козацьких племен, які сотні років перебували на кордонах степових народів, захищаючи своє життя проти натисків татарів, турків і вражої Польщі. У тих місцевостях розвивалось козацьке самостійне життя.

Козаки переходять річку. Світлина часів російсько-японської війни

Козаки під Вафангоу. Малюнок А. Чікіна

Схильність до подвигів спонукала козаків до завойовування Сибіру, де вони створили свої численні селища.

Козак, здається, що фізично і душевно зрісся зі своїм конем, як і козацький кінь із козаком. Кожний з них доповнюють один другого, являючи ніби частину самого себе.

Врешті рещт, козак і кінь, доповнюючи один другого у всьому, здібні здобути дійсно значні успіхи-результати" [359, 14].

Саме масовий героїзм українців врятував бездарне московське командування від цілковитого розгрому. Про це свідчили всі іноземні оглядачі. Так, на німецькому плакаті тих часів було дуже влучно зображено московське військо: солдати з головами левів, офіцери з баранячими головами, а генерали стоять зовсім безголові [160, 19]. Англійський генерал-лейтенант Гамільтон, військовий аташе, з гіркотою висловлювався: "Російський солдат має матеріал для формування хорошого воїна, — якщо він б'ється за щось зрозуміле для нього, просте і окреслене, то здатний на рішучі атаки, про що свідчить маса вбитих. Але, тягаючи війська назад і вперед (гнітюче заняття, для якого у наших солдатів є влучний, але нецензурний вислів), виводячи їх не-

Василь Немирович-Данченко в Маньчжурії.
Світлина часів російсько-японської війни

редчасно і поспішно з ретельно вишикуваних укріплень; звільняючи поле бою через втрату однієї чи двох малозначних позицій, легко перетворити армію героїв в армію зайців. Я вважаю величезною перевагою російського солдата, що він, як правило, не піддавався деморалізуючій тактиці своїх вождів" [121, II, 436—437].

Не відставали від командуючого й інші офіцери: "Пишуть, що охвицери російські, як тільки можуть утікали з війська і переховувались по шинках, аби не йти в бій. Бувало, коли починається бій, то охвицери та генерали звичайно ховалися ззаду, виставляючи наперед простих солдатів, мов ту скотину на заріз. Бувало, що салдати так розсердяться за отакі охвицерські діла, що як ідуть до бою, то спершу постріляють своїх охвицерів, а тоді вже б'ють японців. Один чоловік, що був в Порт-Артурі під час облоги, розказує, що військо ніколи не бачило ніяких генералів, крім Кондратенка, а як довелося отдавати Порт-Артур японцям, то їх повилазило відкілясь багато таких, що салдати їх не бачили і в вічі, не знали і в образ" [160, 19—20].

Василь Немирович-Данченко, брат великого українського режисера і драматурга Володимира Немировича-Данченка, брав участь у японській кампанії як військовий кореспондент. У своїх статтях він громив безглузду ідею командування створення збірних полків, складених із клаптиків різних військових частин, із випадковими начальниками, офіцерами різношерстої масті, які не знають своїх солдат, і з солдатами, які не знають своїх командирів, без взаємної моральної згуртованості, без взаємної довіри, без традицій своєї рідної частини, що найзгубніше відображається на успіхах бойових дій. Смішно і жалюгідно,— писав він,— бачити, наприклад, козацькі забайкальські та інші сотні, якими керують і проводарюють не їхні природні начальники, а прислані з Петербурга офіцери — лейб-гусари, кінногвардійці і тому подібна "золота молодь". Що буде являти собою Кавказьке добровільне ополчення з призначеними із Петербурга офіцерами лейб-гвардійцями і лейб-гусарами, що знайомі з горами лише за "Кавказьким бранцем" та "Хаджи Абреком"? [99, 274—275].

Ще одним з прикладів бездарності московського командування є організація знаменитого набігу козаків генерала Міщенка на Інкоу. Два місяці головно-

командувач московських військ генерал Куропаткін під різними приводами відкладав проведення цього набігу і в той же час усім про нього розповідав. За цей час звістка про майбутній набіг і його цілі розійшлася не лише серед російських військ, але й серед японських. За два місяці японці знали не лише маршрут загону Міщенка, але й навіть номери частин, які мали брати у нього участь. Крім того, штаб генерала Куропаткіна понатягував у загін різні козацькі частини, очолювали які московські офіцери, котрі не знали специфіки козацтва, управління ним у бою, додав до нього велику кількість гармат (22 гармати) і гігантський обоз (1 500 в'ючних коней та підводи Червоного Хреста) з пішими погоничами. Доповнювало цей безлад те, що генерали з штабу армії навіть не вважали за потрібне забезпечити загін картами місцевості. Не було видано і карти наступу, а коли після наполегливих звернень Міщенка вдалося отримати карту, виявилось, що на ній були позначені лише кінцеві пункти руху, проміжні ж не нанесені зовсім, як не було і рельєфу місцевості. Тобто, орієнтуватися по цій карті було неможливо. Дивує, як у таких умовах Міщенкові вдалося провести цей набіг і щасливо повернутися до війська, пройшовши невідомою місцевістю з боями 185 верст за 6 днів. Після цього набігу на Інкоу генерала Міщенка, котрого прості козаки і солдати спра-

Козацькі офіцери 1-го Уманського полку.
Світлина часів російсько-японської війни

Кубанські козаки.
Світлина часів російсько-японської війни

Загін генерала Міщенка в селі Ердогоу.
Світлина часів російсько-японської війни

свій вибір організувати напад на Факуминь і Синтиминь його результати були зовсім інші. Козаки, промчавши блискавкою японськими тилами, захопили кілька селищ, серйозно пошкодили залізничні шляхи і телеграф, знищили значні японські обози і продовольчі склади, вирубали вщент дві ворожі роти (270 чоловік) і захопили в полон 234 японських солдати, два кулемети і 800 підвод транспорту [9, 206]. Проявив себе Міщенко і у боях за Сандепу, де козаки під його керівництвом відкинули японців аж до Анджугоу, а при відбитті контратаки на Сумапу він особисто вів у бій спішених козаків. У цьому бою він був важко поранений в ногу [9, 177].

Микола Самокиша
в Маньчжурії. Світлина часів
російсько-японської війни

Так само і в Порт-Артурі бездарний і заздрісний генерал Фок, замість брати участь в обороні міста, проводив підривну агітацію, друкував і підпільно поширював серед гарнізону різні наклепи на генерала Кондратенка, генерала Білого та командира інженерів полковника Григоренка, шельмуючи і поливаючи їх брудом. Крім того, він разом з командуючим фортеці генералом Стесселем намагалися, де можливо, відмінити рішення і розпорядження Кондратенка і Білого, видаючи прямо протилежні, часто абсурдні накази. Ось один з яскравих прикладів. Під час оборони Порт-Артура генерал Фок подав начальнику оборони генералу Стенселю "геніальну" ідею створити артилерійський резерв, звозячи для цього гармати з атакованих фронтів і поставивши їх на площі в середині міста. Туди

стягували і скорострільні гармати, призначені відбивати штурми фортів і китайської стінки. Лише при втручанні генерала Кондратенка вдалося залишити частину гармат на фронті, хоча із західного фронту частину гармат таки стягнули і поставили в центр міста, що дозволило японцям набагато спокійніше проводити свої атаки [121, IV, 1010].

Але чи не найкращу оцінку московському керівництву дав народ. На вічну ганьбу різним московським генералам

на чолі з верховним командуючим Куропаткіним залишиться народна пісня, записана у селі Бистрівка на Житомирщині від М. Кравченка, учасника цієї війни "А в четвертому году ми стояли на валу": "Куропаткін генерал Росію продав, много грошей узяв" [133, 791]. Куропаткін був відомим масоном, після революції більшовики його не репресували, ані вислали, він — основний провокатор революції 1905 року, спокійно собі жив і отримував немало пенсію аж до 1925 року. Цікаво, що коли білогвардійці пропонували йому виступити проти більшовиків, він відмовився [99, 287].

Московські історики і до сьогодні замовчують вирішальну роль українців, у тому числі пластуців, у тій війні, продовжуючи дотримуватися традиційної тактики своєї пропаганди: подвиги українців вважати своїми, а їх виставляти "тупими хохлами". "Москалеві годи, як трясці, а він все бісом дивиться", — говорить народне прислів'я [218, 42].

Замовчується і той факт, що коли чорноморців, що в загонах генерала Павла Мішенка боролись з японцями, кинули на придушення російських робітничих і селянських виступів, які спалахнули у зв'язку з ро-

Микола Самокиша малює кубанського козака.
Світлина поч. XX ст.

Микола Самокиша малює кубанського козака.
Світлина поч. XX ст.

Стрелець Станис — колишній артист Київського театру "Соловці" читає українські вірші на японському фронті.
Світлина часів російсько-японської війни

сійською революцією 1905—1907 рр., козаки відмовилися брати участь у каральних акціях. Коли їх привезли з Владивостока до Новоросійська, окремі частини повстали. У грудні 1905 року серед козаків-пластунів Кубанського війська пройшла хвиля заворушень. Кубанський козак Прокіп Кирилович Погорілий, учасник загону генерала Міщенка, розповідав, як по закінченню війни козаків вирішили послати додому суходелом. Коли ж

під Владивостоком почалися заворушення в солдатських масах, козаків повернули на Владивосток. Як тільки козаки вїхали в місто, мешканці почали замикати всі крамниці й двері помешкань. Виявилось, що були поширені чутки про кубанців, ніби це страшні дикуни, такі озвірілі, що навіть немовлят на багнети саджають. У Владивостоці ж багато мешкало українців, які швидко розмовилися з прибулими і розповіли про революцію в Росії. Козаки захвилювалися, відмовилися будь-кого "усмиряти" і вимагали якнайскоріше повернути їх додому. Керівництво завантажило їх на пароплави і через кілька місяців довезло їх до Новоросійська. Тут 9-й пластунський батальйон відмовився їхати усмиряти повстанців, а розійшовся по станицях, не здавши гвинтівок [123, I, 74]. Так само сотня кубанців, що повернулася з Далекого Сходу, коли була відправлена захищати поміщиків від селянських виступів в Армавірі, відмовилась це робити [311, 112].

Коли 14-й пластунський батальйон направили в Закавказзя для поліцейської служби, пояснивши, що їхнє завдання — виконання каральних функцій, то пластуни підняли повстання, відмовились від цього і заявили отаману, що "душевний стан не дозволяє нам іти проти жителів, які на нас не піднімали зброї.., що це не прийнятне для духу козака" [212, 49]. Влада, перелякана бунтом пластунів, відправила 14-й батальйон в пункт формування, місто Майкоп, "як частину, що

знаходиться в безпорядку". Такі ж виступи мали місце і в 13-му та, особливо, в 15-му пластунському батальйоні, коли воєнне керівництво хотіло перевести його із Катеринодара в станицю Пашківську, а звідти в Батумі для придушення повстання. Козаки відмовилися іти і заявили, що "вони підуть лише на зовнішнього ворога, а не на свого брата" [212, 52]. Відмовився придушувати виступи робітників і 17-й пластунський батальйон, перекинутий з Катеринодара в Новоросійськ. Замість придушення повстання, козаки самовільно повернулись в станицю Уманську і розійшлися по домівках. Козаки 16-го пластунського батальйону відмовилися придушувати повстання в Сочинській окрузі. У Кутаїсі відбувся виступ проти виконання поліцейських функцій 1-й пластунського батальйону спільно з 2-м Лабинським полком. Козаки 2-го Кавказького полку відмовилися їхати на придушення страйку робітників в Армавірі. Відмовилися виконувати каральні функції і козаки 2-го Кубанського полку в Тихоріцькій, козаки 2-го Хоперського полку в Баку, 2-го Полтавського полку в Азербайджані.

Відмовився виступити проти демократії і 2-й Урупський полк. Козаки у повному складі повернулися до Катеринодара, обрали нових старшин, відійшли до своєї станиці Гіагінської. Військовий отаман генерал Михайлов наказав з гармат обстріляти станицю, і ко-

Козаки в Маньчжурії. Світлина часів російсько-японської війни

Козаки під Сандепу.
Малюнок Ф. Матанія

заки, щоб не загинули мирні жителі, здалися. Проводирів повстання було заслано в Сибір, але заворушення на Кубані було настільки велике, що козаки скинули Михайлова і знову, як і сторіччя тому, обрали собі отамана і Військову Раду. Саме цим можна пояснити те, що коли цар Микола II нагороджував козацькі війська прапорами за віддану службу, то нагороди отримали всі, крім Кубанського війська. А почесні відзнаки на головні убори з надписом "За отличие в войну с Японией 1904—1905 гг." отримали лише Перший Катеринодарський полк (1908), Перший Уманський полк (1911), Перша Кубанська батарея (1911).

Цікаво, що перші виступи проти японської війни в Україні відбулися ще 1904 року. 31 жовтня 1904 року під час приїзду імперського міністра освіти ге-

нерала Глазова, українськими патріотами було замінено пам'ятник Пушкіну в Харкові. Відповідальність за це взяла на себе таємна організація "Оборона України", яка у своїй відозві зазначала, що пам'ятник Пушкінові має бути зруйнований, "бо для нього як для московського поета нема більше місця у нас в Україні. На Україні має бути пам'ятник Шевченкові, національному українському поетові, але російський уряд, забороняє його поставити. Україна тепер безмовна і безправна, а її населення посилають на Далекий Схід боронити інтереси московських капіталістів і високопоставлених здирщиків" [46, 332].

Після японського погрому Москва заходилася гарячково переселяти на Далекий Схід українців, як кодон від "жовтої загрози". За кілька років на Далекий Схід було переселено понад 1,5 мільйона українців. Так з'явився знаменитий Зелений Клин — українське державне утворення на Далекому Сході, котре 1918 року вимагало від Росії визнання його частиною України на основі самовизначення народу [6, 62]. Це державне утворення мало і свою українську армію — курені "Вільного козацтва", — організовані також ветеранами

російсько-японської війни, козацькими генералами Леонідом Вериго (Веригою), Борисом Хрещатицьким та офіцером Петром Твердовським. Українські корені мав і знаменитий отаман забайкальського козацтва генерал Семенов. Московські історики всіляко приховують це, вигадуючи натомість про Семенова різні небиліці, всіляко шельмуючи і виставляючи його "предателем белого дела", "фашистом" і т. д. А вся його вина у тому, що він не хотів передати владу в Забайкаллі купці генералів-чорносотенців, котрі, приваландавшись в Забайкалля, хотіли навести тут свій порядок. Натомість відома його співпраця з українськими організаціями Далекого Сходу (Семенов навіть виділяв значні суми золота на їхнє фінансування) [274, 17]. У своєму зверненні до Української Ради за Байкалом Семенов надав українцям право національно-територіальної автономії, допомагав створити українські органи самоврядування, підтримував вирішення культурно-просвітницьких питань [275, 58—60]. Але соціалісти різних мастей, котрі керували тоді українським громадами, з застережен-

Григорій Семенов.
Світлина поч. XX ст.

Група українських політиків і громадських діячів на Зеленому клині.
Сидять (зліва направо): Василь Ткалич, Кутенко, Юрій Мова-Глушко, полковник Федір Стешко, Іван Гадзаман, Олексій Макаренко, Микола Коблянський.
Стоять: Іван Орлик, Гнат Кислиця, Віталій Жук, Кость Стрільбицький, Теодосій Ковтун, Микола Новицький, Шклярєнко, Лемішко і Григорій Кучеренко.
Владивосток. Січень, 1920 р.

Полковник Федір Шешко — секретар з військових справ Українського Далекосхідного Секретаріату. Світлина поч. XX ст.

Юрій Мова — голова Українського Далекосхідного Секретаріату. Світлина поч. XX ст.

ням ставилися до козацького отамана Семенова, називаючи його правим реакціонером. Тому вони повели роботу з відторгнення українського руху від Семенова. Так, коли Українська Рада на станції Маньчжурія склала угоду з отаманом Семеновим щодо приєднання до його козацьких загонів полків сформованого "Гайдамацького коша", відділу Українського Вільного Козацтва в Маньчжурії, то Маньчжурська Окружна Рада, з в якій діяли провокатори, зробила все, щоб зірвати цю угоду, що призвело до розвалу "Гайдамацького коша" [273; 121]. Серед оточення Семенова було також багато козаків, українців з походження: прапорщик Березовський, поручик Жевченко, хорунжий Мадієвський, урядник Бурдуковський, сотник Межак, поручник Підгорецький, прапорщик Сотників, підосавул Ловицький, полковник Комаровський, урядник Понтович. У штабі працювали військовий старшина Євген Жуковський, Леонід Вериго, генерали Борис Хрещатицький і Костянтин Нечаїв, генерал-майор Мацієвський, генерал Лохвицький, полковники Оглобин, Бойко, Вдовенко. Особистий конвой, який складався з пластунів, очолював полковник Валерій Буйвид. Мав українські корені і інший відомий сподвижник Семенова, знаменитий "чорний барон" Роман Унгерн. Тому отаман Семенов завжди робив ставку на співпрацю з українцями. Так, він послав генералів Вериго і Хрещатицького, полковника Леоніда Сліщенка і капітана Ф. створювати українські частини. У Владивостоку організуванням українських частин займався осавул Харченко.

Тут 1919 року був сформований 1-ий український ново-запорізький батальйон в кількості 150 солдатів і 27 офіцерів [220, 57].

Саме тому шовіністично настроєні білі монархісти зробили все, щоб усунути отамана Семенова від влади і почали проводити політику репресій проти українців. У відповідь в українських селах почалося створення партизанських загонів, котрі боролися з білогвардійцями. Пізніше більшовицька пропаганда подавала цих партизан, як червоних, хоча, насправді, загопи Шевченка та Клименка були,

по суті, зеленими, тобто самообороною селян проти грабежів різних зайд. Особливо це стосується Гаврила Шевченка, своєрідного “далекосхідного Махна”, котрий успішно громив білих генералів і не пускав у контрольовані ним райони більшовицький ревком.

До революції Шевченко був старшим урядником Уссурійського козацького війська [350, 406]. Гаврило Шевченко очолював один з відділів “Українського вільного козацтва”, які подібно до України чи Кубані, організувались і на Далекому Сході. Найбільші центри Вільного козацтва були в містах Владивосток і Свободне. У результаті різних перипетій частини вільного козацтва змушені були влитись в армію т. зв. Далекосхідної Республіки (ДСР) - буферної держави, на яку мали значний вплив більшовики. Тому, як дослідив історик Я. Тинченко, командир Вільного козацтва, котрий діяв у межах ДСР, автоматично вважався командиром Червоної Армії [305, 106]. Його загін нараховував тисячу піших та кінних партизан, мав чотири (за іншими даними шість) гармати і значну кількість кулеметів. Діяв він у районі Анучино [350, 406].

Більшовики усіма силами намагалися усунути його з командування партизанським з'єднанням, звинувачуючи в “анархізмі”, “антисемітизмі” та небажанні підпорядковуватися Ревштабові. Лише 1923 року після повної окупації Примор'я більшовикам вдалося заарештувати Шевченка і ліквідувати його партизанське з'єднання [275, 38—40], хоча деякі українські

Гаврило Шевченко — отаман далекосхідних партизанів.
Світлина поч. XX ст.

Третій Український Далекосхідний з'їзд у Хабаровську.* Світлина 1919 р.

Атака козаків на японців. Малюнок М. Самокиші

Павло Скоропадський
в Маньчжурії.
Світлина 1904 р.

партизанські з'єднання продовжували діяти на Примор'ї проти більшовиків аж до середини тридцятих років.

У японській війні брало участь багато козаків з Великої України. Адже московські власті завжди з охотою кидали українців в гарячі точки, використовуючи їх, як гарматне м'ясо, для розбудови імперії. Та козацькі традиції робили українських козаків страшними для будь-яких ворогів. Проявили українські козаки себе і під час японської війни, де вони завжди були прикладом відваги і героїзму. Зокрема, у боях з японцями відзначився

майбутній гетьман України Павло Скоропадський, котрий командував та 5 сотнею 2-го Читинського козацького полку Забайкальського козацького війська (воно майже повністю складалося з переселених українців та кубанців). За виняткову хоробрість, проявлену в боях із самураями і ніндзями, він був нагороджений золотою георгіївською зброєю. Майбутній командуючий армією УНР Михайло-Омелянович Павленко сформував на пластунський лад та очолив охотницьку команду 58-го піхотного Празького полку, відзначився в боях під Мукденом, де був контужений, нагороджений чотирма орденами і золотою георгіївською зброєю. Громив японців і його брат Іван Омелянович Павленко, майбутній інспектор кінноти армії УНР. Командир окремої кінної дивізії УНР, генерал-хорунжий Юрій Глібовський, котрий 1918 року організував оборону Києва від більшовиків, (командуючий Київським військовим округом), свого часу керував загонами козаків Заамурського окремого корпусу кордонної охорони. Довелось повоювати з японцями і майбутньому генерал-квартирмейстеру армії УНР,

генерал-хорунжому Миколі Капустянському. Ще один козацький нащадок, майбутній генерал-хорунжий української армії Іван Значко-Яворський, за подвиги в боях з японцями отримав звання полковника шести орденів і золоту георгіївську зброю. Майбутній референт уряду УНР, уродженець Чернігівщини, Федір Колодій відзначився при обороні Порт-Артура і був нагороджений трьома орденами. Майбутній начальник штабу 3-ї залізної стрілецької дивізії УНР, генерал-хорунжий Михайло Пересада-Суходольський, за подвиги в боях з японцями отримав звання прапорщика. Командувач Київським військовим округом генерал-лейтенант Микола Ходорович, котрий був активним ініціатором українізації царської армії, одним з організаторів 1-го Українського полку імені Богдана Хмельницького, також був ветераном японської війни: керував військовими сполученнями 3-ї маньчжурської армії. Воював з японцями і син відомого українського художника Амвросія Ждахи, підпоручик Моршанського полку Амвросій Амвросійович Ждаха, котрий героїськи загинув при штурмі японського редуту в Чорній Діброві, біля річки Шахе. Відомий український художник-баталіст Микола Самокиша також побував на полі бою, де зробив багато цінних замальовок. Майбутній керівник гарматних частин УНР генерал-хорунжий Іван Копестинський під час японської кампанії був командиром мортирної батареї, був двічі поранений, нагороджений за

Атака козаків на японців.
Малюнок М. Самокиші

Амвросій Ждаха.
Світлина 1904 р.

Печатка
Далекосхідної
Січі.
Світлина 1937 р.

хоробрість трьома орденами. Майбутній начальник штабу армії УНР Петро Ліпка у японській кампанії командував стрілецькою ротою. Нагороджений за героїзм трьома орденами і золотою георгіївською зброєю. Нашадок знаменитого козацького роду Віктор Абаза, майбутній командир дивізії Сірожупанників, за особисту хоробрість, виявлену в боях з японцями нагороджений трьома орденами і підвищений до звання полковника. Командував ротою в Маньчжурії ще один нашадок козацького роду з Полтавщини, майбутній командир стрілецької дивізії Волинської групи УНР, Василь Кованько. За героїство при обороні Порт-Артура нагороджений чотирма орденами і золотою георгіївською зброєю. При обороні Порт-Артура відзначився і майбутній командувач транспортною флотилією Чорного моря член Головного Морського штабу УНР Олександр Степанів, що був нагороджений за хоробрість чотирма орденами.

Один з майбутніх членів Українського генерального військового комітету, призначений головою комісії спецслужб, генерал-майор Лука Кондратович, воював з японцями у складі 2-ї пластунської бригади Кубанського козачого війська. За проявлені мужність і героїзм був відзначений кількома орденами і підвищений до звання полковника. Брав участь у японській кампанії і нагороджений двома орденами й один із засновників Вільного Козацтва — генерал-хорунжий Микола Устимович, — котрий пізніше був командиром елітної частини — Власного Конвою гетьмана Павла Скоропадського, в якому було багато пластунів. Отаман і засновник Харківського Слобідського коша Вільного Козацтва Іван Кобза був прапорщиком на японській війні. Воював у цій війні і голова першого з'їзду Вільного Козацтва курінний отаман Тарасівської волості, внук по братові великого Кобзаря Ананій Шев-

Іван Кобза з сином. Світлина 1918 р.

ченко. Довелось помірятися силами з японцями і майбутньому знаменитому повстанському отаману Матвію Григорієву (справжнє його ім'я Никифор Серветник) [149, 33]. Начальник штабу 1-го Українського корпусу, генерал-хорунжий Петро Крамаренко відзначився при обороні Порт-Артура. Майбутній генерал-хорунжий армії УНР Віктор Куш за особисту хоробрість, виявлену в боях з японцями, нагороджений двома орденами. Воював в Маньчжурії і генерал-майор Микола Володченко, той самий, котрий пізніше, будучи командуючим Південно-західного фронту, пропонував поршам і винниченкам у вересні 1917 року підпорядкувати Південно-західний і Румунський фронти Центральній Раді. Нагороджений за героїзм у боях з японцями золотою георгіївською зброєю. І таких нащадків козацьких родів на цій війні було чимало. Досить лише назвати прізвища знаменитих генералів УНР Віктора Слісаренка, Віктора Зелінського, Івана Барбовича, Олександра Зілинського, Всеволода Агапієва, Семена Білим-Колосовського, Йосипа Богдановича, Олександра Дорошевича, Миколи Мусієнка, Олександра Новицького, Івана Приходькіна, Володимира Савченка, Дмитра Гащенка, Петра Вовкобая, Ігоря Телешова та ін. [156, 18—270]. Під час національно-визвольних змагань всі вони, почувши голос крові, звернулися до українського уряду з проханням взяти їх на українську службу. Один з таких сивих генералів прийшов на засідання Центральної Ради, сказавши: "Приходить до Вас стара Україна. Цілий свій вік на війнах Росії, почавши від турецької, організовував я військо. Я робив це чесно, бо вірив у фантом Росії. Але я — із старої козацької родини. Тепер жаль гнітить моє серце. Дайте мені можливість окупити мою вину щодо України. Всі сили, всі відомості, що так цінувалися чужинцями, хочу віддати своїм" [190, 226—227]. Але, на жаль, члени Центральної Ради, серед яких було багато соціалістів-масонів, робили все, щоб розвалити ук-

Микола Устимович і Іван Полтавець-Остриця. Світлина 1918 р.

Учасники з'їзду Вільного козацтва в Чигирині. Світлина 1917 р.

раїнську армію. Як наслідок — багато козацької старшини через інтриги винниченків і поршів опинилися у лавах денікінської та інших армій, як знаменитий Андрій Шкура, Дроздовський тощо.

За підрахунками сучасників у японській війні брало участь більше ста тисяч українців, з яких близько тридцяти тисяч загинуло. Пізніше 1917 року саме колишні українські козаки, ветерани японської, а деякі китайської та турецької кампаній, творили кістяк організації Вільного козацтва на Україні, адже вся українська молодь була тоді ще на фронтах Першої світової війни [313, 52]. "Японці" та "китайці", маючи значний

Забайкальський козак. Малюнок М. Самокиші

військовий досвід, ставали командирами козацьких загонів, інструкторами з бойової підготовки. До речі, ситуація з точністю повторилася у 90-х рр. XX ст. Після невдалої афганської авантюри на Україну повернулося багато українців — учасників цієї війни. Саме вони, колишні афганці, під час розпаду СРСР активно включилися у процес проголошення незалежності України, стали ядром воєнізованих організацій демократичних сил, таких як "Варта Руху", Державна Самостійність України, "Тризуб", УНСО тощо.

5. Таємні ордени українців

У цьому розділі ми підходимо до найбільшої таємниці в українській історії. Однією з помилок радянських істориків було те, що вони не вивчали українських повстанців як таємні спільноти, а лише як випадкове зібрання різних декласованих елементів, котрі мали на меті лише грабунок. Робилося це свідомо, адже окупаційні вчені відмовляли нашому народові у праві мати будь-яку ідеологію крім т. зв. "класової ненависті", котра зводилась до знаменитого комуністичного гасла "грабь награбленное". Подібні примітивізації допускаються в усіх випадках, починаючи літописними бродниками і закінчуючи Запорізькою Січчю. Назву бродників виводили від слов'янської "кочової" людності, котра нібито "бродила" в донецьких степах. Насправді назва "бродники" походить не від слова "бродити", котре в часи Київської Русі не вживалося, а від слова "брід" — у значенні "ті, хто захищають броди", адже броди в ті часи, як зараз залізничні і автошляхові мости, були важливими стратегічними військовими об'єктами і їхній обороні приділялася надзвичайно велика увага. Вже пізніше виникло поняття бродити, тобто мандрувати, шукаючи нових бродів. Подібно до "бродників" на другому кінці слов'янських земель, на кордоні Чехії і Німеччини, сторожову службу несли "ходи" — військові поселенці, котрі охороняли проходи через прикордонні дрімучі Шумавські ліси. Відзнакою кожного хода був чекан, а їхнього емблемою був білий стяг із зображенням собачої голови. "Ходи" були звільнені від панщини і податків, мали своє самоуправління і суд. На їхню землю

Малій кобзар. Світлина поч. XX ст.

Чеський ход. Малюнок В. Черни

не мали права ступати вельможі і підпорядковувались вони лише королю [120, 187—188].

Бродники в давнину були аналогічною формацією військової прикордонної сторожі, котра охороняла

від зайд землі України-Русі. Цікаво, що бродники згадуються не лише в донецьких степах, а й на Дунаї (ще у IX ст. хроніки фіксують боротьбу бродників проти візантійців та болгарських каганів), тобто вони стояли на сторожі південних та східних степових кордонів Слов'янщини [137, 114].

Слово "берладники" теж не рясніє щедрими етимологічними тлумаченнями. А між тим походить воно від *бер* — лад, тобто влада народу. Адже, *бербар* — це давня дохристиянська назва священного ведмедя, котра була заборонена до вживання (ведмедя називали вуйко, ведмідь тощо). Збереглась у нашій мові лише назва бер-лога, тобто лігвище бера. А *берло* — це кий, котрий символізував

Опришки. Малюнок Г. Якутовича

владу старійшини. У гуцулів, бойків "бер", "берця" означає також кладку через річку, котра з'єднує два береги [255, 132]. Очевидно, що берладники — це військові поселення прикордонників, котрі дотримувались своїх давніх дохристиянських традицій, в яких значне місце займав культ ведмедя. Це підтверджується й тим, що, як свідчать джерела, серед руських князів ця територія мала назву не княженої, тобто жила в народовладді. Цікаво, що саме в цих місцях знаходилась і знаменита столиця племені уличів — (Пересічен), котра мала в своїй назві частку Січ.

Таємницею оповита і знаменита Болоховська земля, котра не визнавала зверхність київських князів. Вона також має зв'язок із прикордонними поселеннями козацького типу. Адже ще в набагато пізніші часи болоховниками або болоховцями називали запорожців, що полювали на звірів [257, 530].

Щодо Коліївщини, то вчені чомусь виводять назву цього від того факту, що учасники повстання були озброєні колами. Насправді ж назва походить від великих ножів — коліїв. Коліями ще й дотепер в Україні називають людей, котрі по селах такими ножами — коліями — заколюють свиней. Причому, якщо іншу худобу "ріжуть" або "забивають", то свиней "колють". Олексій Братко-Кутинський пояснює це тим, що свиня здавна була жертвовною твариною сонячного бога, а Різдво, до запровадження християнства, було днем народження Сонця — Кола [34, 94].

Цікаво, що гайдамаки перед повстанням проводили обряд освячення цих ножів-коліїв, для "великого свята", як писав Т. Шевченко, що вказує на існування певних таємних обрядів і ритуалів, спрямованих на знищення ворогів не лише фізично, але й духовно, ідеологічно. Назва одного з таємних товариств, котре діяло в Сяноцькій і Перемиській землях в середині XVIII ст., була "Списаки". Але її назва походить не від того, що основною їхньою зброєю були короткі списи, а від ініціаційної ролі цих списів в ідеології товариства. Так само товариство "борців", котре діяло на Буковині, об'єднувало

Срібне берло з Королево

Гонта і Залізняк. Сучасний малюнок

Опришок.
Малюнок Г. Якутовича

Карпатський опришок.
Малюнок Л. Левицького

майстрів давньої арійської боротьби, котра передавалася з покоління в покоління, адже є згадка про окремі "борецькі роди". Професійні борці, котрі ходили по селах і містечках, займаючись боротьбою за гроші і навчанням людей, існували у багатьох народів. Іван Піддубний був з роду таких "борців". До речі, Б. Хмельницький, звертаючись до товариства левенців, називає їх "народними бійцями", що підтверджує думку про те, що вони також ходили і боролися по селах.

Так само і опришки чи гайдамаки були нічим іншим, як таємними організаціями народної самооборони від різних зайд і окупантів. Історичні джерела підтверджують, що опришки займалися охороною своїх районів від татар, часто завдаючи їм дошкульних поразок. Ян Собеський після битви під Хотином 1673 року писав, що, коли рештки розбитої турецько-татарської армії намагались переправитись через Дунай, то селяни і опришки, зібравшись біля Хребтовича у великих горах, з усіх боків оточили їх і наголову розбили, так, що жоден завойовник не вийшов, хоч було їх приблизно біля чотирьох і в усякому випадку не менше трьох тисяч [142, 29]. Те саме можна сказати й про козаків, гайдамаків, левенців тощо.

Історики не вдавались до пояснень, чому ці рухи існували десятки років і були такими масштабними і масовими. Але світова практика показує, що це можливе лише за певної духовності та ідеології: людина, котра виходила за рамки загальноприйнятих суспільних норм, вступаючи в ту чи іншу таємну організацію, мала чітко знати, для чого вона живе і за що вмирає. І, звичайно, в умовах окупації таку ідеологію можна поширювати лише таємно. Не були винятком і т. зв. "соціальні рухи". Проте духовну сторону повстанців вивчати було заборонено. Простий народ чітко розрізняв загони збійників і простих розбійників, в котрих нічого не було за душею. А козаки, гайдамаки чи опришки в очах народу завжди були борцями за справедливість, що підтверджують численні складені про них народні пісні та легенди.

Історики не ставлять питання, чому, скажімо, в порівняно невеликий проміжок часу в Україні існувала велика кількість військових товариств з надзвичайно розмаїтими назвами. На Великій Україні, крім Запорізької Січі, існували "гайдамаки", "харцизи", "дейнеки", "левенці", в Карпатах — "опришки", на Лемківщині — "збійники", "шугаї", на Закарпатті — "бескидники", в Угорській Русі — "списаки", "толваї", "батяри", "фури", на Буковині — "борці" [79, 115—116]. Це пояснюється тим, що територія України завжди була ареною боротьби релігійних і філософських ідей.

Збійники. Малюнок М. Алежа

Простий народ зберігав ще сильні язичницькі звичаї. Додати до цього переліку ще боротьбу православ'я з католицизмом, вплив мусульманства і можна собі уявити, які філософські ідейні доктрини могли тут виникнути. Та й завжди кожен край прагнув у чомусь вирізнитись, навіть вишивки на одязі в кожному селі різнилися.

Ця ситуація схожа з тією, що була в давній Індії чи в середньовічному Китаї, де під час боротьби з загарбниками з'являлись таємні товариства "Чорні дракони", "Червоні пов'язки" тощо. Усі вони мали одну мету — вигнати окупанта, але відрізнялися таємними знаннями і обрядами. Така ситуація була характерною для всіх країн світу. Природно, що ці таємні спільноти мали свої таємні бойові мистецтва.

Зазвичай розрізняють такі види таємних товариств: 1) релігійні, 2) військові, 3) судові, 4) наукові, 5) громадські, 6) політичні [58, I, 16]. На Україні існували всі види цих товариств, у багатьох випадках деякі товариства поєднували ознаки кількох. Яскравий приклад — входження Запорізького козацтва в Київське братство. Тобто, тут козаки поєднали свої військові функції з політичними і релігійними. Ось інший приклад. З давніх-давен існували в Україні так звані "копні", тобто громадські суди. Такі суди

Напад гайдамаків. Малюнок Г. Ковпаненка

цих судів над собою. У таких випадках громада зверталася по допомогу до народної самооборони — опришків, гайдамаків, козаків, котрі виконували присуд громади, виконуючи таким чином функції народних таємних судів. Опришки чи гайдамаки виконували функції як військової самооборони, так і таємної судової влади, карали ненависних селянам панів. Так, Олекса Довбуш 1744 року ходив аж на Поділля, в м. Борщів, щоб покарати лютого ката, “утихомирювача” селянських рухів шляхетського полковника Костянтина Золотницького. Коли пан почав проситися,

обіцяючи викуп, Довбуш відмовився брати гроші, відповівши йому: “не по гроші сюди прийшов, але по твою душу, щоб ти більш людей не мучив”. Злотницький був страчений [76, 100]. Так, у травні 1750 року козаки Ружиці просили гайдамаків, щоб ті убили губернатора в Бердичеві і гайдамаки виконали їхнє прохання [75, 85]. Нерідко, особливо після знищення Січі і введення панщини, виконавцями смертних присудів над недолюдками-панами виступали навіть кобзарі. У працях дослідників кобзарства Г. Хоткевича, К. Вікторина, П. Білецького, К. Студинського, П. Мартиновича згадуються факти розправ незрячих співців над народними визискувачами. У К. Студинського зафіксовано розповідь кобзаря Павла Стойка про вбивство незрячими лірниками графа Голіівського з Глібова; П. Мартинович згадує про кобзарські атентати на “панів і ябедників світа цього”; від А. Парфиненка записано кілька оповідей про звершені коб-

користувалися не лише великим авторитетом і владою в громаді, їхня юрисдикція поширювалась і на шляхту. Були випадки, коли копними судами виносилися смертні вироки навіть шляхтичам [183, 35]. Звичайно, в умовах чужої окупації шляхтичі-зайди не хотіли визнавати прав

Один з суботівських дідів.
Світлина поч. XX ст.

зарями вироки над ревними охоронцями закону. Всі вищезгадані дослідники кобзарства в один голос стверджують, що в давнину функції незрячих сліпців були набагато ширшими, ніж ми собі уявляємо [336, 433].

Копні суди проіснували на Україні аж до XX ст. Яскравим прикладом їхньої діяльності є Суботівська козацька організація. До 1914 року в Суботіві, старовинній столиці гетьмана Богдана Хмельницького, існувала таємна козацька громада зі своїми звичаями і обрядами. Усі судові справи козаки вирішували самі, не допускаючи в село поліційного стражника або суддю. Ще до 1914 року в Суботіві не було поліційного урядника чи стражника, бо коли такий і призначався туди, то за якийсь тиждень-два він або сам звідти переносився на інше село, або ж його "перенесли" так, що й сліду по ньому не лишалося. Так само вибирали собі самі суботівці священика. Основним судовим органом для Суботівців були діди (дідом ставав козак, котрий дочекався першого внука).

Щороку у день св. Петра на одному з численних островів на річці Тясміні суботівські діди збиралися на таємну Раду, на якій обирали гетьмана й козацьку старшину: писаря, суддю, осавула, скарбника й полковників. Старшині вручалися клейноди. Ця традиція у суворій таємниці тривала аж до 1918 року, коли суботівські діди перестали вибирати гетьмана бо тоді гетьманом України було проголошено Павла Скоропадського [106, 136—137].

Військові таємні товариства мають свої коріння у давніх таємних союзах молодих воїнів, котрі з правіків відомі в арійському суспільстві. У глибоку давнину в кожному племені існували чоловічі і юнацькі ініціаційні т. зв. "звірині" союзи. Вони мали свої міфи, ритуали і особливий комплекс езотеричних знань. У цих товариствах існувала своя система влади, незалежна від суспільства, закриті для непосвячених ритуали і обряди, багато з яких мають архаїчне походження.

Саме з цих товариств беруть початки опришки, гайдамаки, колії, левенці, дейнеки та інші військові товариства, які діяли в Україні, мали свою ідеологію, обряди і ритуали. Незважаючи на кількасотлітнє нищення і переслідування елементи давніх таємних ініціаційних ритуалів і обрядів збереглися в козацьких і опришківських піснях, легендах, переказах, приказках.

Зображення давньослов'янських воїнів. VI—VII ст.

Аркан. Малюнок Г. Якутовича

В опришків існувала своя система ініціації, підкріплена ідеологією. Наприклад, документально засвідчено, що коли перед смертю до Олекси Довбуша підійшли священники і запропонували йому висповідатися, він відповів їм: "Уже я висповідався і причащався в той час, коли став на цей шлях" [78, 117]. Тобто, перед тим, як стати опришком, він пройшов якісь ініціаційні обряди, які суперечили церковним канонам. Визначний письменник і дослідник Гуцульщини

Станіслав Вінценз доніс до наших днів надзвичайно цікавий варіант опришківської присяги: "Я присягаюсь вам на топір громовий, вам, дедику, і вам, славне товариство, панове легіні. Буду слухатись вас, дедикуватаже, і буду вірним вам товаришем, браття легіні. Ніколи нікого не викажу, навіть хоч би мене в панській катівні мучили четвертували і палили. Якщо б я присяги не дотримав, то хай не обминає мене на землі і під землею цей топір громовий і зброя легінська. Так хай буде. Амінь" [49, 158]. Присяга на "топір громовий" говорить, що цей ритуал є дуже давнім, адже громова сокира була ознакою бога війни і блискавки Перуна. Інші ініціаційні випробовування, наприклад, тримання в руці розпеченого вуглика, котрим випробовувався кандидат в опришки, також походять із дохристиянських часів, це залишки давніх ордалій, котрі згадуються ще в "Руській Правді".

Проходили певні ініціації і запорізькі козаки. Збереглося давнє козацьке прислів'я, яке несе в собі ініціаційну формулу вмирання для світу і народження нового члена таємного товариства: "Малим родився — великим помер". — "А що робиш тепер?" — "По чужинах блукаю та слави шукаю!" [179, 21].

Деякі українські таємні товариства були настільки потужними, що могли займатись виробництвом не лише холодної, а й навіть високоякісної вогнепальної зброї (н-д, карпатські опришки). Цікаво, що вироблену зброю опришки зазвичай оздоблювали певними магичними символами. Якщо проаналізувати орнаменти і

Рушниця
гуцульського
виробництва

малюнки на опришківських топірцях, пістолях чи крісах, можна зауважити, що всі вони мають давні архаїчні елементи — знаки Сонця, Перуна тощо.

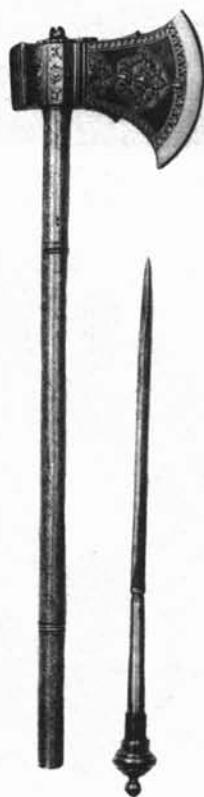
Коли окупанти забирали зброю у населення, воно продовжувало тренуватися голіруч або з господарськими інструментами. Адже таке було не лише в Японії. Наприклад, на Правобережній Україні після Коліївщини українським селянам заборонено було мати більше однієї сокири і одного ножа на десять хат: "Після гайдамаччини, як уже ляхи стали знов правити Вкраїною, то було на десять хат один ніж і одна сокира: боялись, щоб знов народ не збунтувавсь. Оце ввійде жовнір у хату: "А, ти, мужику, схизматику! У тебе два ножі, galgan, гайдамака!" Візьме й пропало" [173, I, 139]. Так допік поляків гайдамацький ритуальний ніж-колій. А народ таємно вивчав способи боротьби без зброї. Саме тому танець гопак і аркан аж до ХХ ст. зберігся по українських селах, причому у багатьох різновидах. Якщо вже порівнювати з японцями чи китайським кунфу, де, наприклад, існує стиль "п'яний монах", то є свідчення, що у нас існував такий танець, як "п'яний козак", котрий імітує бій з ворогом козака напідпитку. Виконувався він із шаблею. Причому майстри цього танцю з України ще в ХІХ ст. їздили на Кубань і навчали йому чорноморських козаків [242, 3].

Ми вже говорили, що лицарсько-військові традиції українців виникли в дохристиянські часи. Яскравим прикладом передачі цих традицій є легенда про Іллю Моровця. Ілля Моровець — козак, котрий воює за церкву, але силу богатирську йому дали три волхви, переодягнені каліками-перехожими. А пізніше Ілля Моровець, коли треба пробратися у стан ворожий для розвідки і диверсій, переодягається калікою-перехожим. Так само чинять й інші богатирі.

Хто ж були ці каліки? Каліками називали прочан, котрі ходили на прощу до святих місць. Такі прочани були у нас ще у дохристиянські часи, що переконливо довів академік Рибаків. Геродот розповідав про прочан з Гіпербореї, які приносили дари на Ахілловому острові (о. Зміїний). У середні віки славилися своїми "святими місцями" Київ, Львів, Новгород та інші міста. На Поділлі таким місцем поклоніння був Збруцький ідол, на горі Богит, у Львові на Знесінні існував якийсь релігійний комплекс відомий під назвою Світовидове поле, стояли величезні кам'яні статуї Діда і Баби, до

Топірець. 1834 р.

Індійський топір з прихованим кинджалом. ХVІІІ ст.

Ілля Моровець йде на розвідку,
переодягнувшись калікою.
Малюнок Є. Кібріка

яких також приходили з усього краю прочани. До речі, зараз слово каліка асоціюється з людиною, у якої фізичні вади. Насправді ж воно походить від особливого взуття прочан, яке мало назву “каліги”. У давньоруських билинах калікам присвячено чимало місця, є навіть окрема билина “Сорок калік з калікою”. У билинах каліки — здорові чоловіки, від крику яких падають коні князя Володимира і його богатирів, і кохання їхнього отамана домагається княгиня [100, 154—156]. Одягнені вони не у лахміття, а в шовковій одежі, розшиті золотом і сріблом [100, 125]. В іншій билині “Соловій Будимирович” описується, що вбрання їхнє було білого кольору (здаймо, що в арійських народів білий колір ознака саме першої касті — жерців, брахманів, волхвів, друїдів) [100, 7]. Організація калік мала свого керівника, котрого називали отаманом

і накази якого виконувалися беззастережно. Отаман — давнє санскритське слово, що походить від “атман” — “просвітлений”. Була в калік і своя грізна зброя, так звані “палиці подорожні” або “шелепуги” — довгі дерев’яні киї “п’ятдесяти пудів”, залиті всередині свинцем “тридцяти пудів”, а також ножі, “чингалища булатні” [100, 125—126]. Мали вони і свої правила, “заповіді”, які закріплювалися присягою. Ось деякі з них: не красти, не обманювати, не блудити з жінками, слухатися отамана. Невиконання заповідей суворо каралося: винуватця закопували по плечі в сиру землю і залишали вмирати [100, 154—156]. Як бачимо, перед нами залишки дуже давньої організації, корені якої сягають дохристиянських часів. Такі організації мандрівних мудреців-прочан і донині існують в Індії, де ще збереглися давні арійські традиції.

Звичайно, це була ідеальна можливість для розвідників проникати в чужі краї і вивідувати там замисли ворогів. Тому билинні богатирі часто під видом “калік-перехожих” проходили в стан ворога. В одній з билин

розповідається про те, як богатир Олексій Попович, лише позичивши в каліки перехожого його одяг і зброю, зміг підібратися до ворожого богатиря Тугарина Змійовича і вбити його грізною зброєю калік — залитою свинцем “шелепугою” [100, 125—126].

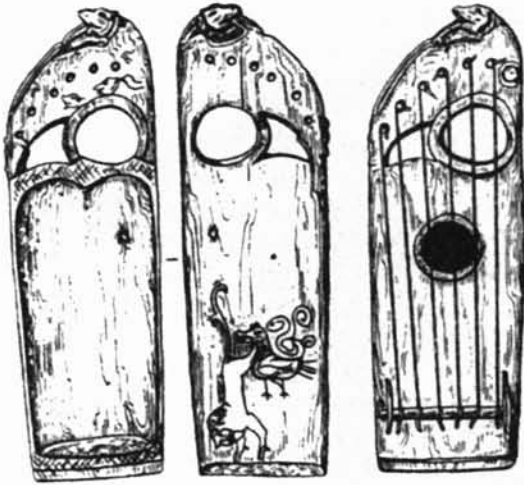
А в Україні ще в XVIII ст. під видом прочан ходили т. зв. козацькі “вожаї”, котрі закликали людей втікати від панщини на Задунайську Січ. Цікаво, що у Львові і до сьогодні існує Каліча гора, де був центр організації калік.

Ще однією таємною спільнотою, котра поєднувала елементи організації калік і пізніших кобзарів, були скоморохи. У давньому Новгороді були знайдені під час розкопок стародавні т. зв. “криловидні” гуслі скомороха, вік яких датується X—XII ст. І яке ж було здивування археологів, коли на зворотній стороні цих гуслів вони побачили викарбуваний знак воїнів — лева.

У давні часи такі циркачі-воїни були у багатьох народів. Так, у римлян були спеціальні жерці “салиї”, тобто стрибуни, котрі виконували ритуальні військові танці під час святкувань на честь бога війни Марса. У їхніх попередників етрусків існували жерці курити, котрі виконували військовий танець тріпударе, що дуже нагадував козацькі тропак і гопак. В Ефіопії, Судані та інших країнах існувала каста гріотів — царських скоморохів, котрі поєднували в собі професійних циркачів, гімнастів, співців і воїнів, котрі інколи виконували функції охоронців коронованих осіб та їхніх тренерів. Скоморохівські товариства були досить значними, про що свідчить існування ще в XVI ст. на Київщині і Житомирщині цілих селищ із назвою Скоморохи, Скоморошці, Скоморох, Скоморо-

Олексій Попович перемагає Тугарина Змійовича, передягнувшись калікою.
Малюнок Є. Кібріка

Гуслі скомороха. XII ст.

прибували співці з різних країв, то “з Русі також прийшли скоморохи”. Там же говорилося, що на дворі польсько-литовського короля Ягайла 1415 року приходили руські лютнярі “бандуристи” [336, 209]. Скоморохи вчили людей різним іграм та забавам, були організаторами вистав і змагань. Вони також часто виступали організаторами і учасниками поширених у ті часи боїв навкулачки та борцівських змагань, за що в народі їх називали “змагунами” [108, 8].

Козак-бандурист.
Зі старовинного малюнка

хов, Скоморошковце, Скоморохова Лука і т. д. У Луцьку, Клевані, Володимирі зі скоморохів брали податки такого ж розміру як і з ремісників, що свідчить про цеховий устрій їх скоморошних громад [336, 209].

Скоморохи з давніх-давен виступали і в якості розвідників. 584 року візантійський імператор, відбиваючи напад антів, зустрів із своїм військом трьох слов'янських гусярів... Слов'янські скоморохи були частими гостями у Європі. Так, в одному зі старовинних джерел згадується, що коли з часів Конрада з Югингема у столицю Тевтонського ордену Марієнбург

прибували співці з різних країв, то “з Русі також прийшли скоморохи”. Там же говорилося, що на дворі польсько-литовського короля Ягайла 1415 року приходили руські лютнярі “бандуристи” [336, 209]. Скоморохи вчили людей різним іграм та забавам, були організаторами вистав і змагань. Вони також часто виступали організаторами і учасниками поширених у ті часи боїв навкулачки та борцівських змагань, за що в народі їх називали “змагунами” [108, 8].

Скоморохи — штукарі, циркачі в сучасному розумінні цього слова, тоді як кобзарі і лірники — це клас незрячих співців. Козаки користувалися личинами тих чи інших. Зокрема, коли запорожець Кирило Данилович збирав на Новгородщині давні билини, він мандрував саме під виглядом скомороха. Переслідувані церковними і світськими властями скоморохи дожили аж до початку Першої світової війни у вигляді мандрівних цирків та театрів, ватаг мандрівних борців. Після війни їх майже повністю знищила радянська влада. Зокрема, з такого цирку Безкорвайного починав свою кар'єру майбутній чемпіон світу Іван Піддубний.

Тут саме настав час розповісти про ще одну таємну організацію ко-

зацьких характерників — братство мандрівних кобзарів. Виникло воно, як ми бачимо, в дуже давні часи, і в ті часи вже згадується його військово-розвідувальна діяльність. Кобзарі здавен вважалися чарівниками, наділеними магічною силою. Недаремно ще в “Слові о полку Ігоревім” співець Боян називається

Кобзар на Запоріжжі. Малюнок Білащенко

Велесовим внуком, тобто нащадком давніх волхвів (“Слово...” писалося вже в християнські часи). Кобзарі асоціювалися і з козацькими характерниками, адже на знаменитих народних картинах козак Мамай майже завжди був зображений з бандурою в руках.

Кобзарі мали свою таємну мову, звану лебійською (*лебій — сліпець*), свій традиційний танець — лебійська скакомка, свої таємні ритуали і традиції. Усі збори і посвячення проводилися вночі у цілковитій темряві, щоб зберегти їх у таємниці від зрячих. У кобзарів, як і у лицарських спільнотах, як вид вирішення суперечок використовувався “судовий поєдинок”. Судові поєдинки також проводилися вночі, з використанням кулаків і палиць [336, 36]. Кодекс кобзарських звичаїв і законів передавався від учителя до учня і називався “Устинські книги”, тобто ті, які передаються з уст в уста.

1773 року, передчуваючи знищення Січі, козацькі характерники зібрали таємну раду, на якій вирішено було з метою збереження української душі, ініціювати створення т. зв. кахтирів, тобто рукописних книг, у яких буде описана історія України і поширити їх серед народу (про це детальніше мова піде у сьомому розділі). У кобзарів же такі книги передавалися усно, тому й називалися вони Устинськими. Існувало 12 Устинських книг, кожна з яких мала своє призначення. Так, перші книги містили норми і правила поведінки кобзаря чи лірника перед братією та народом. У наступних книгах мова велася про техніку гри на кобзі, лірі чи бандурі, вивчення

Кобзарський костурець.
Малюнок Б. Божицького. 2002 р.

народних дум, пісень тощо. Окрема книга була присвячена вивченню лебійської мови. Оскільки ця мова була таємною, то повністю її дозволялося вивчати лише окремим найнадійнішим учням, решті дозволялося знати лише 30—40 найбільш вживаних слів (привітання, попередження, сигнали). Зміст двох останніх книг, у котрих були відомості про кінець

світу, уміння пророкувати, могли відкриватися лише особливо довіреним і надійним кобзарям, котрі пройшли певні випробування, користувалися великим авторитетом серед кобзарів і складали додаткові клятви і обітници [336, 188]. Одна з книг була присвячена техніці особливої кобзарської боротьби “костурець”. Ми звикли уявляти кобзарів сліпими і безпомічними старцями. Насправді ж вони могли відстояти себе перед будь-яким ворогом, особливо це стосувалося нічних умов, де кобзарі навіть мали перевагу над зрячими людьми. Кожен кобзар повинен був бути озброєний палицею-костурцем, від якої й пішла назва боротьби, а також особливим “свяченим ножем”, котрий традиційно носили на грудях під сорочкою.

Техніка “костурця” базувалась на розкритті в людини унікальних резервних можливостей, адже лише таким чином вона могла компенсувати втрату зору. Про унікальне вміння сліпих кобзарів битися є чимало згадок. Гнат Хоткевич у своїх працях про кобзарів і лірників згадує про мандрівного волинського лірника, який заробляв на життя не лише грою на лірі, а й

Техніка “костурця” базувалась на розкритті в людини унікальних резервних можливостей, адже лише таким чином вона могла компенсувати втрату зору. Про унікальне вміння сліпих кобзарів битися є чимало згадок. Гнат Хоткевич у своїх працях про кобзарів і лірників згадує про мандрівного волинського лірника, який заробляв на життя не лише грою на лірі, а й

Кобзарський костурець.
Малюнок Б. Божицького. 2002 р.

охотницькими боями з селянами. Порфирій Мартинович у своїх записах про незрячого кобзаря Гаврила Зелінського з Костянтинограда відзначав його надзвичайну силу і вміння битися навкулачки. А знаменитий кобзар Остап Вересай славний був не тільки своєю співогрою, але й великим хистом до бійок і ніколи нікому

Кобзарський костурець.
Малюнок Б. Божицького. 2002 р.

не дозволяв себе ображати. Інший знаменитий миргородський кобзар-віртуоз 30-х років ХХ ст. Андрій Саранча також майстерно володів холодною зброєю і, попри свої невиразну статуру та незрячість, часто виходив переможцем у бійках зі злочинцями, які постійно зазіхали на його гаманець [336, 429]. Серед українських незрячих співців було чимало таких, хто відзначився неабиякими бойовими здібностями під час національно-визвольних змагань 1917—1921 років. Знаменитий кобзар Антін Митяй виконував обов'язки зв'язкового між частинами армії УНР, уславився вмінням наосліп їхати верхи на коні, рубатися шаблею і на звук стріляти з пістоля. А гайдамаки Слобідського Коша захоплювалися вмінням харківського лірника Йосипа Гливкого "навпомацки битися навкулачки". Незрячий лютенський кобзар Петро Гузь супроводжував повстанські загони отамана Христового і брав участь у боях. Цей список можна продовжити іменами Федора Кушнерика, Івана Кучугури-Кучеренка, Петра Галашка-Нитченка, Павла Носача, Петра Скидана та багатьох інших незрячих кобзарів, які у вирі громадянської війни перебували у різних військових формаціях [336, 433].

Організація кобзарів була тісно пов'язана з козацькими характерниками. Можна припустити, що була вона одним із відгалужень таємного характерницького братства. Не випадково існував звичай, що осліплених козаків, котрі потрапляли в кобзарський цех, відразу обирали на керівні посади. Так, після зруйнування Січі козака Гната Рогозянського обрали "панотцем-цехмайстром кобзарського та всього незрячого братства" [336, 38]. Видатними кобзарями були і колишні козаки Грицько Кобзар з Іржавця, Степан Погрібняк з

Кобзар. Зі старовинного малюнка

Київщини, Андрій Бурсак з Костянтинограда та ін. Тому й не дивно, що кобзарі зазвичай діяли разом з козаками, були їхньою розвідувально-диверсійною мережею. Особливо яскраво така діяльність кобзарства виявлялась під час козацьких повстань, особливо під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Мало хто знає, що Богдан Хмельницький, котрий сам був непоганим кобзарем, 1652 року підписує указ про створення музичного цеху на Лівобережній Україні за аналогією з подібними цехами у Києві, Кам'янці,

Львові та інших містах [209, 256]. Хмельницький знав ціну кобзарям, як співакам, так і воїнам. Де треба було таємно пройти через ворожий терен, розвідати ворожі становища, передати вістку, піснями підготувати народ, зробити якусь диверсію, пускався в діло кобзар. Особливо ефективними кобзарі-диверсанти були в нічних умовах, адже вночі вони завдяки добре розвинутим іншим відчуттям мали перевагу над зрячими воїнами. Сліпий, і з першого погляду, немічний, він міг, не викликаючи підозри своєю безпорадністю, робити великі справи. Інколи під маскою сліпого міг ховатися зрячий. І коли з таких кобзарів була створена ціла мережа, тоді для ворога наставали страшні часи. З жахом і ненавистю пов'язані шляхетські реляції і спогади часів козацьких війн про диверсійну роботу кобзарів.

Як я вже згадував вище, кобзарі діяли і у війську Петлюри, а пізніше і в загонах УПА. Недаремно Москва вважала кобзарів небезпечними ворогами, і тому всіляко їх переслідувала, знищувала. Ось фрагмент із доповідної записки московських агентів на Ук-

Козаки-бандуристи
Кубансько-чорноморського козачого війська.
Світлина поч. XX ст.

раїні про боротьбу ОУН з німцями... "крім того, українські націоналісти вибрали іншу форму боротьби з німцями. Вони розсилають по окупованій території України бандуристів, які проводять серед населення агітаційну роботу за створення "Самостійної України", організовуючи таким чином свої націоналістичні кадри для боротьби з окупантами" [108, 32—33]. Тому кобзарів радянська влада інтенсивно знищувала, вбачаючи в них загрозу своєму існуванню.

Були в Україні і таємні жіночі військові союзи. В історії вони відомі під загальною назвою амазонок. Релікти цих таємних організацій дійшли до наших часів у казках про Бабу-Ягу, яка дає ініціаційні випробовування молодому царевичу, звичаю понеділкування та інших архаїчних обрядах, котрі ще збереглися в глухих українських селах, особливо на Волині.

Не розуміючи суті цих жіночих союзів або й свідомо замовчуючи, що всі вони спирались на певні ідейно-релігійні уявлення, вчені підходили до вивчення амазонок вкрай спримітизовано. Наприклад, античні автори, описуючи амазонок, часто допускалися всяких фантастичних вигадок (на кшталт: амазонки випалювали собі праву грудь, щоб краще стріляти з лука. Дивно, чому сучасним жіночим командам з стрільби з лука вона аж ніяк не заважає не лише стріляти, а й ставити рекорди. Очевидно, мова йшла про якийсь ініціаційний ритуал, котрий, оскільки був таємним, дійшов до цих авторів у дуже перекрученому вигляді.

Амазонки, як і сколоти, виводили свій родовід від бога Арія: їхні цариці вважалися дочками цього бога та великої Богині-Матері. Під час походів скіфи і амазонки діють разом, що підтверджується античними джерелами. Візантійський історик Прокопій свідчить, що амазонки були і у війську гуннів: "... гунни не раз робили набіги на Римську імперію і вступали в рукопашний бій з тими, хто виходив проти них; звичайно, деяким з них довелось тут полягти вбитими. Після відходу варварів, підбираючи та оглядаючи тіла вбитих, римляни знаходили серед них і тіла жінок" [252, 382].

Інколи, користуючись тим, що чоловіки загинули на війні або були в далеких походах, таємні жіночі

Амазонки. Зі старовинного малюнка

Чеська амазонка.
Малюнок М. Алежа

союзи пробували захопити владу в країні. Інколи їм це вдавалося. Так, під час повернення скотів з Азії, де вони перебували в походах понад 20 років, їхні жінки, щоб не допустити повернення на Батьківщину, викопали на їхньому шляху великий рів і виставили проти них військо, набране з дітей рабів. Цей переказ доніс до нас відгомін справжньої релігійної революції, котра відбулася тоді в Скіфії-Сколотії. Тоді, правда, чоловікам-сколотам після численних і кривавих боїв з військом, котре послали на них власні жінки, вдалося відвоювати владу у власній державі, але жіночі військово-релігійні союзи захопили під свій вплив значні території на берегах Азовського моря, де вони створили теократичну державу, в котрій панував матріархат. Сколотські племена, що населяли цю державу, отримали нову назву сар-

мати — тобто цар-мати. Недаремно давні китайські мудреці всяку революцію позначали терміном "ге-мін", який означає буквально "зміна імені". Відголоски такої жіночої революції і військових походів дівчат-войовниць збереглися у весняній грі "Чи диво, чи не диво". У цій грі, яка побутувала на Поділлі, хоровод молодих дівчат виспівує таку пісню:

Зображення амазонки
у скіфів

*Чи диво, чи не диво,
Пішли дівки на війну
Молодиці за ними,
А парубки й собі.*

*Чи диво, чи не диво,
Надигали дівки тригорода,
А жіночки триліски,
А парубки тримлинки.*

*Чи диво, чи не диво,
Пішли дівки на вино,
Молодиці за ними,
А парубки і собі.*

Чи диво, чи не диво,
Сидять дівки за столом,
Молодиці пред столом,
А парубки під столом.

Чи диво, чи не диво,
П'ють дівки мед-вино,
А жіночки горілку,
А парубки помийки.

Чи диво, чи не диво,
Їдять дівки калачі,
Молодиці буханці,
А парубки сухарці.

Чи диво, чи не диво,
Беруть дівки китайки,
Молодиці серпанки,
А парубки каглянки [337, 85—86].

Один із міфів античних авторів був про те, що амазонки вбивають всіх новонароджених хлопчиків. Насправді у військах сарматів були чоловіки. Охорону цариці-матері несли особливі воїни, котрі сповідували культ Праматері-Богородиці, носили вуса і оселедець, були ченцями (не одружувались) і називалися Мамаї, тобто воїни Великої Матері. Нагадаємо, що запорізькі козаки аж до XVIII ст. називали мамаями саме кам'яні статуї скіфо-сарматського часу, котрі зображали таких воїнів. У мамаяв існував культ лева, про що свідчать археологічні знахідки. Наприклад, на сарматському фаларі, знайденому в одному з Сіверських курганів, зображений такий воїн верхи на леві, котрий перемагає ворогів. Цікаво, що зображення воїна-мамая на леві проіснувало аж до XIV ст. в Візантії і Грузії, де християнська церква створила навіть культ святого Мамає. З часів Київської Русі збереглися жіночі браслети, котрі використовувалися в дохристиянських обрядах під час Русалій. На одному з них є зображення лева, на іншому воїн-лев виконує енергетичні вправи. У давньоруському "Ізборнику Святослава" (1073 р.) зображено сузір'я Диви, яка в правій руці тримає меч, тобто амазонки. Цікаво, що це лише руська традиція, оскільки у всьому світі Діву прийнято зображати не з мечем, а із снопом колосків у руці. До речі, в скототських курганах часто зустрічаються пластинки до жіночого головного убору із зобра-

Діва з мечем.
Малюнок з "Ізборника Святослава",
1073 р.

Зображення амазонки
у скіфів

Зображення
амазонки
у скіфів

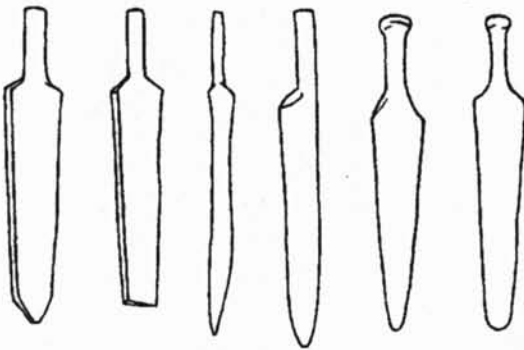
женням танцюючих жінок з мечем в одній руці і з розрубаним ягням в іншій. Хоча радянські археологи і поспішили визнати їх "грецьким впливом", але навіть і вони визнають, що поширення цих пластин і штампів для їхнього виготовлення вказує на їхнє важливе місце саме у скіфських ритуалах.

Коло села Сахнівки на річці Рось з давніх-давен існувало городище, відоме під назвою Дівича гора. І таку назву воно отримало не дарма. У знайденій тут золотій пластині скіфських часів показано поклоніння скіфів саме Богині-Матері. Крім того, тут знайшли старовинну жіночу діядему давньоруського періоду, котру археологи зразу назвали "Вознесіння Александра Македонського". Насправді тут зображений обожествлений княжий предок Дажбог, який на крилатих грифонах підноситься на небо. Подібні діядеми з мосяжу — жовтої міді — і тепер носять гуцульські молодіжці в Карпатах і називаються вони "чільця".

До початку ХХ ст. зберігся в українських селах, особливо козацьких, звичай боротьби дівчат з хлопцями. Ось як описувала таку боротьбу молодша сестра знаменитого богатиря Івана Піддубного Євдокія: "Ох молода і бідова я була,— говорить вона. — У нас у селі часто боролися. Підставиш ногу, ось так, і через себе кинеш. Любого мужика кину. Тікають від мене" [109, 16].

Цей звичай відомий на нашій землі ще із скіфських часів. Так, відомий грецький географ Страбон розповідає про скіфське свято "Сакея", де чоловіки беруть участь разом з жінками, а потім між ними незважаючи на стать розігруються бої [340, 203].

Спогади про якісь дохристиянські військові ігри амазонок збереглися і у поширеному повір'ї, що в Клецьальну суботу відьми крадуть у господинь мечики (спеціальні дерев'яні ножі для тертя конопель), щоб потім, вилетівши на Лису гору, рубатися ними: "Відлітаючи туди, вони застромлюють собі за пояс, замість шабель вкрадені мечики; а там, коли між іншим почнуть і свою міжусобну баталію, то, б'ючись у лад тими мечиками, вони все про-

Дерев'яні мечики. Україна. Поч. ХХ ст.

мовляють: “Що втну, не перетну!” — і завдяки цьому вони лише ранять, але не вбивають одна одну” [188, 65]. Володимир Гнатюк, описуючи такі ігрища відьом на Лисій горі також згадує про їхні хороводи, танці, різні кувиркання, а також і бої з мечиками: “ставали з мечиками від терлиць, прискакували до себе, кололи себе і відскакували

Дівчина і козак. Зі старовинного малюнка

на_зад” [65, 49]. В одній з легенд, зібраних ним, розповідається, як один наймит, підгледівши, що його господиня-відьма виконує певні магичні дії і повторивши їх, опиняється на відьомському шабаші. Але неправильно зрозумівши і повторивши останнє заклинання, яке оберігало відьом під час ритуальної грибитви — “потяв усі відьми” [94, 8]. До речі, Лиса гора,— поняття, поширене по всій Україні. У кожному українському місті чи селі є своя “Лиса гора”, та, з якої першої зникав сніг. На цій горі молодь проводила різні ігри і хороводи [41, 9].

Українські жінки, навіть будучи в неволі, завжди думали про свій народ. Про це нагадує нам дума про Марусю Богуславку, яка допомагає втекти з полону запорожцям, історія життя знаменитої Роксолани — Насті Лісовської з Рогатина, а також подвиги багатьох невідомих українок, котрі допомагали козакам громити татар і турків у їхньому лігві. Адже саме українки-невільниці подавали козацьким розвідникам всі необхідні відомості для здобуття ворожих міст: “Зупинившись в морі так, щоб не бути поміченими з міста, на яке запорожці збиралися напасти, вони посилали двох-трьох досвідчених козаків, які знали турецьку й татарську мови в якості шпигів, тобто розвідників. Ці козаки переодягались турками або татарами і на маленькому човнику вночі, а то й

Козачка.
Малюнок В. Верещагіна

вдень приставали до берега, іноді навіть до самої пристані.

Висадившись, козаки змішувались з на-товпом і розшукували знайомих українських жінок, полонянок, котрих турки робили своїми дружинами та наложницями; може здати-ся дивним, що запорожці, котрі не терпіли ніякого бабства, розшукували українських жінок: справа в тому, що всі полонені чоловіки, за винятком тих, хто прийняв іслам, тобто магометанську віру ("потурнаків" за виразом козаків), були на галерах, або ж в місті як раби, а тому допомоги козакам ніяк не могли надати. Жінки ж були вільні і, звичайно, знали чи могли знати все те, що потрібне було розвідати запорожцям: скільки в місті війська, яке воно, де розміщене і якими силами охороняється фортеця і міські ворота, чи немає десь в міській стіні таємного входу і т. д." [114, 250]. Виконували українські бранки й інші специфічні завдання. Так, відомо, що за завданням Богдана Хмельницького українська бранка, котра була в гаремі татарського хана Іслам-Гірея, отруїла його, і в такий спосіб помстилась за зраду козаків і союз з поляками [164, 692]. Між іншим, саме Богданові Хмельницькому під час Визвольної війни українського народу вдалося орга-

нізувати і об'єднати під своїм прапором всі українські таємні організації і союзи. Наші великі вчені ламають голови над тим, як зміг Хмельницький за короткий час мобілізувати всю Україну на боротьбу з Польщею. А народ, на відміну від "кабінетних" учених, відразу підмітив причини його перемоги: "Хмельницький перший підняв гайдамак. Написав такий лист, що: "Тей! хто до мене пристане?" та й назбирав козаків" [173, I, 294—295].

Адже йому добре відома була давня мудрість: "коли всім народом дихнути, то ураган буде". Тому він звернувся із закликом до боротьби не лише до козаків, а й до опришків, левенців, бескидників, збійників, церковних братств, аріянів, кобзарів тощо. І ці таємні союзи дуже допомогли йому, дозволивши майже без боїв дійти аж до Карпат, організували йому, висловлюючись сучасною мовою, прекрасні розвідувально-диверсійні заgonи, котрі захоплювали добре укріплені шляхетські замки, здійснювали про-

пагандивно-розвідувальні рейди і сіяли паніку серед ворогів. Знамените повстання Костки Наперського аж на Підляшші і Семена Височана на Прикарпатті було яскравим прикладом такої співпраці Хмельницького з таємними організаціями лемківських збійників та покутських опришків. Саме в цій співпраці криється відповідь на запитання, чому Хмельницький не зруйнував Львів, котрий на той час був одним з

Гайдамачка Оксана. Малюнок Г. Бельцова

найбільших центрів українських таємних організацій. Координувало їхню діяльність знамените Львівське братство, котре, як і інші братства, можна без перебільшення назвати масонською ложею по-українськи. Воно мало своїх агентів не лише в Україні, а й по цілій Європі, згадаймо, що саме через Львівське і Люблінське братства відбувалося вербування і переправлення козаків-найманців у європейські країни під час тридцятилітньої війни. Історія православних українських братств ще не написана. Згадаємо лише, що інший видатний український гетьман Петро Сагайдачний не просто так записався у Київське братство, а разом з усім Запорізьким військом.

Богданові Хмельницькому допомогли в справі швидкого об'єднання дві обставини. По-перше, багато членів цих таємних організацій (церковні братства, каліки, кобзарі опришки, левенці, збійники), завжди підтримували тісний зв'язок із Запорізькою Січчю і тісно

Семен Височан йде в похід.
Малюнок І. Деркача

Козак вирушає на війну. Зі старовинного малюнка

координували з січовиками свою діяльність. По-друге, Хмельницький, народившись і вирісши в Західній Україні, мав надзвичайно широкі зв'язки з різними опришківськими організаціями. Так, за свідченням шляхтича Коховського, Хмельницький підтримував контакти з подільськими "левенцями". Називаючи їх "народними бійцями", він посилав їх організувати диверсійні рейди по тилах польської армії.

Базуючись у лісах Медоборів і на польсько-молдавському прикордонні, левенці почали робити наскоки на польські обози, зокрема забирали коней для польського війська. Саме організовані українськими таємними товариствами повстання в запіллі польської армії звели нанівець результати Берестецької битви: після Берестечка шляхта, налякана повстаннями в їхніх маєтках, замість переслідувати козаків почала масово залишати військо і повертатися додому.

Недаремно, описуючи діяльність цих таємних товариств під час Визвольної війни, один шляхтич з ненавистю і страхом писав "...хлопське свавілля <...> взяло ініціативу в свої руки... і бере гору, як би друге військо Хмельницького" [77, 129]. Натомість Хмельницькому об'єднання всіх українських товариств дозволило так сконсолідувати народ, що будь-яка робота ворожих спецслужб зводилась нанівець: "Легше вовком орати, ніж козаком проти козака воювати, — скаржилась польська шляхта. Саме це об'єднання в один кулак всіх сил української нації дало змогу Хмельницькому, незважаючи на шалений спротив агресивних сусідів, створити власну державу.

Хлопчик з топірцем.
Малюнок В. Тропініна

6. Характерники — носії арійських військових традицій

Одним з таємних козацьких товариств на Січі був інститут характерників, про який я розповів у попередній книзі "Таємниці бойових мистецтв України". Тут, в світлі нових віднайдених даних, я хотів би глибше зупинитись на деяких аспектах характерництва. Як ми вже знаємо, характерники в народній свідомості надіялися унікальними здібностями, вони могли пересуватись, по воді, в повітрі, проходити крізь стіни, їх не можна було знищити звичайною зброєю: "Не швидко якось зловили Голуба, а коли зловили його, то все тіло, руки, ноги, навіть його шию окували залізом; розпаленими кліщами рвали тіло на ньому, а йому й байдуже — кутив собі люльку та співав якогось вражого тропака, що аж га! — звичайно характерник: тут рвуть йому кліщами тіло, а воно вже заростає і нема сліду, як би хто, наприклад дзбанком зачерпнув води в ставі. Ані сліду тії муки! Декілька разів утікав він з тюрми: от струснув кайдани, то начебто з глини ланцюги розлітаються на ньому на дрібні шматочки. Нарешті добув крейду з кишени, на-

Характерник пливе по річці, постеливши повсть. Зі старовинного малюнка

Характерник втікає з в'язниці, намалювавши човна на стіні.
Малюнок М. Бутовича

рисував човен на стіні, всів на нього і — згадуй, як називався; а сторож тільки рот роззявить: Голуба наче й ніколи не було в тюрмі” [317, 37]. Виходець із козацької родини, відомий український письменник Євген Гребінка у романі “Чайковський”, написано-

му на основі родинних переказів, описує характерництво, як володіння давніми лицарськими традиціями: “Характерник був чоловік дуже розумний і знав усяку всячину; його й куля не брала, і шабля не рубала; у нього на все був засіб і спосіб, на все добре слово і користь. Характерники знали всі броди, всі плави по Дніпру і по інших річках; характерник із води виводив сухого та із вогню мокрого; у них була лицарська совість і добросердя...” [81, 121]. Саме тому характерників завжди обирали ватажками козацьких і гайдамацьких загонів. “От збереться їх до купи десятків або й сотень скільки, виберуть собі вожака, характерника такого, що вже його хіба срібна куля візьме,— що козаки за ним і в огонь, і в воду” [284, 2—3].

Можна простежити етимологічний зв'язок слів *характерник* з іменем давньоарійського бога війни Хара, як одного з втілень Шіви, який входив у священну трійцю (трімурті) верховних арійських богів [346, 135]. У давньоарійській епічній пам'ятці “Махабгараті” походження імені Шіви пов'язують з тим, що він здолав (*harate*) інших богів — Брахму, Инду, Варуну, Яму, і Куберу [216, 136]. Як іпостась бога війни, Хара, руйнуючи старе, відмерле, доповнює бога Вішну, котрий створює новий світ. Цікаво, що атрибутом цього бога є тризуб — прадавній знак, котрий є символом України. А епітетом Вішну також є Харі, у значенні “зеле-

Запорожець і хорт.
Зі старовинного малюнка

ний". Ця іпостась Вішну збігається з нашим язичницьким богом Ярилом (*ярий-зелений*), Арієм і Марсом. До речі, свято Картікея на честь бога війни Харе Арджуни припадало в Індії на місяць марга чи мрігасирша, відповідно до нашого осіннього Юрія [43, 22].

У XIX ст. видатний дослідник стародавньої історії слов'ян Олександр Вельтман, посилаючись на історичні матеріали ототожнював Хара з Ареєм — Ярилом-Юрієм, сонячним божеством воїнів. Саме від Харо (Арея) походять роди, котрі називали себе "ар'я", благородні, які у нас трансформувалися в Юрїївські роди давніх князів [42, 21]. В Індії ж від Харо (Арея) походять знамениті раджути [42, 92]. Раджути поклоняються Харо і Харі і у наші дні, а в Україні до сьогодні святий Юрій Змієборець, як і в часи давніх арійців, є покровителем мисливців, пастухів і воїнів.

Ототожнювали Харо і з єгипетським богом Хором "старшим", усиновленим Озірісом [198, 81]. На давніх єгипетських барельєфах бог Хор зображений вершником, котрий перемагає змія, точнісінько, як святий Юрій. Звідси і Хортиця — священний острів бога Хорса (за часів Київської Русі він відомий у світі як острів святого Юрія), а хорт — "собака Хорса" (цікаво, що хортами у деяких місцевостях України ще й зараз називають вовків, а вовки в українській міфології, як відомо, — "собаки святого Юрія").

Корінь *хар*, *хара* зберігся в назвах племен, народів, міст тощо. Вищезгаданий дослідник стародавньої історії слов'ян Олександр Вельтман приводить згадки Тацита про таємничих харіїв, котрі наводили жах на римлян: "Втім Харії чисельніші інших згаданих тут мною народів; дику і звірячу зовнішність свою вони посилюють мистецтвом і часом. З чорними щитами, вичорненим тілом, вибираючи похмуру ніч для битви, страшні собою, як тіні померлих, вони наводять жах на військо. Ніякий ворог не в стані витримати цього небаченого пекельного видовища: так як в битві погляд вражається

Козак-характерник.
Із сучасного малюнка

Характерник і Смерть.
Із сучасного малюнка

Зображення області хара в трансцендентальних методиках

перш за все" [43, 148]. Чи не були ті загадкові харії загонами слов'янських пластунів-характерників (адже українські пластуни зберегли секрети ведення нічної війни аж до ХХ століття).

Латинські автори, описуючи Скіфію, згадують місто Харакени — пізнішу літописну Харукань, котру сучасні вчені асоціюють з нинішнім Харковом. Кентавр Хірон (правильно Хайрон) учив військових наук Геракла і Ахілла. У грецькій міфології Харон, був перевізником душ померлих. Хару був богом смерті в етрусків. У Давньому Римі під час гладіаторських боїв на арену у масці і з атрибутами Хару виходив кат, котрий добивав, "відправляв на той світ", тяжко поранених гладіаторів. Від нього ж походять "харуспіки" або "гаруспіки" — віщуни, що пророкували майбутнє за нутрощами тварин. Подібні віщування збереглися у козацьких пластунів аж до ХІХ ст., про що свідчить видатний козацький історик Іван Попка: "пластуни вміли з осені визначати тривалість та суворість зими, досліджуючи хребти та нутрощі диких кабанів" [250, 226]. В італійських етрусків-расенів згадуються військові жерці хурити, які вважалися засновниками військового танцю тріпударе, дуже подібного до козацького тропака і гопака [346, 75].

У трансцендентальних методиках Сходу і Заходу, котрі сягають своїми коренями арійських часів, розрізняли три складові людської особистості: душа — боже-

Семен Палій танцює гопака, йдучи в монастир. Малюнок М. Микешина. 1884 р.

ственний розум, тіло — інстинкти, бажання; і дух — воля. Цим трьом складовим відповідали три основні центри в тілі: голова, живіт і серце. Центр живота, який відповідає за внутрішні бажання, інстинкти у східних трансцендентальних методиках називається хара. Адже саме живіт керує всіма негативними емоціями — тілесними інстинктами. Звідси і *харакірі* — відомий самурайський звичай ритуального самогубства шляхом розтину живота (до речі, цей термін не є власне японським, а давньоарійським, по-японськи він називається сьоппуку). Отже, опанувавши хара, людина опановує свої інстинкти, емоції, як негативні, так і позитивні, підкоривши їх двом іншим центрам: розуму і волі. А в бою для будь-якого воїна дуже важливо, коли душа у п'яти тікає, загнати її назад в хара. А зробити це може лише той, у кого чиста душа і хоробре серце. Цікаво, що давні українські легенди про видатних козаків-характерників, таких як Іван Сірко, Семен Палій, Максим Залізняк чи гайдамацьких і опришківських ватажків, котрі також володіли характерницькими здібностями, Устима Кармалюка, Олексу Довбуша, Пинтю чи Головача з дивовижною послідовністю стверджують, що всі ці герої мусили у поединку вбити чорта і в нагороду отримували від Бога надприродні військові здібності. Усі ці легенди про те, що козак чи опришок перед тим, як стати характерником, таки убив чорта, мають логічне пояснення: він убив у собі зло, підкоривши негативні сили — інстинкти духу і волі. Тому характерники і славилися тим, що могли, у прямому розумінні слова, чорта осідлати. Про це говорив ще у VI ст. до н. е. скіфський царевич Анахарсіс, котрий, був визнаний греками одним із семи найбільших мудреців світу. Він вчив, що "душа присутня в усіх частинах світобудови"; "Тіло є знаряддя душі, а душа — знаряддя Бога, і як тіло багато дій робить своєю силою, але найбільше і найкраще — силою душі, так і душа деякі дії робить сама по собі, а деякі ж довіряє Богу,

Характерник. Малюнок С. Ковпаненка

Характерник. Малюнок В. Бещука

Характерник.
Малюнок В. Бещука

Характерник Кирило Тур.
Малюнок А. Ждахи

щоб він навертав і направляв її своєю волею. З усіх знарядь душа є найслухнянішою. Звідси походить слово знахар (*зна-хар*: "той, що знає хару").

"Ха" — це енергія дихання. У східних методиках і до сьогодні існує божественне дихання "ха" від живота. У буддистів вогонь внутрішньої енергії, Дух Божий Всесвіту, має назву "дхарма". У буддистів-палів існує поняття "дхамма", що означає дихання, дух у сакральному значенні [155, 123]. У зороастрійців "Хаа" — це одне з імен Бога, що керує силами. У кришнаїтів "Харе" — Божа енергія. Основна чакра в індійських йогів називається "мулад-хара", що означає — "сила землі". Саме в муладхарі пробуджується містична змія Кундаліні, яка символізує психічну енергію людини, яка піднімається саме з цієї чакри, внаслідок чого людина стає просвітленою. А значення "ра" — енергія Сонця — подібно до "ці" у китайських дихальних методиках. Тобто, "ха-ра" знаменує життєву силу людини. Дослідники індійських йогів стверджують, що досягнення ними таємниць природи і досягнення багатьох недоступних звичайній людині можливостей, відбулося внаслідок уважного спостереження за поведінкою диких тварин: зокрема, впадання їх у стан анабіозу (сплячку) дозволило йогам навчитись досягати стану "самадхи", коли йог, перебуваючи у стані заціпеніння, може довгий час

обходитись без повітря, їжі та води. На мою думку, такі феномени могли бути потрібні давнім арійцям ще у часи їхнього перебування на своїй прадавній батьківщині, в Україні, в умовах суворого клімату, де і тепер багато тварин (ведмеді, борсуки, їжаки), саме входячи в стан анабіозу, переживають суворі зимові місяці. Не випадково на Запорізькій Січі збереглась старовинна назва борсука — "харсун", котра перегукується як з поняттям Хари в індійських йогів, так і з поняттям козацького характерництва. Адже харсуна можна було легко приручити, аби спостерігати за його сплячкою протягом зими в домашніх умовах. Сліди хари вгадуються і у давній українській легенді про те, чому людина харкає, котру записав М. Драгоманов. У ній розповідається, як Бог виліпив людину з глини та поставив сушитись, наказавши собаці стерегти її, а диявол скористався тим, що собака заснула, розірвав у людини груди та наплював туди. Бог вдихнув потім

у людину душу, але людина й досі, кашляючи, харкає [50, 178].

Отже, хара — це внутрішня сутність, нутро людини. Саме з такого значення “хари” походять в українській мові такі слова, як харкати (випльовувати), харчати (хрипіти), харамаркати (нерозбірливо говорити, молитися), харити (чистити), харапудитись (лякатись, відсахуватись), харчуватись — (приймати їжу, харч), хараманити (обманювати, вигадувати) тощо.

У “Слові о полку Ігоревім” збереглися цікаві терміни: “харалужні мечі, списи”. “Ваші хоробрі серця в жорстокому харалужі викувані”, — говорить великий князь Святослав до своїх синів Ігоря і Всеволода. Різні ідеологи від науки, вірні своїй традиції виставляти слов’ян нічого не вмючими і змушеними все запозичувати у сусідів, вважали це слово тюркським, а то навіть афганським (!) запозиченням. А між тим, це слово має арійські корені, пов’язані з військовою магією. Адже ще у Ведах коваль, який робив меч, завжди зображався помічником Богів. Хара-луг — сила землі, сила Лугу (згадаємо Геродотову Гілею — священну місцевість, Великий Луг у запорозьких козаків). Цікаво, що й до сьогодні на Рівненщині над рікою Случчю існують села Харалуг, Харалужа, де археологи виявили велику кількість давніх рудень (печей для виплавляння заліза) [53, 346]. Але радянські історики вперто не згадували про ці українські села, адже вони не залишали каменю на камені на тюрксько-афганській версії щодо походження слова харалуг.

Корінь *хар* має і слово *харциз* — первісно назва козака, котрий порвав із січовим братством, пізніше так називали гайдамаків, які діяли на території сучасної Донеччини. Подібне і слово *харпак*, що вживалось на позначення бідної людини, в котрої немає нічого, крім душі.

Характерник охороняє скарб.
Зі старовинного малюнка

Козак-характерник. Малюнок С. Васильківського

Раджпутський князь Гуга Чаухан.
Зі старовинного малюнка

Індійська сталева
булава

Звідси ж походить і слово *характер*, як здатність людини керувати своїм нутром. У такому значенні воно збереглось майже у всіх арійських народів, а от *характерник* лише в українській. Так само, як і лексема *характерність*, якої не знайдеш у радянських енциклопедіях, але воно є у так і не перевиданій в Україні Українській Малій Енциклопедії Євгена Онацького. Отож, дозволимо собі процитувати: "*характерність* — це вірність своєму духовному "я", що примушує людину завжди, в усіх усюдах, керуватися власними переконаннями. Говорити правду, не відступати перед жодними погрозами та труднощами. *Характерність* — це велика моральна сила, що робить із людей героїв і мучеників ідеї, визнаної за правду. *Характерність* не погоджується з конформізмом, що намагається робити всіх людей однаковими, щоб кожний був "як усі" [225, 16, 1998—1999]. А між тим, термін *характерник* був широко поширений по всій Україні, зустрівся він навіть у Карпатах [327, 170—171].

В одній з критичних публікацій на мою книгу "Таємниці бойових мистецтв України" опоненти з іронією сприйняли наведені мною свідчення очевидців про те, що смертельно поранені козаки продовжували битися і знищувати своїх ворогів. По-перше, це свідчення сучасників, причому не друзів козаків, а їхніх ворогів, і оскільки вони дозволяли собі вводити такі описи в офіційні документи, то, напевно, їхні свідчення мали під собою якусь основу. По-друге, зі свідчень мого діда, котрий воював на фронтах Другої світової війни, а також інших колишніх вояків, є чимало згадок про те, коли люди із смертельними ранами продовжували йти в атаку і бити своїх ворогів. Але, слід сказати, що у козаків була своя система підготовки таких воїнів. І корені її криються у далеких часах арійського переселення народів. У сучасній Індії проживають до нашого часу дивовижні воїни — раджути. Назва "раджути" буквально означає "сини царів", що прямо перегукується із назвою наших царських скіфів. Раджути, котрі нагадують наших козаків, носять вуса і чуб-

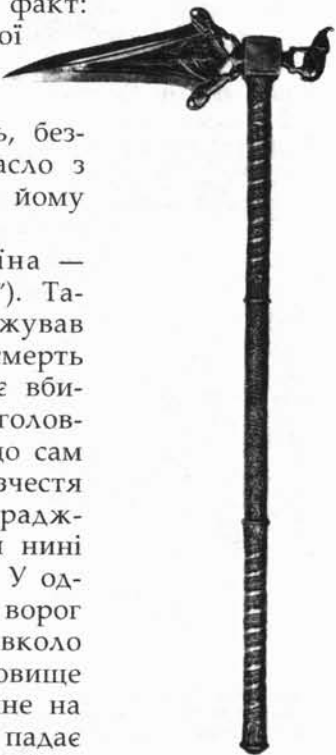
оселедець, назва котрого навіть перегукується з українською — “чут”, носять шаровари, вважають себе кастою воїнів “вірів” — нащадків ведичних кшатріїв, мають свої бойові мистецтва — каларіпаяту, яка нагадує наш бойовий гопак, і важдрамукті — кулачний бій. Є у них і свій шлях воїна “раджпуті”, подібний до японського “бусідо”. Цікава його давніша назва “віргаті” (порівняйте з нашим поняттям “віра”, за яку вмирали козаки). В Україні це поняття означало не лише віру релігійну, а й військову честь. У давні часи наші предки зазвичай присягалися “Вірою і Правдою” суворо дотримуватись будь-яких клятв чи зобов’язань [286, I, 230]. Віра в Індії також означала

Раджпутський князь Харбуджи Санкхла.
Зі старовинного малюнка

кровно споріднене товариство однієї варни. Відомий історик Іван Кузич-Березовський наводить такий факт: у його рідному Березові ще до Першої світової війни, коли нападали на легіня боярського роду (Березів ділився на вихідців з бояр і селян), то парубок при відбитті нападу мав, обороняючись, безперервно кричати “віра, віра, віра...” і на це гасло з усього Березова негайно бігли “боярські” легіні йому на допомогу [171, I, 304].

У раджпутів існував особливий тип воїна — “джамдж-хар”, (“який долає смерть силою духу”). Такий воїн, коли йому відсікали голову, продовжував битися і мстити своїм ворогам. Вважалося, що смерть через відрубання голови принизлива і позбавляє вбитого воїна його “раджпуті” — шляху воїна. Обезголовлений джамдж-хар очищає свою раджпуті тим, що сам мстить своїм ворогам і таким чином знімає безчестя смерті через відсічення голови. У численних раджпутських легендах, переказах, оповіданнях, які й нині вражають уяву, розповідається про такі випадки. У одній з балад йдеться про те, як герой, якому ворог мечем зрубав голову, продовжує обертатися навколо свого меча і громити ворогів. Це моторошне видовище продовжується до того часу, поки хтось не накине на героя знамено голубого кольору, тоді померлий падає неживим. В іншій баладі розповідається про воїна, якому відсікли голову, а його тіло продовжувало би-

Індійський топір
«табар-загнол»

Князь Федір Острозький.
Малюнок Г. Гуртового

тися, і лише через 48 хвилин впало на землю [321, 133]. Багато раджпутських кланів і до нині поклоняються своїм предкам — “джам-джхарам”, шануючи їх, як героїв.

Пригадується, як у дитинстві мій дідусь забавляв мене, співаючи давню пісню про вояка-артилериста, котрому ворожа куля відірвала руки, ноги, а потім і голову, а він і далі продовжував воювати:

*При каноні він стояв і фур-фур ладував.
Вража куля летіла — йому голову стяла,
А він все ще стояв і фур-фур ладував.*

Цікаво, що подібна пісня є у чехів та словаків:

*Він гармату заряджав,
Ой, ладо, гей, люлі!
І пісню він співав,
Ой, ладо, гей, люлі!
Снаряд тут пролітав,
Ой, ладо, гей, люлі!
І голову йому зірвав,
Ой, ладо, гей, люлі!
А він все заряджав,
Ой, ладо, гей, люлі!
І пісеньку співав,
Ой, ладо, гей, люлі!*

Язичницький приспів “Ой, ладо, гей, люлі” свідчить, що пісня могла існувати ще з дохристиянських часів. Лише з появою гармат слова там змінювалися, а суть залишалася незмінною. Думаю, ця пісня могла поширитися у чехів і словаків під час знаменитих Гуситських війн, адже відомо, що в армії знаменитого гетьмана таборитів Яна Жижки були значні загони козаків на чолі із князем Федором Острозьким, якого вважають знаменитим пластуном і характерником [10, 5]. Про Федора Острозького, як і про його батька Данила, наші історики згадують нечасто. А між тим обидва були відважними воїнами і патріотами своєї землі. Так, саме Данило Острозький допоміг галицькому воеводі Дмитрові Детьку (Дядьку) визволити Львів і Галичину від окупаційних військ польського короля Казимира. Прибувши в Галичину, князь Данило “биструю вчинив битву”, долю якої вирішив поєдинок Данила Острозького з воеводою польського короля Войтехом Целеєм, котрого князь переміг, завдавши йому смертельної рани [144, 157]. Саме Данило Острозький блис-

куче провів операцію з визволення претендента на престол Великого князівства литовського князя Свидригайла з Кременецького замку та вчинив багато інших подвигів, захищаючи свою землю від ворогів.

Гідним слави свого батька виявився і його син Федір Данилович Острозький, котрого називали великим полководцем землі Волинської. Цей князь брав участь зі своїм військом у відомій Грюнвальдській битві (1410). Саме тут він познайомився і побратався з легендарним Яном Жижкою, котрий на чолі загону чеських лицарів прибув на допомогу польсько-литовсько-руській армії. А Ян Жижка, котрий утратив у цій битві одне око, саме під Грюнвальдом вперше познайомився з використанням руськими воїнами табору з возів для оборони. Про це свідчать чеські історики, зокрема Р. Урбанек та інші, а у нас про це і далі мовчать [319, 8]. Пізніше Федір Острозький зі своїми козаками ходив у Чехію допомагати Яну Жижці у боротьбі проти німецького імператора. Як радник і побратим він навчив його не лише робити польовий табір з возів, так званий "вагенбург", а також різним іншим хитрощам. Так, у битві при Судомержі 1421 року він порадив нову і невідому тоді тактику боротьби із закованими у броню лицарями, яку використовували пластуни: загнати їх у спущений замулений ставок, де на дно накидано жіночих хусток і шалей. Спішені лицарі, котрі кинулись в атаку через болото, грузли в ньому, а хустки і шалі, заважали рухатись, валили з ніг. Стрій їх розладнався, настала паніка і лицарі стали легкою здобиччю Жижкових вояків. В іншій битві використали табори-

Ян Жижка.
Малюнок В. Брожика. 1881 р.

Гуситське військо.
Малюнок із середньовічного літопису

Індійський Джамджхар.
Зі старовинного малюнка

ти ще одну козацьку зброю — “часники” або “якірці” — тригранні залізні шипи, котрі кидались під ноги лицарській кавалерії і змушували її зупинятись. Щоб відірватися від переслідування, Жижка, використовуючи давній прийом козацьких пластунів, наказував своїм воякам перековувати коней підковами задом наперед, заплутуючи сліди і пускаючи таким чином ворогів хибним шляхом. Дивує, що наші вчені замовчують тему гуситського руху.

У кінці свого життя Федір Острозький постригся в ченці Києво-Печерської лаври (такий звичай аж до знищення Січі існував і у запорізьких козаків), а після смерті був канонізований, як один з угодників-чудотворців Волинської землі.

Повертаючись до “джамдж-харів”, зауважимо, що подібні воїни були і у нас. Називався такий козак “невмиракою”, тобто воїн, в якого, за повір'ям, є сім або дев'ять смертей.

*Забули козаків тих невмірак,
що ворогів козацьких дивували,
по дев'ять раз із мертвих уставали... [86, II, 541].*

Тому недаремно у старі часи існувало повір'я, що козак по-справжньому вмирає не від першої, другої чи третьої, а аж від четвертої смертельної рани.

Зразок феномену “невмираки” знайшов своє відображення й у козацькій геральдиці. На гербі полковника Івана Чарниша зображено козака-невмираку без голови, котрий рубається шаблею. За родинною легендою, коли його дідові під час облоги турками Чигирина, турецьке ядро відірвало голову, він продовжував і далі рубати шаблею ворогів. А згадаймо, як сміявся Гонта, коли з нього живого дерли шкіру, чи як козаки, посажені на палю, глузували зі своїх катів. Чи не найкраще, показав філософію козака-невмираки спадковий козак із села Гоголів на Чернігівщині, відомий український поет Григорій Чупринка. Керуючись славними традиціями предків, він усе життя активно боровся з ворогами України. Під час визвольних

Невмирака на козацькому
гербі Чарнишів

змагань 1917 року був козаком полку ім. Богдана Хмельницького, 1919 року керував повстанням проти більшовиків у рідному Гоголеві на Чернігівщині. Був розстріляний більшовиками 1921 року. Дух козацької звитяги предків він переніс у свою поезію. Його вірш "Апофеоз" (піднесення воїна за його героїство в розряд богів) розкриває суть героїчної смерті козака. Така традиція була відома нашим предкам споконвіку, починаючи від першопредка скотів Таргітая, верховного бога слов'ян-лютичів Радогоста, про котрого слов'яни розповідали, що він був воеводою і поліг героїчно у битві, а після смерті став богом. У візантійських хроніках збереглися згадки про слов'янського воеводу Радегаста (Ардагаста), котрий за правління імператора Маврикія робив походи за Дунай і успішно діяв проти ромейських військ. У давньоруському городищі Дівич-гора, коло села Сахнівка на річці Рось, було знайдено давньоруську діадему XII століття, на якій зображено такий апофеоз: вознесення на небо руського князя-героя.

Але повернемося до вірша Григорія Чупринки і вдумаємося у ці могутні рядки, в яких зосереджена віра наших предків у честь воїна, котра робить його безсмертним у віках:

*Умирай, як смертельно підстрелений звір,
Що й стрільця розриває на шмаття
І побідно несе на широкий простір,
За небесну блакить в нерозгаданий мир*

*Всю велику жагу і завзяття.
Сонце блиском мигне на криваві струмки;
Подорожній над трупами стоя,
Всі одважні чуття, всі трагічні думки*

*В невмирущий мотив перебійно-дзвінкий
Перелле на могилі героя.
То і смерть, як не смерть, а одвічне життя,
Її не буде повік між живих забуття,*

*Злу й сваволі велика одвада,
Бо вона наш закон, благородне чуття
І в великому горі одрада.
Вічний Космос і Бог бачить силу твою*

*І вітас велике творіння!
Так сміліш прояви в благороднім бою
Всю любов до життя, всю одвагу свою,
Все святе передсмертне горіння [338, 181].*

Григорій Чупринка —
козак-поет.
Світлина поч. XX ст.

Апофеоз князя.
Зображення на діадемі
з Сахнівки. XII ст.

Козак Мамай-невмирака

скіфом, котрий походив з міста Мірмікіон на узбережжі Азовського моря (недалеко від Керчі) [184, 78—79]. Могила Ахілла знаходилася на острові Левка (сучасний острів Зміїний) в Чорному

Виховання Ахілла. Гравюра Ш. Бревіна

Коріння таких військових традицій губляться в глибині віків. Згадаємо, наприклад, знаменитого князя Святослава Хороброго з його знаменитим висловом — “мертві сорому не знають”. До речі, витoki військової ідеології князя Святослава Хороброго зафіксував для нас візантійський літописець Лев Диякон. Тенденційно описуючи русичів, як кровожерних дикунів, він пише про криваві жертви, котрі приносили воїни Святослава, пояснюючи: “кажуть, що скіфи (автор має на увазі воїнів Святослава) вшановують таїнства еллінів (тобто язичників), приносять за язичницьким обрядом жертви і чинять узливання на честь померлих, навчившись цьому чи то у своїх філософів Анахарсиса і Замолксиса, чи то у соратників Ахілла” [184, 78]. Між іншим, Ахілла Лев Диякон, спираючись на праці грецьких вчених, теж вважає

скіфом, котрий походив з міста Мірмікіон на узбережжі Азовського моря (недалеко від Керчі) [184, 78—79]. Могила Ахілла знаходилася на острові Левка (сучасний острів Зміїний) в Чорному морі, а також Ахіллів Біг (Тендрівська коса), де на честь Ахілла влаштовувались атлетичні змагання. Загальновідомо, що Ахілла шанували в античному світі як найбільшого героя-воїна: як справжній воїн Ахілл уславився тим, що, як син смертного і богині, вибираючи з двох доль (довге спокійне життя або коротке життя воїна, смерть в бою і славу між людей), він вибрав коротке, але славне життя воїна. Саме так вчинив і князь Святослав Хоробрий, наслідуючи приклад давніх арійських кшатріїв, які вірили, що єдина насолода життя — це бути безстрашними [228, 107]. Недаремно ж дослідниця індійської культури Олена Блаватська наво-

дить клятву індійських кшатріїв-раджпутів, коли вони йдуть на останній смертний бій, “та не буде мені соромно” і вказує на її разючу подібність саме з гаслом Святослава Хороброго: “так не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістьми, бо мертві сорому не знають” [26, 497].

Про славетного скіфського мудреця Анахарсіса, котрого греки вважали одним із найбільших мудреців світу, я вже згадував вище. Плутарх наводить ще одне висловлювання Анахарсіса, з котрого видно, що скіфи мали уявлення про Єдиного Найвищого Бога: “І вогонь є зряддям Бога, і вода, і вітер, і хмари, і дощі, котрими Він одних рятує і живить, а інших знищує і губить”. Відоме було Анахарсісу вчення і про безсмертя душі, і її перетворення. Коли греки задали йому запитання, кого більше: живих чи мертвих, він відповів їм запитанням, ким вважати плинучих? Ось як він у листі до царського сина описує ідеал життя скіфського воїна, який дивовижно збігається з ідеалом життя і Святослава Хороброго, і запорізьких козаків: “У тебе флейта і повний гаманець, у мене стріли й лук. Тому ти раб, а я вільний. У тебе багато ворогів, а в мене їх немає зовсім. Якщо ж ти захочеш викинути гроші, взятися за лук і сагайдак й жити разом зі скіфами, то і в тебе з’являться всі наші гаразди” [170, I, 43].

Віру в безсмертя душі проповідували й інші скіфські філософи, зокрема Токсарис і Абаріс. Щодо останнього відомо, що гіпербореїський жрець Абаріс, котрий прибув із Скіфії, був прийнятий Піфагором у число своїх сподвижників без обов’язкових попередніх іспитів (наприклад, обов’язкового п’ятирічного мовчання) та оминаючи всі ступені навчання. Нагадаємо, що школа Піфагора проповідувала метемпсихоз

Князь Василько Тербовельський.
Малюнок П. Андрусіва

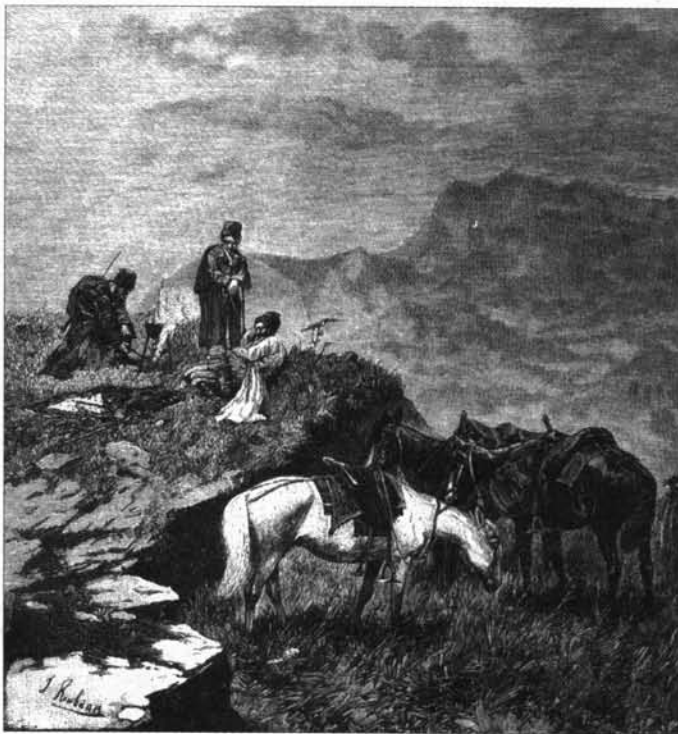

Князівське полювання. Малюнок Л. Динисенка

Козак. Зі старовинного малюнка

(переселення душ) та воскресіння. Омелян Партицький, пишучи про Абаріса зазначає, що він, згідно звісток давньогрецьких авторів, був видатним вішунюм-чудотворцем бога Аполлона і зі своєю стрілою обійшов всю землю, не приймаючи при тому жодної їжі. Він ходив по Греції і проголошував оракули, що збувалися. Абаріс також був автором таких творів: "Пісні умилюючі", "Скитські оракули", "Весілля бога рік", "Теогонія" (проза) і "Про прихід Аполлона до Гіпербореїв" (в віршах) [232, I, 152—153]. Токсарис, котрий походив з "простих скіфів", був знаменитий на всю Грецію, як мудрець і лікар. Після смерті Токсаріса афіняни боготворили його і приносили йому жертви як "іноземному Лікарю" і визнавали героєм та нащадком бога-цілителя Асклепія [155, 316].

Козаки на чатах. Гравюра І. Рашевського

Іншим великим вчителем воїнів Святослава Лев Диякон називає Замолксиса. Зальмоксис або Зальма також проповідував віру в безсмертя душі гетам, котрих, за їхню віру в безсмертну душу, греки називали гетами-невмираками. Геродот приводить у своїй "Історії" грецьку легенду про Зальму (Сальмоксія) або Гебелейзіна, котрий вчив гетів божественної мудрості, після смерті воскрес і став богом [59, 201—202]. А Платон розповідає, що сам Сократ вивчав у лікаря бога Зальми молитву благословення (оздоровлення) від недуг. Ось як цей лікар-гет пояснював Сократу вчення бога

Зальми: “Ваші грецькі лікарі слушно повідають, що один член тіла не дасть ся вилічити без оздоровлення цілого тіла. Але Зальма, наш король, котрий є богом, учив нас, що, як не вилічити очей без оздоровлення всієї голови, а знов голови без оздоровлення всього тіла, так не вилічиш тіла без попереднього оздоровлення душі. Все йде від душі, і добро, і лихо; найлуччі молитви і пісні на оздоровлення душі — то добрі поучення” [232, I, 165—166].

Інший грецький історик Порфирій зазначав, що гети шанують Зальму, котрий мав ще одне ім'я — Талес (Геракл) [232, I, 167].

В Україні ім'я Зальми збереглося до наших днів у давніх українських веснянках та іграх, в котрих оспівують Зельмана. Радянські історики ж виводили цю гру від знаменитого на Дрогобиччині єврея — орендаря Зельмана Вольфовича, котрий ніби то так в'ївся в печінки українцям своїми лихварствами та здирствами, що в народі була складена відповідна гра. Хоча, аналізуючи гру, неозброєним оком видно, що вона нічого спільного не має з лихварством, а символізує відсилання символічної посланниці до бога Зальми. Залишається питання: чому гру “Зельман” грають не лише на Дрогобиччині, в Галичині, Волині а також у Чехії, Польщі, Словенії і, навіть, у Німеччині. У давнину в Галичині і на Поділлі всі гаївки називалися зельмановими піснями. Стає зрозумілим, що тут немає нічого спільного зі штучно притягнутим радянською псевдонаукою єврейським орендарем, а явно проступають сліди давніх дохристиянських вірувань у воскресаючого бога Зальму (Зельмана).

Омелян Партицький у “Старовинній історії Галичини” пише, що головна святиня бога Зальми (Зельмана) була розташована в бойківських Бескидах. Він виводить від імені Зельман гору Зелемінь, поблизу Сколе, гірське пасмо між Сколе і Тухлею під на-

Святиня бога Зальми в Бубнищах. Сучасна світлина

Козак.
Малюнок А. Базилевича

звою Зелем'янка, де протікає і річка з однойменною назвою, на якій знаходиться курорт Зелем'янка, відомий своїми соляними джерелами. Недалеко від гори Зелемінь знаходяться знамениті (болди) скелі в Бубнищах, де, як вважає О. Партицький, знаходилась стародавня святиня бога Зальми [232, I, 170]. Тим більше, що урочище, в якому розташовані скелі, має назву Заломі. Цікаво, що в давнину скельні укріплення в Бубнищах носили назву "Поляниця", що, можливо, прокладає місток між прадавніми жерцями бога Зальми "полістаями" і літописними полянами [240, 171].

Характерники були українською кастою воїнів, що мала свої прадавні звичаї і традиції. Про ідеологію цієї касті писав князь Святослав Хоробрий в листі до візантійського імператора Іоана Цімісхія: "ми — не які-небудь ремісники, котрі добувають засоби для існування працею рук своїх, а мужі крові, котрі зброєю перемагають ворога" [184, 57]. Звання воїна — "мужа крові" — завжди несло надзвичайно велику відповідальність, адже воїн, володіючи військовим знанням і маючи в руках зброю, міг використати її як на добро, так і на зло. Тому до воїна ставились надзвичайно високі вимоги, про що говориться у Ведах. Одним із основних питань, які стояли перед воїном, було з'ясувати сутність ворога. Зараз це питання має особливу актуальність. Воїн мусив зупинити ворога будь-якою ціною. У Ведах про це говориться так: "відповідно до законів цивілізованого суспільства, ворог, котрий палить будинок, підсипає отруту, нападає без попередження, використовуючи смертоносну зброю, грабує, відбирає землі або зваблює чужу дружину, називається агресором і повинен неодмінно понести кару". І справді, як показує життя, якщо зло вчасно не зупинити, воно буде поширюватися. Український народ прекрасно усвідомлював цю істину. Ось як говорили українські селяни, котрі захищали свої села від банд польських конфедератів під час Коліївщини: "Дивишся, наче воно й людина, але лізе до тебе, наче звірина. Береш і колеш, бо як ти її не заколеш, то вона тебе заколе, та ще й не одного" [215, 385]. Тому й змушені були впродовж віків українці карати різних агресорів, що намагались відібрати у них рідну землю.

7. Місія характерників

Характерники формували стратегію розвитку козацтва, українства взагалі. Володіючи надзвичайними здібностями, вони могли передбачати події на століття вперед. Про одного з таких характерників-провидців розповів 1827 року Олексі Стороженку старий дніпровський лоцман з Капулівки. “Колись давно, дуже давно, ще й дідів наших тутечки не було, понаходили у ці краї, звідки, ніхто не знає, здоровенні люди, в косову сажень, лицарі, чи що. От, як понаходили, та й стали шукати собі місця, де б їм оселиться. З ними прийшов і писар, по прізвищу Попович, дуже розумний і письменний, та ще й великий з нього був характерник. Знав він, що було на світі, що й буде, бо мав при собі таку книжку, що кого не спіткало б на світі, яка б кому доля не трапилась, то все воно було в тій книжці записано. От сі лицарі, чи козаки, зібрали громаду і на раді, обравши собі кошового отамана, запитали писаря Поповича: “На яким місці їм селиться і чи надовго?”. А писар глянув в книжку та й каже: “Селиться кошом на Чортомлику, — де теперечки наша Капулівка, — на всі двісті літ”. Як сказав писар, так воно і сталось. Сиділи вони біля Чортомлика, поки не пішли з тим Мазепою під шведа. Писар Попович і тоді був ще живий, бо, кажу ж вам, був характерник. Було щодесьять літ невідь-куди пропадав, а там через місяць і прийде, такий гладкий і помолодшає; стануть його козаки розпитувати, куди ходив, де був, то він їм і каже: “Ходив напитись живою водою”. Отож, кажу, як пішли під шведа, то без них і зруйнували кіш на Чортомлику; от запорожці знов питають писаря, де їм ставить Кіш? “Ставте, — каже писар, — у крейдяній балці біля Каменки, тільки не дуже коштовно будуйтеся, бо недовго тамечки насидитеся”. Так воно й сталось; пішли запорожці до турчина і проवेशтались у його літ з двадцять, як написано було у писаря в книжці. Та вже, як стали копати лінію на запорозьких вольностях, землях, писар Попович і заявив, що вони знов підуть вверх по Дніпру і стануть

Запорізький писар.
Зі старовинного малюнка

Характерник на могилі. Малюнок С. Компанека

кошем біля ржи Підпільної і тамечки будуть сидіть сорок літ, а далі зруйнують кіш, і вже не буде ні війська, ні козацтва; так каже: "Коли не буде ні війська, ні козацтва, то й я не хочу по світу блукать, буде кому і без мене писарювати, бо наплодиться тих писарчуків досточортів!". Взяв та й вмер. Все ста-

лось, як писар Попович казав: зруйнували Кіш, нема ні війська, ні козацтва, нема й таких уже людей, які колись були!" [300, 230].

Місією характерників було зберегти душу українського народу. Вони бачили загрозу, котру несла московська імперія на українські землі. Імперія, котра, в першу чергу, знищила душу московського народу і перетворила його на засіб загарбання чужих земель.

Ще з часів Петра I характерники, котрі могли передбачати на багато десятків років вперед, почали активно працювати в цьому напрямку. Яскравий цьому приклад — перший збирач билин Кирило Данилович, якого московити перехрестили на Кіршу Данилова, і за визначенням них самих був "козак із освічених запорожців". У передмові до першого видання його творів зазначається, що народився він недалеко від Києва, в Києві здобув освіту. Кирило Данилович не лише збирав билини, а й сам писав вірші [270, XX]. Саме він ще в часи Петра I склав перший збірник старовинних билин. Цікаво, що мандрував він по Московщині під виглядом скомороха. Деякі дослідники називають його сибірським козаком [314, 7]. В одному з попередніх розділів ми вже згадували, що Сибірське козацтво, як і т. зв. "поселенні війська" — Забайкальське, Уссурійське чи Амурське — формувалося із запорожців.

Передчуваючи швидку загибель Запорізької Січі, низове козацтво складає заповіт для нащадків й укладає його в рукописні книги, що звалися Кахтирями. За два роки перед знищенням Січі, на Спаса 1773 року, козацькі характерники скликали таємну раду, на яку зійшлися наймудріші козаки, січові бандуристи й незрячі співці-кобзарі, лірники та стихівничі. Ця рада, очевидно, й поклала початок упорядкування "вустинських книг", що передавалися "з вуст до вуст", і створення на їхній основі

перших народних рукописних книг, так званих Кахтирів (за давніми українськими легендами, саме у таємничу Кахтирську (Кахетську) землю за “зміни віків” потрапили народні богатирі й лицарі, там були заховані й перлини народних знань та мудрості). За задумом характерників, Кахтирі мусили стати надійним оберегом майбутніх поколінь перед темними силами, облога яких відчувалася все більше і більше.

За помислом козацької старшини, Кахтирі мусили зберегти для нащадків, виплекані на Запорізькій Січі світоглядні засади козацтва, стати джерелом наснаги майбутнім поколінням у спротиві “зловорожим” силам.

“«Кахтир» — це такі були книжки про Запорожців та про Україну”, — говорив дід Слюсаренко з Канівщини. — Там усе було написано, як, що і відкіля взялося на Україні: і про царів, що вони в себе орудують і витівають, і про козаків, <...> про нечесного князя Потемкіна... Ну і там різні пісні були в тих Кахтирях...” [336, 271]. З 1773 року по 1843 рік процес укладення Вустинських книг поширився майже по всіх українських етнічних землях, охопив всі верстви українського суспільства. До їх написання долучились селяни і козаки, купці і чумаки. “Із усіх книг, так як Біблія складається одна книга”, — писав П. Мартинович [336, 270]. Українці надзвичайно високо цінували Кахтирі, вшановуючи їх нарівні з Біблією. На замовлення простолоду Кахтирі переписувалися школярами та “мандрованими” дяками і передавалися як реліквія від покоління до покоління. Оцінювалися Кахтирі надзвичайно дорого і вважалися виявом освіченості й достатку родини, яка володіла цими книгами. “У мого батька було їх чотири книги, писані рукою і в кожній палітурці!” — гордо хвалився дід Слюсаренко із Канівщини [336, 273].

У Кахтирях було систематизовано і сконцентровано народну мудрість: старини, думи, оповідки, битовщини, пісні, приповідки та інші “вустинські” жанри. Закладені в Кахтирях пам’ятки про минулі часи, про “народне знаття”, миросвітські й духовні орієнтири ставали ніби заповітом для нащадків.

Повернення на рідні береги.
Малюнок М. Добрянського

Дідусь виховує онуків.
Зі старовинного малюнка

За свідченням сучасників Перша Кахтирська книга була присвячена історії України і називалася "Хто ми є?", тобто розповідала про історію нашого народу. У Другій Кахтирській книзі, що звалася "Як треба жити і щоб які були діти", були настанови, як треба жити самому і як навчати дітей своїх, щоб вони "не пополячилися і не покацапилися". Зокрема, в цій книзі говорилося: "Ляха й турка треба бити і Москві не служити...". Третя Кахтирська книга називалася "Пісні, думи, співи і приспиви про половців, печенігів, про Володимира Київського, про кошових отаманів, про монастирі, про турецький гарем, про волохів". У Четвертій Кахтирській книзі, під назвою "Битовщини і казки", були зібрані казки про чортів, свекрух, панів тощо.

Крім того, були й менші за обсягом "зрячі" Вустинські книги: історичні — "Древник", "Гетьманець", "Сороковник", "Старопомник", "Меморник", "Пісняник", збірки фольклору — "Виденник", "Поспільник", "Басильник" та "Думарь", збірки виховного змісту — "Семирадник", "Добромисленник", "Главнець", "Беседник", "Добровець" та "Дітогляд", "Мислівець", "Духовець", "Наставець", "Умновець" та "Хитровець", "Думовець" та "Мировець", господарські збірники — "Межівник", "Цвітовець" та "Троймак", книги ворожінь і передбачень — "Сновидник", "Громак" і "Зорник".

Загалом, за свідченням сучасників, "зрячих вустинських книг — п'ятдесят "основних" та десять "добавних підвустинків". Вустинські книги постійно доповнювалися новими матеріалами і число їх збільшувалося. Створена у народному середовищі пісня, оповідь, битовщина чи байка не втрачалася, а знаходила своє постійне місце у котрійсь із "вустинських книг".

ниць". Стежили за порядком укладання і збереження всієї народної творчої спадщини негласно обрані громадою зрячі або незрячі вустівники [336, 273—277].

Московські окупанти намагалися за всяку ціну знищити будь-які спроби духовного відродження українського народу. Тому Кахтирі вже наприкінці XVIII ст. потрапили до розряду заборонених книг — царська влада вилучала їх із селянських, міщанських домівок, шкіл та монастирів і нещадно знищувала. За переховування цих книг непокірним загрожувало негайне заслання в Сибір. Але, незважаючи на заборону, люди за будь-яку ціну намагалися зберігати ці книги народної пам'яті, передаючи нащадкам як найдорожчу сімейну реліквію. На них виховуються нові й нові патріоти України, котрі несуть у народ ідеї, закладені в них козацькими характерниками. Кахтирі були важливим етапом у формуванні Г. Сковороди, Т. Шевченка, С. Руданського. Саме кахтирі й Вустинські книги стали незримою доленосною ниткою у житті етнографів П. Мартиновича, В. Горленка, О. Сластьона та Ф. Дніпровського та багатьох інших світочів українського відродження, будили їхній дух, спонукали до боротьби за волю України [336, 282—285].

Куди ж поділися самі характерники? Під час віроломного нападу московського війська на Запорізьку Січ 1775 року саме запорізькі характерники не хотіли здавати Січ без бою. "Характерники зовсім не хотіли здаватися Катерині, та інші козаки сказали: "Ні братця, у нас є батьки й діти: москаль їх виріже. Взяли та й здалися" [282, 170]. Не змирившись з цим, характерники покинули Січ і поїхали "під турка жити", заснувавши на турецьких землях (острові св. Юрія) Задунайську Січ. Але служба у турків, їхніх одвічних ворогів, теж була не до душі козакам. Тому найсвідоміша частина запорожців переходить на службу до Австрійської імперії, у складі якої тоді була значна частина українських земель — Галичина, Поділля, Закарпаття та Буковина. У тому,

Запорожці ховають ікону Покрови після знищення Січі. Малюнок поч. XX ст.

Задунайський запорожець.
Малюнок С. Васильківського

саме в Галичину і Карпати не було нічого дивного. Адже між Західною і Великою Україною завжди існував тісний зв'язок. Переглядаючи давні козацькі реєстри, знаходимо там чимало галицьких прізвищ: Бойко, Бойчук, Гуцул, Галицький і т. д. Галичина дала багатьох славних козацьких ватажків: Петра Сагайдачного з Кульчиць, Івана Підкову з Молдавської України, Северина Наливайка з Гусятина, Богдана Хмельницького з Жовкви тощо. Запорожці ж здавна підтримували тісні зв'язки з Карпатськими опришками. Збереглися перекази про козака Михайла з України, котрий воював в загоні Олекси Довбуша, а на Закарпатті побутує народна пісня про опришка Пинтю, котрий визволив засудженого до страти козака. Апогею військова співпраця козаків і опришків досягла під час визвольної війни Богдана Хмельницького, недаремно польська шляхта називала опришків "другою армією Хмельницького" [77, 129]. Спільна боротьба опришків та козаків продовжувалась і надалі. Так 1759 року опришківський ватаг Іван Бойчук ходив із своїми хлопцями на Запо-

різьку Січ і разом із запорожцями допомагав гайдамакам на Правобережній Україні громити польських окупантів. Видатний український письменник і дослідник Степан Пушик виявив, що саме Іван Бойчук був далеким предком нашого геніального Кобзаря, чие прізвище по матері було Бойко [255, 4—91].

1771 року запорожців, котрі під час війни з турками перебували в Садогорі на Буковині, міщани міста Снятина запросили для захисту від польських конфедератів Твардовського, котрі грабували населення. Сотня кінних козаків на чолі із сотником Павлюком прибули на Покуття і розгромили півтисячний загін конфедератів. Потім погналися за ними аж до Брустур, де й завершили розгром. Крім того, козаки успішно захистили від конфедератів монахів знаменитого Манявського Скиту, коло якого полонили самого Твардовського і відправили його в Кам'янець-Подільський [238, 16—17].

З частини запорожців австрійський уряд вже 1763 року організував на середньому Дунаї флотилію чайок з чайкістами для боротьби з турками. Пізніше частина їх пристала до запорожців в Бачці, частина помандрувала по світах [7, 12—13]. Тому зрозуміло, що

запорожці правдами-неправдами намагалися потрапити на Західноукраїнські землі, де багато хто з них мав родичів, друзів та знайомих.

У "Таємницях бойових мистецтв України" я вже писав про те, що 1785 року, уклавши таємну угоду з австрійським цісарем Йосипом II, вісім чи десять тисяч неодружених задунайських запорожців перейшло в Австро-Угорщину і заснували Січ в Воєводині, місто Чента. Пізніше, в 1811—1812 рр. ці козаки з невідомих причин покидають Воєводину і відбувають у невідому напрямку. Вчені-історики чомусь не пояснюють, куди зникли ці десять тисяч козаків і висунули версію, що вони повернулися на Задунайську Січ, хоча ніяких історичних підтверджень цього немає. Насправді, вони не зникли, а поступово перейшли в Західну Україну, про що свідчить значна кількість запорізьких прізвищ по галицьких селах: Заваликути, Палії, Опирі, Сагайдаки, Турчини, Дорошенки, Башти, Підколодні, Убийвовки, Вариводи, Паливоди, Богоноси, Козаченки і ще тисячі галицьких родин виводять свої родоводи саме від цих запорожців з Воєводини.

У родині мого батька є перекази, що їхній предок — козак Мишастівського куреня також прийшов з Югославії. За родинними переказами, назва його походить від того, що козаки цього куреня, за традицією, займалися відловом, приборкуванням і об'їздом диких коней мишастої масті, котрі водилися тоді в запорізьких степах. Нещодавно я знайшов цьому наукове підтвердження: як стверджують вчені, дикі коні, тарпани, котрі водилися в українських степах і зникли аж в кінці XIX — на початку XX ст. були саме мишастої масті [172, 36]. Ще мій дід Лесь Каляндрук до 40-х років XX ст. за давньою родинною традицією розводив мишастих коней, за що у селі у нас дотепер є прізвисько Мишасті. Ще одне прізвисько — Буги отримала наша родина від назви річки Буга в Хорватії, з якої вони примандрували в Галичину.

Зацікавившись цим питанням, я почав збирати матеріали про переселення козацтва і виявилось, що на території Закарпаття, Буковини і Галичини саме у період зникнення запорожців з Воєводини, по містах і селах України з'являється велика кількість родів, котрі ведуть своє походження від козаків. Беремо, наприклад, опис сто-

Кошовий банатських козаків.
Мадюнок 1789 р.

Нашадок козаків Лесь Каляндрук.
Світлина 1936 р.

зацьких пісень [194, 29—30]. У цьому селі існував переказ, що в давнину, за часів Хмельниччини, тут був організований сильний відділ козацьких пластунів, котрий оберігав село від татарських нападів. Керував цим пластунським загоном колишній сотник Запорізької

Самарської Паланки Совик [174, 26]. Пластуни під його ватагуванням розгромили коло Городниці великий чамбул татарського ватажка з Добруджі Ямгора. На пам'ять про це залишилися в селі назви урочища Совиків Стан та потічок, де загинув татарський верховода Ямгорів [174, 26—28].

Верховинські старожили також зберегли спогади про запорожців, котрі ще після Полтавської битви перейшли в Карпати, аж у Жаб'є (тепер Верховина) [194, 30—31]. У гуцульських піснях навіть стверджується, що батько Олекси Довбуша був довбишем на Запорізькій Січі [292, 82].

Є дані, що козаки оселились у селах Серафинці та Глушків, коло Городенки, Торговиця, Топорівці, Тишківці [239, 25—27]. Козацькі оселі зустрічаються на Любачівщині. Такі села, як Козаки, Малків, Лукавець, Корчми тощо [166, 34—35].

Багато козацьких сіл було навіть на Лемківщині, про що свідчать матеріали

Галичани. Світлина поч. XX ст.

місцевої греко-католицької церковної адміністрації. Так, село Новосільці над Сяном було засноване козаками військ Богдана Хмельницького. Козацькими були село Ріпник та багато сіл Короснянського деканату, котрі були заселені полоненими козаками [152, 33].

Згадка про поселення козаків існують і на Бойківщині. У бойківських Карпатах село Волосянки пов'язується з трьома братами-козаками, котрі примандрували в гори з Великої України. Урочище Козакове в Погарі дістало свою назву від того, що тут була козацька оселя. Козацька гора біля села Івашківці на межі Львівської і Закарпатської області була місцем сховку переслідуваного панами козака [146, 190].

Засновником села Вишня (Рогатинщина) був козак з Білої Церкви Василь Пасічник, який прибув в Галичину в 1600 році. Крім нього, у Вишні проживали також козаки, які дали початок родам Самійлів, Семчіїв, Якимівих, Ониськівих, Грицівих, Петрівих, Короташів, Козіїв, Бабіїв, Феданів, Фениних, Білоганів, Пасічників. У селі існувала місцевість "Яремків кут" де була оселя козацького старшини Яремка. Він за переказами не мав рідні, жив самотньо з мисливства і бджільництва, і був характерним [233, 9, 70].

У селі Дарахові, коло Бучача, зберігся переказ про козака Миколу Пелехатого, котрий з військом Наполеона воював проти Москви. Після відступу французьких військ Пелехатий опинився на австрійській території, де й оселився в селі Дарахові [51, 49—58].

— Саме нащадки запорозьких характерників спричинилися до поширення спалаху національної свідомості в Галичині, дали пасіонарний поштовх на Західній Україні для відродження козацьких військових традицій. Андрій Чайковський у своїй розвідці "Запорожжя" пише про дивовижну любов галицьких селян до копей, пов'язуючи це з традиціями козаччини: "Хто придивлявся до старовинних грецьких викопаліськ, то бачив малюнки з життя скитів, Галичаній. Світлина поч. XX ст.

Козаки з с. Тинківці пов. Городенка. Світлина 1923 р.

Галичаній. Світлина поч. XX ст.

Бойко на коні.
Зі старовинного малюнка

котрі колись замешкували Україну. На тих малюнках видно, як старинні скити приучують коней до різних штук. Видно, що і вони любувалися в конях, а та любов до коней перейшла в душу і кров українського народу і запорожців. А хіба ж не помічаємо того самого й у решти українців, хоч би і в нас, галичан? Перед великою війною було у нас, і то багато таких сіл, де виводились коні гарної породи. В тих селах, хто не мав бодай пари коней, не вважав себе господарем, лиш халупником. Їздити одним конем вважалося виставляти себе на посміховисько всього села. Так, мовляв, їздять жида — міняйли або мазярі, а не газди. Котрий мав лиш одного коня, спрягався з сусідом, щоб люди не сміялись. Даремно відзивалися голоси, що по селах забагато коней, що кінь з'їдає хлопа, бо не все є в господарстві робота для коня, а годувати його треба. Та ті голоси нічого не

помогли. Селянин, як лиш міг, без коня не витримав. Аж велика війна поклала тому край, зменшила число коней военними реквізиціями" [333, 29—30].

Спричинений козацькими нащадками в Галичині пасіонарний поштовх, вилився в боротьбу за створення єдиної Великої України. Адже козацькі нащадки не лише змінювали свідомість людей, а й піднімали їх на боротьбу з гнобителями. Радянська історіографія, описуючи весну народів 1848 року, із захопленням описувала знамениту революцію Лароша Кошута в Мадярщині проти австрійської династії Габсбургів, але мовчала про політику національного гноблення, застосовану мадярами на захопленій ними в той час Закарпатській Україні. Промовчала вона і про те, що проти мадярів вибухнуло українське народне повстання в Ясію. Очоловав його нащадок запорозьких пластунів Іван Пластун. Відомий і рік його народження — 1815, це рік, коли, начебто, безслідно зникли запорожці з Банату. Ось як описувала Івана Пластуну мадярська преса: "Він уважав себе за провідника народу та своєю поведінкою почав грати роль вождя. Іван Пластун, знаменитий вершник, весь час їздив на коні, вбраний у гуцульську народну ношу. Свій крашеняк, вишитий всякими взірцями, носив перекинутим через плече "наопашки", в нього за ременем завжди два набиті пістолети, а з лівого

боку шабля" [147, 17]. Повсталі відмовилися виконувати розпорядження уряду Лайоша Кошута. 1849 року І. Пластун організує з місцевих гуцулів міліцію і стає господарем Ясіня. При поверненні мадярів І. Пластун роззброює мадярські війська і передає їх у руки російських частин, котрі тоді прийшли на допомогу Австрії. Іван Пластун увійшов

Кубанські козаки в Галичині, 1848 р.
Малюнок Ю. Брандта

у зносини з кубанськими козаками, розвідниками із Кубанського козачого дивізіону, які в перших рядах московської армії вели наступ на Угорщину і передав їм полонених мадярських гонведів. До речі, цей кубанський козачий дивізіон настільки відзначився у справі очищення Закарпаття від угорських військ, що отримав нагородний прапор від імператора, на якому був напис "За отличную храбрость, оказанную в делах с мятежными Венграми, и за сражение под городом Дебречином 21 июля 1849 года".

1850 року він у складі української делегації опиняється у Відні, де отримав аудієнцію у самого цісаря, який вручив йому високу нагороду. Після революції гуцульська громада, незважаючи на терор мадярських властей, обирає Івана Пластуну старостою Ясіня. Цю посаду Пластун незмінно займає до 1887 року і неухильно відстоює інтереси нашого народу, веде безкомпромісну політичну й економічну боротьбу з мадярським окупантами. Помер Іван Пластун 1891 року у віці 76 років [147, 18—19]. Цікаво, що з російськими військами в Гуцульщині тоді перебував ще один нащадок козаків зі Слобожанщини Іван Турчин. Згодом він прославиться в Америці, де стане американським генералом і особистим приятелем президента Лінкольна, а за свою виняткову хоробрість отримає прізвисько "страшний козак" [71, 11].

У цей же час в Галичині ще один нащадок запорожців — Шелих — організував 20-ти тисячну селянську армію, котра не дозволила

Іван Турчин.
Світлина 1888 р.

Нащадок козаків
Роман Шухевич

військам угорського генерала Бема вступити в Галичину. Польська шляхта просила його не вступати сюди, остерегаючись, що при першому кроці вони будуть вирізані українцями за недавнім прикладом 1846 року [192, 12]. Тоді українське селянство, організоване козаками, вчинило страшний погром польської шляхти, котра підняла повстання проти Австрії.

З Лівобережного козацтва походить і рід відомого львівського архітектора Івана Левинського: його предки брали участь у повстанні Мазепи проти Москви. Родина Супранівських, славних на всю Галичину ливарників дзвонів, — також нащадки козацької старшини, котрі переселилися з Наддніпрянщини в Соколівку, коло Буська, ще 1539 року [339, 42]. В родині керівника УПА генерала Шухевича з покоління в покоління передавався переказ про засновника роду козака Шука, котрий прийшов із Запорізької Січі [237, 32]. Відомо, що прадід відомого українського письменника Василя Стефаника — запорожець Лука Стефаник — після знищення Січі 1775 року перейшов у Задунайську Січ, а його син Теодор переїхав 1792 року з Килії в Галичину і оселився в Русові, де дав початок відомому роду Стефаників [296, 18—22]. З Січі примандрував у Галичину, в село Завидовичі біля Городка, і прапрадід видатного відроджувача бойового мистецтва України, Верховного вчителя Бойового гопака Володимира Пилата.

Члени Січі в Бориславі. Світлина поч. XX ст.

Бабця Володимира Степановича також походила з козацької родини (її дівоче прізвище Піка). А в селі Горигляди Тернопільської області поселилися запорожці, котрі після знищення Січі займалися переховуванням козацької казни. Цікаво, що в Гориглядах ще й донині рибалки на Дністрі вітаються словами: "Пугу! Пугу! — Козак з лугу!". Нащадок тих "козацьких фінансистів" Михайло Соловій

(в селі за його родиною до сьогоднішніх днів збереглися прізвиська Сурмакові та Козакові) є знаним економістом, що впроваджує традиції справді української бухгалтерії.

У карпатському селі Верхній Ясенів поселились нащадки легендарного козацького полковника часів Хмельниччини Данила Нечая. Один із них — знаменитий мольфар (так на Гуцульщині називають чарівників) Михайло Нечай, відомий в Україні і за кордоном лікуванням людей та вмінням розганяти градові хмари, стверджує, що ці властивості передалися йому саме від його відомого предка, знаменитого козака-характерника.

Багато нащадків козаків оселилося і на Буковині. У Станівцях Долішніх поселився особистий писар гетьмана Івана Мазепи, козацький полковник Іван Войновський, чий нащадок Петро Войновський згодом буде активним членом Пласту, а 1940 року крайовим Провідником ОУН Буковини і Бессарабії [292, 26].

Визволення України від іноземних окупантів було неможливим без відродження військових козацьких традицій. Тільки так можна було повернути Україні її давню козацьку славу. Тому на початку ХХ ст. козацькі нащадки організовують такі патріотичні товариства, як "Луг", "Сокіл", "Січ", молодіжне військове товариство "Пласт". Так, нащадки козаків Іван Чупрей, Лесь Пушкар, Павло Думка, Іван Харук були активними помічниками засновника "Січі" Кирила Трильовського, допомагали йому видавати численні брошури, кален-

Посвячення січового прапора в Чернівцях.
Світлина поч. ХХ ст.

Січові стрільці у Львові. Серпень. 1914 р.

Кубанські козаки, полонені січовими стрільцями підхорунжого Т. Ковалика.
Світлина 1915 р.

дарі, які мали промовисті назви "Запорожець", "Отаман", "Характерник" тощо. Яків Голота, директор гімназії в Вашківцях на Буковині, та Осип Безпалко організували там першу "Січ". Остап Попович заснував Січ у Кіцмані. Очолив її козацький нащадок Іван Корнійчук. Активним засновником "Січей" був ще один козацький нащадок Лука Гарматій. На Буковині, крім того, вони створили такі академічні товариства, як "Січ", "Чорноморе" і "Запорожже". Мілітарно-патріотичний рух став масовим. Перед Першою світовою війною у "Січах" в Західній Україні налічувалось близько 80 тисяч членів.

У "Січах" побутувала козацька термінологія: кошовий, осавул, писар, скарбник, обозний, відзнакою була малинова стрічка (лента) (колір пластунівського куреня),

через плече — пірнач, булава, з одягу — шаровари, чемерки, високі козацькі шапки. Цікаво, що січові стрільці, за спогадами сучасників, з початку Першої світової війни склали присягу Українським князям, гетьманам та Запорозькій Січі.

Про перехід запорізького козацтва на Галичину і підняття тут духу давньої січі красномовно говорить надзвичайно популярна на початку ХХ ст. пісня на слова Василя Пачовського "Січ іде"...

Б'ють литаври гучні! Ясні сурми гримлять!

Іде Січ, грають полки як море!..

Бунчуки піднялись, хоругви шамотять!..

Через доли, і ріки, і гори!

Січ іде!.. Січ іде!.. Січ іде з Чорногори!..

Україна встас! Україна гуде!..

Іде Січ і клекоче, як море!..

Трубить Довбуш з верхів: "Зруйнував нам цар Січ —

Ми втекли в сині гори... з трубою!..

Двісті літ спали ми!.. Стрепенулася ніч —

Ми зірвались!.. і трубим: до бою!

В нашій Січі давні Запорожці встають!..

Голос труб кличе: в лави ставати!

Ми таєм, в бій підєм!.. Перші стріли гудуть,

Заревуть в Україні гармати!

*На нас дивляться всі – наш Хмельницький Богдан,
Дорошенко, Мазепа, Виговський...
Всі гетьмани їд нам! Всі криваві від ран...
Гей, враги і ти, царю московський!" [57, 163–164].*

Про цю священну козацьку традицію зберігся цікавий спогад старшини УСС з часів Першої світової війни. Одного разу розвідувальна стежа УСС захопила в полон кубанського козака. Полонений кубанець дуже здивувався, почувши з вуст "австрійців" рідну українську мову, він не міг зрозуміти, звідки взялися в австрійській армії січовики. Січові стрільці так пояснювали це полоненому кубанському козакові: "...Ми Січові Стрільці — каже підхорунжий. — То ви не австрійці?! — Ні братіку, хоч у нас уніформи австрійські, та ми українці, як і ти... Якщо ти козак, то знаєш історію Запорожців. Ото як вража Катерина зрадою зліквідувала Запорізьку Січ, то козаки самі і зі своїми ріднями розійшлися по світі... Одні пішли за Дунай, другі на Кубань, а треті за Дністер... Ото ми і є ті нащадки тих за Дністром..." [259, 30].

Саме цим нащадкам запорожців з-за Дністра судилося повернути хід історії, почати процес відродження Української держави. Адже в той час єдиною військовою формацією, котра ставила собі мету відродити державу, були саме Українські Січові Стрільці.

Відділ кінноти Січових Стрільців. Світлина 1916 р.

Недаремно вище московське командування у своїх директивах царю, описуючи появу січовиків, говорило про них, як про “отборные войска, называющие себя украинцами, и мечтающие о самостоятельности Украины”. Такі директиви посилалися лише царю і його найближчому оточенню, а від нижчого і рядового складу їх приховували, щоб не пробудити національну свідомість солдатів і офіцерів-українців, які склали основний контингент царської армії. Саме це незабаром і сталося. То був кривавий час, коли величезні, озброєні до зубів імперії з мільйонними арміями зчепилися у кривавому бою за право володіти світом. Сотні тисяч людей різних національностей гинули з примхи кількох коронованих осіб. Україна ж, розділена між Росією і Австрією, постачала гарматне м'ясо для обох імперій. Мільйони українців з обох боків Збруча замість відроджувати свою державу клали голови у братовбивчій боротьбі за чужі інтереси. Саме в цей час Січові стрільці розпочали процес т. зв. “братання” на фронтах, коли вояки ворогуючих сторін виходили з окопів, переходили через лінію фронту, встановлювали перемир'я і відмовлялись стріляти один в одного. Українці з обох боків фронту легко знаходили спільну мову, а оглядаючи під час перезахоронень тіла своїх ворогів, часто знаходили в речових мішках російських солдатів і кубанських козаків та в наплічниках австрійських жовнірів книжечки Шевченкового “Кобзаря” — Біблію кожного українця: і галичанина, і східняка, і кубанського козака. Звичайно, такі знахідки цілком змінювали свідомість українських вояків,

вони починали розуміти, що воюють з братами за інтереси чужинців. Іншим об'єднуючим фактором була українська пісня, котра лунала з окопів по обидва боки фронту. Саме за піснею українцям легко було визначити, що навпроти у ворожих окопах стоять брати. Ось як згадував про це австрійський старшина українець Степан Клочурак, котрий із своїм 38 піхотним полком стояв 1916 року на фронті у селі Корито на схід від

Великодні братання між УСС та українцями російської армії. Світлина 1916 р.

Луцька: "На тому відтинку, де стояв наш полк, в деяких місцях нас ділило від фронтової лінії росіян не більше 100—150 кроків. До нас часто доносився з російської сторони голос пісень. Ми з захопленням прислухалися хорошему співові. Такі концерти російських вояків повторювалися часто, і в такий час перестрілку зупинялося. Виявилось, що перед нами стояли частини, в

Російські солдати-українці на відвідинах в гуцульській сотні на Великдень.
Кірлібаба. 15.IV.1917 р.

яких переважали українські вояки. Це вони давали нам ці цікаві концерти. На Великдень в неділю допудня, ми почули величну пісню "Христос Воскрес!". Незадовго з російських окопів появились білі прапорці і з окопів висунулось декілька вояків. Коли вони побачили, що їм не грозить небезпека, бо з нашої сторони не впав жодний вистріл, за їх прикладом пішла решта вояків, які розтяглись вправо і вліво по цілому їхньому фронті. Відокремилось п'ять вояків, які перелізли колючі дроти і прийшли аж до наших окопів. Я ще з двома нашими вояками пішов їм назустріч. Один з них, подаючи мені руку, від імені їхніх вояків побажав нам, нашим старшинам і воякам, щасливих і радісних Великодніх Свят та, щоб ми здорові вернулись в свої рідні сторони. Він говорив до мене по-російському, а коли я повторив ті самі побажання по-українському, він здивовано сказав по українському: "Як видно, на обидвох фронтах воюють українці одні проти одних". Після того ми розговорились по-своєму. Як ми так взаємно вітались, уся маса вояків з російської сторони рушила до нас, на що наші вояки відповіли в той самий спосіб. Настала хвилина взаємних привітань, обіймів і радості, і люди, яких війна зробила кровожадними звірями знову стали людьми. Думаю, що ніяка дисципліна, ані сила не змогла б перешкодити цій нормальній поведінці людей, яких еднала однакова доля..." [147, 77—78].

Січовий стрілець
та старшина
Запорізької Дивізії УНР.
Світлина 1918 р.

Особливо у справі братання відзначались Січові стрільці, які використовували кожную нагоду для ширення ідей між українцями в московській армії про незалежну українську державу. Збереглися унікальні світлини, на яких зафіксоване братання січових стрільців з українцями московської армії. А найкраще ці почуття козацьких нащадків передає унікальна стрілецька пісня:

*Чи то буря, чи грім, чи гуде хмаролім,
Що земля на сто миль грає грізно?
Від Карпат по Кубань чути голос повстань!
В ряд ставай, щоб не було запізно!*

*В ряд ставай, не барись, ні на що не дивись
Чи до пекла підеш, чи до неба
Кидай неньку стару, кидай любовку й сестру,
Бо настала велика потреба.*

*Наше тіло погній для квіток ясних мрій,
Наша кров — це росиця над раном,
Наша думка — це грім, а рука — хмаролім
На врагів вдарим ми ураганом!*

*Ти, злодюго лихий, утікай чимскоріш,
Бь господар до хати вертає.
А ти, темная ніч, проходи чим хутчіш,
Україні хай Сонце засяє!*

*Бо здвигнувся в похід український нарід,
Щоб здобуть собі кращую долю,
Хай ревуть боруни, та най б'ють перуни,
Він як повінь розіллється по полю.*

*Де ж є сила така, щоб спинити могла
Весь народ як він з місця двигнеться?!
Чути клич "Гей! Позір!" в руках блиснув топір,
Дух росте, серце молотом б'ється!..*

Звичайно, що і російське і австро-угорське командування, дізнавшись про подібні випадки робило все можливе, щоб перешкодити цьому: по тих відтинках фронту, де були помічені подібні акції, відкривався масований артилерійський обстріл, старшин і солдат в таких частинах віддавалося під суд за недотримання дисципліни, але ніщо вже неспроможне було зупинити національний порив східних і західних українців до об'єднання, порив, котрий зупинив жорна Першої світової війни, розвалив обидві імперії і дав могутній імпульс до створення Єдиної Незалежної Української Держави.

8. Чому саме Львів?

Чому саме Львів обрали козацькі характерники місцем для своєї праці з визволення України? Адже, як писали радянські підручники, Львів був оплотом польських панів і католицької експансії на Схід. У всі віки дух українства виходив саме зі Львова. Петро Сагайдачний, Степан та Лаврентій Зизанії, Юрій Рогатинець, Йов Борецький, Петро Могила, Кирило Ставровецький, Памво Беринда, Богдан Хмельницький, Іоаникій Галятовський, Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Іван Франко, Дмитро Вітовський, Олена Степанівна, Андрей Шептицький, Євген Коновалець, Андрій Мельник, Степан Бандера, Роман Шухевич і тисячі інших, — всі вони несли зі Львова дух Великої України. Ще в XVII ст. Бартоломій Зіморович, поляк і католик, бургомістр Львова, що брав безпосередню участь в обороні міста від козаків Богдана Хмельницького, на сторінках написаної ним хроніки "Потрійний Львів", де відчувається виразна антиукраїнська орієнтація, змушений був визнати місце Львова як духовного центру України-Русі: "А Львів не у короткому вислові доморощеного провозвісника або мовою вчителя риторики, прихованого автора, але у публічних висловлюваннях найобширніших станів королівства, названо прикрасою і оплотом Русі і більшого свідчення і прославлення не потребує навіть сама заздрість" [117, 21].

Саме це мимовільне зізнання польського бур-

Козаки під Львовом.

З фрески Вірменського собору у Львові. XVII ст.

Львів. Гравюра А. Гогенберга. 1618 р.

гомістра і пояснює, чому славетний Богдан не руйнував Львова, обмежившись лише викупом з городян. Наскільки важливим для Хмельницького був Львів, говорить те, що тут він залишив на чолі залоги свого брата Захарія Хмельницького [77, 78]. До речі, і перший полк реєстрових козаків базувався саме у Львові.

Кожна країна, кожний народ має два т. зв. містичні центри нації — офіційну столицю і духовний центр. У Польщі — це Варшава і Краків, у Німеччині — Берлін і Мюнхен, у Франції — Париж і Орлеан, у Росії — Москва і Санкт-Петербург. І значення другого духовного центру для народу буває набагато важливішим, ніж значення офіційної столиці. В Україні завжди поряд з Києвом таким центром був Львів. Найкраще про це сказав геніальний поет з Великої України Василь Симоненко:

*Я до тебе прийшов із захопленням сина
Од степів, де Славутич легенди снує,
Щоби серце твоє, одчайдушно левине,
Краплю сили вдихнуло у серце моє.*

Герб Галицької землі.
З "Хроніки Руської землі"
Гвагнінуса

Розташування Львова дуже цікаве — у середині Балтійського і Чорноморського вододілів, де річка Полтва впадає в Балтійське море, а річка Зубра — в Чорне. Колись ще до XVII ст. між тими двома ріками існував канал, котрим кораблі переходили з Балтійського в Чорне море і навпаки. Львів об'єднує північ і південь, схід і захід. Недаремно саме у Львові, поблизу Вірменської церкви, стоїть пам'ятний знак "Центр Європи". Виконаний він у формі колони, на якій встановлена статуя святого Христофора. За легендою, цей святий переніс через річку маленького Ісуса Христа. У християнській іконографії зображався він досить незвично — людиною з собачою або вовчою головою (за легендою він був велетнем і походив з країни кінокефалів, тобто песиголовців), що вказує на

його давнє дохристиянське походження (імовірно, у Львові були якісь культи пов'язані з вовкулаками). Величезні таємниці таять в собі і знамениті Львівські підземні ходи і печери, котрі не поступаються Київським печерам, але і досі залишаються практично недослідженими.

Хоча ми відзначаємо 750-річчя заснування Львова, територія цього древнього міста була

заселена людьми значно давніше. Археологи знайшли тут найдавніші поселення людей, котрим 25 тисяч років. Тобто ще за багато тисячоліть до того, як з'явилися перші єгипетські піраміди, на території Львова вже існували поселення. Численні знахідки підтверджують, що Львів у давні часи відіграв роль слов'янського релігійного центру: на його території розкопано п'ять давньослов'янських святилищ. На території Знесіння є місцевість з давньою назвою Світовидове поле, а біля нього гора Род. Гора, де тепер собор святого Юра, у давнину мала назву Змієва гора. Крім того, на Знесінні за давніх часів стояли дві великі кам'яні статуї богів, звані в народі "Дід" і "Баба". Аж до XVII ст. їм приносили жертви з цілої округи [14, 4]. В іншому місті, під Куликовом, є Перунова гора, а біля Високого Замку існувало колись урочище Карвати (або Хорвати).

З північно-західної сторони Львова знаходяться горби Білогорці, назва яких походить від Білобога [15, 90—91], а по інший бік від центру знаходиться Чортова гора, яка, як вважають, була посвячена Чорнобогу. Біля Цитаделі і дотепер існує Каліча гора, де був центр т. зв. "калік-перехожих", що згадуються у давніх билинах поряд з міфічними богатырями. На Цитаделі при спорудженні австрійцями оборонного комплексу 1840 року було знайдено руїни дохристиянського храму. На одній із знайдених кам'яних плит витесана фігура воїна, котра нагадує козака-характерника: оголений до пояса, з лівою рукою на гру-

Лев напав на лося. Малюнок з Новгородо

Статуя, знайдена на Львівській Цитаделі. Зі старовинного малюнка

Високий Замок у Львові.
Фрагмент гравюри А. Гогенберга

від засилля зла, "щоб зло не ширилося у світі", слугують справедливості. Згідно з давніми уявленнями, кат є божим слугою, а тому все, що він робить — в ім'я справедливості. Тому своїми діями кати не чинять гріха ні перед Богом, ні перед людьми. Самі кати були посвячені богу смерті Чорнобогу, носили

титул Малодобрий і мали свої таємні ритуали, пов'язані з "мечем справедливості". Зокрема, катівський меч після виконання двадцяти страт спеціально запечатували, обмотуючи посвяченими шнурами, і, заливши маслом, таємно замурували у підземеллях. Ці обряди виконувались навіть у середньовіччі, звичайно, таємно від церковної влади. Справжня історія Львова ще не написана і має в собі багато таємниць, котрі окупаційна радянська псевдонаука старанно приховувала.

Цікавою і малодослідженою є і назва річки Полтва, на якій стоїть Львів. Ще в кінці XIX ст. видатний галицький історик Омелян Партицький пробував знайти корені цієї назви, спираючись на свідчення давніх вчених Аолодора і Стефана Візантійського. Він пов'язував її з племенами фракійців, котрі в давні часи мешкали на Прикарпатті. Географ Страбон згадує про фракійське місто Полтво-брія (*брія* означає місто), яке в давнину було покинуте жителями (полтами) і пізніше заселене древніми греками, котрі дали йому назву Ай-

Печатка галицького князя Льва Даниловича

нос. За свідченням грецьких істориків, назва цього міста походила від імені фракійського царя Полтиса, котрий жив у часи Троянської війни і вважався одним з найбільших мудреців світу. За свідченням Плутарха, перед початком Троянської війни до царя Полтиса одночасно прийшли послы від греків і від троянців з вимогою розсудити їхню суперечку за Єлену Прекрасну. Цар Полтис прийняв таке рішення: Паріс нехай віддасть Єлену грекам, а він дасть йому за те аж дві красиві жінки [232, 337—338].

Печерний лев.
Сучасний малюнок

Невиконання цієї мудрої поради Парісом призвело, як ми знаємо, до десятилітньої війни і загибелі Трої. Пізніше Геродот згадує про вшанування фракійцями бога Плейстона, котрим, очевидно, став обожествлений цар-мудрець Полтис. Не випадково існувала у фракійців каста жерців, котрі називали себе полістаї або плеїсті (назва споріднена як з Полтисом, так і з Плейстоном). Імовірно, що король Полтис отримав своє ім'я від річки Полтви, або навпаки, на честь його імені люди назвали цю річку, але такий зв'язок очевидний.

Найбільшою таємницею оповита назва міста Львів. Історики виводять її від імені сина Данила Галицького Лева. А ось як говорять про це давні львівські літописці. Мартін Груневег, пояснюючи назву Львова, оповідає про те, що колись давно князь убив у печері (сучасна Лиса гора навпроти Високого Замку) величезного лева, а на знак перемоги взяв собі ім'я Лева, назвав це місце Львовом, а зображення лева помістив на свій герб. Крім того, щоб розпочати будівництво міста, князь змушений був перемогти страшного змія-дракона, котрий мешкав на сусідній горі в т. зв. Змієвій печері. На знак перемоги над змієм князь побудував на тій горі церкву святого Юра [88, 110—111].

Спробуємо дослідити, чи має це повідомлення якийсь стосунок до сина Данила Галицького князя Лева. Чи міг реальний князь Лев боротися з левом? А передусім —

Лев. Малюнок з Кенігсберзького літопису

Герб Галицької землі.
XVI–XVII ст.
З "Хроніки Руської землі"
Гвагнінуса

чи існували в Україні леви і чи були якісь звичай боротьби з ними?

Те, що людина може голими руками перемогти лева, довів український богатир, цирковий борець Терентій Корінь, який 1907 року дав на арені цирку американського міста Чикаго незвичайну виставу: він спокійно увійшов до клітки з величезним левом. Хижак блискавично кинувся на людину. Кігті і зуби "царя звірів" вп'ялися в тіло атлета, але Терентій Корінь, перемагаючи нелюдський біль, могутнім ривком підняв лева над головою і з величезною силою гримнув на пісок. Через кілька секунд лев був мертвий, а Терентій Корінь завоював єдину в своєму роді нагороду: велику золоту медаль з надписом "Переможцю левів" [4, 33]. Ніхто відтоді не зміг ні повторити цей подвиг, ні, навіть, пояснити його. Лише у східних бойових

мистецтвах здавна ходили легенди про видатних учителів, котрі могли з голими руками виходити на поєдинок з тигром, що вважається осягненням найвищої майстерності. Правда, на відміну від поєдинку Терентія Кореня, документальних свідчень про такі поєдинки східних майстрів немає.

Довгий час історики не йняли віри давній легенді про поєдинок князя з левом, вважаючи, що на наших землях левів ніколи не було. Але археологічні дослідження довели, що в прадавні часи леви на території Львова таки водилися. Зокрема, доведено, що на території Львівщини водився з незапам'ятних часів печерний лев.

Кістки печерних левів викопані і в селі Приймі за 5 км від Львова, а також в районі т. зв. Чортової скелі на околиці Львова. Багато дослідників доводять, що Львів починався саме з цієї місцевості (лише з Чортової скелі, а не з Високого Замку, міг побачити літописець пожежу в Холмі). Відомий галицький вчений Ізидор Шараневич, на основі старовинних документів доводив, що первісно Львів був збудований на Знесінні, а замок короля Лева стояв на Чортовій скелі, і саме вона мала назву Гора Лева. А після знесення його за наказом татар 1261 року Львівський Замок було відбудовано вже коло

Козацький каламар. XVII ст.

Лисої гори, котра вважається зараз горою Лева [34], 44]. На території ж сучасного Високого Замку була т. зв. Лєвова печера, коло якої, найімовірніше, відбувалися князівські ініціації (під час Першої світової війни тут було військове укріплення, при будівництві якого було знищено всі історичні пам'ятки). Цікаво, що на гербі Галицької землі зображений лев, котрий дереться на скелю, тобто саме печерний лев. Цей вид лєвів міг проіснувати на наших землях до XIII ст., коли зникли його останні екземпляри, подібно як вимерли пізніше і тварини, на яких він полював: в XVII ст. — літописний тур, трохи пізніше в XVIII ст. — зубр, і десь в XIX ст. — гігантський полоз. До речі, сліди і цих зниклих тварин також збереглися в топонімах на території Львова, наприклад, річка Зубра і однойменне селище в околицях Сихівського району, Гора Вовча в районі сучасної вулиці Зеленої чи Змієва гора, Тур'є коло Брюхович і т. д.

Про те, що лєви водилися у давнину в наших краях підтверджують і численні усні й письмові згадки про лєвів. Лев — цар звірів, як і інші тварини, згадується в українських замовляннях, казках та байках. Поширені також прислів'я та приказки: "Вдома лев, а на війні тхір", "Ставився, як лев, а згинув як муха", "Бійся, лєве, коли пса б'ють", "сильний як лев" тощо.

Збереглася давня київська легенда про те, як лев захищає Київ від біблійного богатира Самсона, котрий хотів завоювати нашу землю. Її виникнення Михайло Грушевський виводив від скульптурної групи "Самсон і лев", встановленої в Києві на Подолі, але навіть і в тому випадку народ в ролі оборонця нашої землі бачив передусім лева, а не біблійного Самсона, який уявлявся українцям за-

Козацький каламар. XVII ст.

Печерний лев. Малюнок З. Буріана

Святий Мамай. Грузія

Сарматський фалар

Сарматський фалар

гарбником: "Сильний Самсон воювався по всім світі, по остаток з нами задумав воювати. Пливе Дніпром, але тільки що з води, аж на нього лев. Самсон до нього, та як ухватив його за пашу, та як наступив ногою, то так разом з левом і закаменів. Так він і тепер стоїть в Києві" [89, IV, II, 115]. Цікаво, що у євреїв збереглися згадки про вшанування їх предками божества, імовірно, перейнятого від арійців під назвою Арі-ель, тобто Арій — бог, яке зображалося саме у вигляді лева [67, 198].

У давніх билинах і літописах лев іменується "лютим звіром". Билинний богатир Дюк Степанович звертається до свого коня: "Чи то добрий кінь, чи то лютий звір", маючи на увазі його ярість в бою. Так він згадується і у словнику Памви Беринди — "лев лютий — цар звірів". У Глибинній книзі згадується про боротьбу лева, лютого звіра, із міфічним звіром індриком за право називатися царем звірів. "Однорог-звір всім звірям батько. Ходить він під землею, не здержують його ні гори кам'яні, ані ті ріки бистрі. Коли вийде він з сирої землі та шукає собі супротивника — лютого лева-звіра, зійшлись вони з левом в чистім полі, почали вони, звірі, битись, хочеться їм царями бути, над усіма звірами перевагу взяти" [89, IV, I, 224]. Згадка про лютого звіра є і в "Слові о полку Ігоревім", де знаменитий князь Волх Всеслав не лише перетворюється на вовка "і Великому Хорсу шлях перебігає", а й перекидається "лютим звіром" і скаче з півночі з Білгорода, і в три укуси відкриває двері Новгороду [288, 90]. Лев, "лютий звір", нападав на полюванні на Володимира Мономаха, поваливши його на землю разом з конем, про що він згадує у своєму "Повчанні" [246, 265]. Цікаво, що і в давніх козацьких написах під картинами "Козак Мамай", саме лютий звір виступає символічним перевізником померлих людей у потойбічний світ.

*Гей, шкода ж мені великая молодому,
 Що як доведеться в степу помирати,
 То нікому буде козацькі кості мої поховати:
 Татарин боїться, а лях не приступе,
 Хіба прийде лютий звір та в байрак поцує* [141, 266].

Цікаво, що в Грузії, в монастирі Гелаті, було знайдено старовинний срібний диск із зображенням святого Мамаєя верхи на леві. Можливо, козак Мамай закінчив там своє життя послушником, як це практикувалось у запорізьких козаків, і велів зобразити себе на леві, символічному перевізнику душі воїна на той світ. Такі зображення воїнів на левах відомі в нас ще з сарматських часів, хоча культ лева існував набагато давніше. Ще давні трипільці мали зображення діви-лева [247, I, 51]. Археологами знайдено золоті сколотські пластинки, де зображено як входження юнака в спеціальний транс перед цим поединком, так і сам поєдинок з левом. Лев був емблемою-тотемом скіфських царів, про що свідчать численні зображення левів на гривнах, підвісках, золотих бляшках і мотиви боротьби з ними скіфського царя — першопредка Таргітая. Образ царя в шоломі у вигляді лев'ячої голови був викарбуваний на монеті скіфського царя Атея. Грецький письменник Лукіан із Самосати в одному зі своїх творів наводить розповідь скіфського мудреця Токсаріда про те, як скіф на ім'я Белітт (Велит), не шкодуючи свого життя рятував свого побратима, коли на того напав лев: "Одного разу під час полювання він побачив, що лев стягнув з коня його друга Баста і вже підім'явши його вчепився в горло і почав розривати кігтями. Белітт зіскочив з коня, кинувся на лева ззаду, схопив руками, бажаючи привернути його увагу на себе, і засунувши в пащу свої пальці, намагався, як тільки міг, врятувати Баста від звіра. Нарешті лев кинув того вже напівмертвим, обернувся на Белітта і вбив його. Белітт, вмираючи, встиг одначе, вдарити лева мечем в груди, так що всі трое померли одночасно. Ми їх поховали в двох курганах, насипаних поряд: в одному — друзів, в другому, навпроти, — лева" [195, 147]. Отже, у Скіфії водилися леви та існував їхній культ, адже вони насипали над левом окремі курган.

Зображення на монеті царя Атея

Поєдинок скіфа з левом.
 IV ст. до н. е.

Скіфське зображення напівлева-напівлюдини.
V ст. до н. е.

Поєдинок князя з левом.
Суздальщина.
Робота галицьких майстрів

Зображення лева
з давньоруського Галича

Відомо про зв'язок полювання на левів з ініціаціями Ахілла, котрого багато грецьких, римських та візантійських авторів вважають скіфом, сином царя Пелея, правителя міста Мірмікіон на березі Азовського моря недалеко від Керчі [184, 78—79]. Пелей з малих років віддав його навчатися військової справи до свого друга кентавра Хайрона. Як зазначає дослідник санскриту С. Наливайко, термін *кентавр* означає не що інше як *кінний тавр*,

тобто Хайрон, який також походив з Криму із племені таврів. Під час військових навчань Хайрон годував Ахілла мозком ведмедів і печінкою левів, завдяки чому Ахілл став могутнім воїном, рівних якому не було. Отже, в ритуалах ініціації скіфських царевичів використовувалась печінка левів, яку треба було здобути, перемігши самого лева. Крім того, острів, на котрому було поховано Ахілла, називався в давнину островом Левка (теперішній український острів Зміїний).

Далеко від України, на Алтаї, у т. зв. Пазирикських курганах, збереглися кургани скіфських царів, адже скіфські племена в давнину доходили аж до Алтаю. У вічній мерзлоті тіла царів збереглися повністю, чого не скажеш про наші кургани. На їхніх тілах виявлене татування у знаменитому скіфському звіриному стилі. Цікаво, що у скіфських царів був особливий привілей: лише вони мали право наколювати в ділянці серця левину голову. Шкода, що не знаємо достеменно, чи не могло бути і над серцем князя Лева Даниловича Галицького таке ж татуйоване зображення лева. В одному з Пазирикських курганів виявлено пов-

стяне настінне полотнище з надзвичайно цікавою батальною сценою. Тут зображено крилатого рогатого воїна з людським обличчям і тілом лева, який вступив у двобій з величезним птахом (грифоном). Але найцікавіше, що на людській голові цього воїна-лева зображені хвацькі козацькі вуса і довга чуприна, котра з чола спадає аж на потилицю. Відгомін цього міфу зберігся в українських колядках про княжича Іванка, котрий женеться за чудним звіром туром-оленом, впольовує його, і той дарує йому свої роги [221, 25].

Сармати, як ми вже згадували вище, зображали воїнів, а також богинь верхи на левах. Саме звідси на київську фреску потрапило зображення матері богів у колісниці, запряженій левами. Збереглися два парні фалари сарматського вождя, на яких зображено голови левів із затисненими у пащах списами або стрілами. Нагадаємо, що у козаків при народженні сина було прийнято класти йому "на зубок" стрілу, котра пізніше, з поширенням вогнепальної зброї, була замінена кулею. Руські князі, продовжуючи традиції скіфських та сарматських царів, також вшановували лева, про що свідчать численні знахідки зображень левів на прикрасах, навіть на стінах християнських храмів у давньому Києві, Галичі та інших містах.

Саме галицькі майстри будували та оздоблювали чудові собори Покрови на Нерлі і Дмитріївський (Володимиро-Суздальське князівство) [168, II, 136]. На тих соборах збереглось багато зображень левів та боротьби з ними, причому ці зображення є копіями знайдених в Галичі, Чернігові і Києві [168, II, 136—141].

У знаменитому Мартинівському скарбі (доба антів) поряд з фігурками воїнів у вишиванках, котрі танцюють гопак, знайдено і фігурки левів. Радянські вчені ніяк не хотіли признавати у них саме левів, незважаючи на те, що подібну фігурку лева, котрий ковтає сонце, було знайдено і на Митківському острові на Південному Бузі. На одному з давньоруських браслетів воїн напівлюдина-напівлев виконує енергетичні вправи. Надзвичайно цікаву бронзову скульптурку було знайдено в кінці XIX ст. коло села Осоти в

Три фігурки з Мартинівського скарбу, а також лев, що ковтає сонце

Зображення левоподібного божества. с. Осоти. Чигиринщина

Зображення воїна з лев'ячою головою. Чернігів

Слов'янський Чорнобог.
Зі старовинного малюнка

Фліц — бог смерті західних слов'ян.
Зі старовинного малюнка

Чигиринському повіті на Черкащині. Деякі вчені ототожнювали її з зображенням бога Ярила. Привертає увагу левоподібна голова скульптурки та очі, інкрустовані золотом [268, 76]. Надзвичайно цікаве зображення воїна з лев'ячою головою, знайдене на окутті турячого рогу з Чорної могили в Чернігові, де, за легендами, було поховано слов'янського князя Чорного. Цікавою також є т. зв. "північно-слов'янська каменя", котра до Першої світової війни знаходилася в Берлінському королівському музеї. Зображення цієї каменя і розшифрування давніх слов'янських написів на ній навів у своїй праці "Древня історія козацтва" відомий історик Є. Савельєв. На цій камені зображено боротьбу чорного і білого божеств. Чорне божество зображене у вигляді скелета з оселедцем на черепі верхи на колісниці, запряженій двома левями [265, 145—146]. Цікаво, що ще Конрад Бото у своїй Саксонській хроніці (1492) також згадує Бога смерті слов'ян Флінца (флінц з німецької — *кремін*), котрий: "стояв на кремені, був зображений у вигляді мерця в довгому плащі і мав у руці палку з палаючим факелом, і на лівому плечі здибленого лева, котрий буде воскрешати померлих" [203, 415]. Адже за середньовічними уявленнями, лев має силу відродження: левиця народжує дітей мертвими і сліпими, але приходять лев, дує їм у ніздрі і вони оживають.

Існували й обереги у вигляді лев'ячих зубів, на горішньому кінці яких вирізалось зображення лев'ячої пащі. Оскільки в X ст. леви були вже рідкістю, то такі лев'ячі обереги робилися зазвичай з кінчиків рогів, носились вони на поясі. Всі ці матеріали свідчать про традиції непе-

Богиня Дурга вбиває демона

Левоголовий Мітра

свою генеалогію від Геракла, котрий у них мав ще одне ім'я — Таргітай.

Саме таку сцену боротьби героя з левом зображено на одній з шиферних плит Києво-Печерської лаври. Це зображення вчені ідентифікували то з Гераклом, то з Самсоном, то навіть з Давидом. На мою думку, це зображення першопредка — героя Таргітая-Геракла (билинного Тарха Тарховича), котрий в образі лева перемагає Чорнобога і виволяє Сонце, (визволене Сонце зображене на сусідній плиті), про що до наших часів збереглися згадки в українських казках і колядках.

Ці вірування і традиції — один з найархаїчніших пластів — занесли арійці з України до давньої Індії, де ці звичаї подекуди зберігаються й дотепер. Зокрема можна згадати давній арійський звичай посвячення царя, який дотепер зберігся в Індії серед царів-кшатріїв Джайпура (Раджастхан).

Полягає він у наступному: озброєний мечем воїн йде в ліс, викликає на бій тигра (леви в тих місцях практично зникли) і вступає з ним у поєдинок один на один. Коли тигра буде переможено — над ним проведуть царський ритуал спалення [249, I, 122]. Цікаво, що в індійських царів до сьогодні існує традиція додавати до свого імені титул Сінгх, тобто лев. Для нас цікавий ще один момент, який присутній в одному з їхніх міфів. Коли Велика Богиня Махадеві (дослівно: *могутня дівка*) Дурга (дружина верховного бога Шіви) вийшла на поєдинок з Махішасурою — верховним вождем титанів-асурів, вона спустилася на землю, закликала до себе царя звірів — могутнього лева і звеліла йому везти себе в бій на спині, як грізну вершницю. Радісно розпластався перед нею лев, але тут же з'явився і не менш сильний тигр і також ліг до її ніг. І сказала їм Дурга, що вони обоє є рівновеликі у своїй могутності і лютості, і рівно віддані божественній волі, а тому в образі лева люди будуть бачити тигра, а в образі тигра — лева [92, 379]. А сучасні вчені, досліджуючи кістки печерного лева, вимерлого на Україні, якраз і стверджують, що в нього анатомічна будова кісток і черепа має багато спільного з тиг-

ром, в науці навіть існує його інша назва — тигролев [205, 37]. Чи не є цей міф відголоском вірувань давніх арійців, коли ще їхня Велика Богиня їздила саме на печерному леві (тигролеві) по Карпатських горах і боролася з демонами? А прийшовши в Індію, арійці зустріли тут дві окремі породи левів і тигрів, чому й виник цей міф. Підтверджує цю версію й те, що в Індії, наприклад, гуджаратського лева місцеві жителі досі називають “унтія-бах” або “верблужий тигр” [36, 366].

Подібні поединки існували і в інших народів. У культурі Мітри — іранського бога Сонця — обряд посвячення включав у себе перехід озброєного ініціанта через глибоке підземелля, де в темних печерах на нього з диким ревом нападали жерці і храмові слуги, вбрані левами, тиграми, леопардами, ведмедями, вовками та іншими хижими звірами. У тих умовних баталіях ініціант піддавався великій небезпеці, хоча й жерцям нерідко перепало. Кажуть, що римський імператор Коммод при своєму посвяченні зайшов у таку ритуальну боротьбу так далеко, що убив одного із жерців, котрий нападав на нього в образі дикого звіра. Мужньо пройшовши це посвячення, ініціант отримував титул “Лев Мітри” [58, I, 40]. Цей обряд сягає своїми коріннями ще в давні посвячення іранських жерців-магів. Ритуальний поєдинок царя-жерця з дикими тваринами був обов'язковим елементом обряду коронації в Малій Азії, Греції, Македонії, Сирії та інших країнах.

Витоки цих поединків лежать у прадавніх тотемічних віруваннях про те, що дух убитого в поєдинку звіра підкоряється

Цар вбиває лева. Ассирія. Ніневія. VII ст. до н. е.

Цар бореться з крилатим левом. Рельєфне зображення. Персець. Поч. V ст. до н. е.

Перемога князя над левом і змієм.
Графіті з Софійського собору

духу людини, захищаючи його від ворожих демонічних сил. Пізніше ці уявлення були розвинуті і поєднані з прадавніми космогонічними і календарними уявленнями. Видатний дослідник європейської міфології Роберт Грейвс на основі досліджень стародавніх міфів і культових практик давніх народів стверджував, що, перемагаючи лева чи інших тварин, цар отримував владу над порами року, під час яких царював [82, 351]. Наприклад, у древніх греків календар складався з трьох пір року, котрі символізували такі тварини: лев — весну, коза — літо, і змій — зиму. Тому і грецький герой Беллефонт вимушений був боротися з Химерою — гібридом лева, кози і змії [82, 197]. Звідси виникла традиція: при сходженні на трон правитель, котрий

виконував і обов'язки верховного жерця, мусив вступати в поєдинок або з цими священними тваринами, або з перерядженими у них жерцями.

У давніх слов'ян календар складався з двох пір року — літа і зими. Згадаймо хоча б свято Стрітіння, котре символізувало космогонічну зустріч-боротьбу зими, озброєної мечем, з літом. Підтверджує це і стародавня українська пісня, записана у 70-х рр. минулого століття на Волині:

*Ой ти соловейку, ти ранній пташку,
Ой чого так рано з вир'їчка вийшов?
Не сам вийшов, Дажбог мене вислав
З правої ручейки і ключики видав:
З правої ручейки — літо відмикати,
З лівої ручейки — зиму замикати... [203, 369].*

У наших предків, очевидно, літо символізував лев, а зиму — змій. Саме тим можна пояснити, чому у вищенаведеному переказі Мартина Груневега про заснування Львова князь мусив перемогти не лише лева, а й змія.

Обрядова боротьба князя із жерцем, перерядженим змієм, зображена на фресці Софійського собору у Києві. А на малюнку-графіті на стіні цього собору зображено по-

Новгородська маска
скомороха. Кін. XII ст.

єдинок князя, мабуть, верхи на коні, зі змієм і левом. При розкопках древнього Новгороду знайдена унікальна обрядова маска скомороха у вигляді роззявленої пащі лева з різнокольоровою гривовою. Давня назва такої маски "хара" або "харя" (звідси і старовинна козацька приказка: "Козак не боїться ні грому, ні хмари, ні чортової хари"). На чолі маски зображене сонце, закрите місяцем, коло якого розміщено двох звірів: левів або драконів. Ці зображення символізують сонячне затемнення, поїдання сонця чудовиськами, тому її пов'язують зі слов'янським Чорнобогом. Для нас же цікавим є те, що Чорнобог тут зображений у вигляді лева. Напевно, саме з перерядженим у таку маску волхвом або скоморохом мав про-

Велет дає людям сонце і вогонь.
Малюнок С. Остроценка

вести ритуальний поєдинок княжич Лев. Тим більше, що у Галичині традиції перерядження у маски збереглися аж до XIX ст., ще Іван Вагилевич описує такі свята, котрі за його пам'яті відбувалися в Станіславському та Коломийському повітах. Вони називалися Рогогри — свята масок, котрі вночі гуляли із запаленими свічками [271, I, 176—177].

Іван Вагилевич, один із членів знаменитої "Руської трійці", який активно займався дослідженням дохристиянської історії України, багато подорожував по Карпатах, записуючи давні легенди і перекази, вивчаючи давні скельно-печерні храми. Зокрема, він зібрав багато матеріалів про таємничих велетів, котрі в народі ототожнювалися з прадавніми гігантами. Карпатські бойки вважали місцем їхнього розселення Опілля, терени сучасної Львівщини і Тернопільщини [39, 112]. В архіві рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника збе-

Лев. Малюнок з Остромирового Євангелія

Головач. Малюнок О. Кульчицької

рігається надзвичайно цікавий для нас документ — лист львівського професора біблійних наук Садока Баронча до графа Олександра Стадницького, датований 1861 роком. У ньому автор, полемізуючи з Іваном Вагилевичем, говорить: “На Русі, особливо на Покутті, до цього часу існує традиція [легенда], що на узгір’ях жили великлюді, тих велетів вони називають “леви”, признають їм, що мали свій власний город (місто) біля Львова теперішнього і називали його Левівгород. Насправді це гіпотеза, але принаймні схожа на правду, бо якщо Галицький князь Лев не був засновником Львова; важко також повірити в такий абсурд, що на тому місці було лігвище левів — звірів, які в ті часи не могли на Русі акліматизуватися. Іван Вагилевич дуже розсердився на таке мое твердження, наводячи докази з Шафарика, який цих велетнів називав “велети”, а звідти подає назву града, що розташований біля Львова, Велетин.

Добре, що Шафарик не назвав їх Великі, тоді б пан Вагилевич, покликаючись на авторитет вченого, в це неодмінно увірував і заплодував цьому геніальному домислові. Чого ж тоді на Русі опришків не називають Велетцями, згідно з Шафариком, а тільки левенцями — звідти пішли імена Левицькі, Левятин” [197].

Повертаючись до проблеми древності Львова, зауважимо, що він згадується ще в прадавніх гуцульських колядках. У них юнак Іванко приходить під Львівмісто і загрожує війною. Городяни виносять йому срібло-золото, виводять коня в збруї, але він на них навіть не дивиться, лише, коли йому виводять красну панну “пишную дівочку Марічку”, він дякує і бере її собі за дружину [351, IV, 94—97]. Ці колядки є надзвичайно древніми і архаїчними. Як довів у своїй праці “Світогляд українського народу” І. Нечуй-Левицький, в них відбилися ще ведичні уявлення давніх арійських часів про боротьбу бога Громова (Індри, Перуна) з богом темних сил (Врітрою, Велесом) і визволення Сонця [221, 19—20].

Цікаво, що назва молодих парубків — легіні — у деяких місцях Карпат вимовляється як лев'їні або лед'їні, тобто, імовірно також походить від лева. За легендою, перші опришки теж були велетами-левами або, як їх ще називали, борцями. Наприклад, Головач за переказами був велетом-левом, що убив біса, після чого він вже не з'являється на людях в тілі, а лише як злий дух [49, 128]. Велетом вважали і славного закарпатського опришка Пинтю: за легендою, на його честь було назване село Велятин.

Видатний дослідник Гуцульщини Станіслав Вінценз записав від гуцулів повір'я про давній рід борців-велетів, котрі вірили в Топір і давали королівські династії в усіх краях. За легендами могила короля велетів є в Ясенові на полонині Писаний Камінь. Гуцули вірили, що в багатьох з них тече кров тих давніх борців-велетнів. Про хлопців, котрі йшли в опришки, говорили: "в них загра-ла велетова кров". Існувало в гуцулів повір'я і про славетний велетівський Меч. Як вважають гуцули, коли його було загублено — було втрачено стару свободу [49, 158]. Це віра в легендарний Меч Арія — символ України. Крім того, й до наших днів велети в гуцульських казках іменуються левами. Лев-велетень, — читаємо у словнику маловживаних слів, котрий вміщено у збірнику закарпатських казок "Двадцять братів" [95, 236]. У казці "Сон Гарасима" леви-велетні Перепийвода, Сирозем, Мороз і Валигора своїми надлюдським здібностями допомагають герою Гарасиму перемогти поганського царя [95, 126]. Заслужують на увагу умови поєдинку, котрі виставив поганський цар: він запросив Гарасима до себе в гості і дав йому три завдання: з'їсти все, що він для нього приготує (а їжі було приготовано неймовірно багато), швидко принести води та перебути ніч у залізній хижі, котру до червоного нагрівають вогнем. Ці умови ідентичні прадавньому ритуалу укладання дружніх відносин, котрий побу-тував у народів жовтої раси (в ітельменів Камчатки зберігся до XVIII ст.). Перед прибуттям людини, котра хоче завести дружбу, господар, закриваючи всі вхо-

Гарасим — повелитель левів.
Малюнок Л. Левицького

Велетні-леви. Малюнок Ю. Дмитрука

ди та виходи з юрти, топить її дуже гаряче, готує їжу в кількості достатній для десяти. Після приїзду гостя, господар запрошує його до юрти, де вони з гостем роздягаються догола, і поки гість їсть і п'є, господар поливає водою розпечене до червоного каміння багаття. Гість при цьому повинен намагатись все з'їсти і витерпіти неймовірну спеку, а господар, навпаки, намагається довести до того щоб, гість попросив помилування. Якщо господар не зумів нагодувати гостя і створити відповідні температурні умови, його можуть назвати скупим. Під час гостини він може виходити з юрти і дихати свіжим повітрям, гостю ж це робити заборонено, доки не визнає себе переможеним. "Під час гостини рве його разів до десяти, від чого після такого "частування" днів три не лише їсти, а й дивитись на їжу без конвульсій внутрішніх не може" [138, 55—56]. Імовірно, що у прадавні часи це ритуальне змагання

закінчувалося смертю переможеного, адже в казці за невиконання завдань Гарасима і левів-велетів чекала смерть, а виконавши завдання, Гарасим відрубує голову поганському царю. Ім'я головного героя Гарасим може бути видозміненим від священного імені Хара-син (тобто син бога війни Хара (Арія)). Цікаво, що в іншій українській казці, записаній і опрацьованій Іваном Манжурою, де головний герой носить ім'я Трьом-син, тобто син бога Трояна, йому також допомагають виконувати подвиги два леви, але вже в образі звірів [201, 145].

У закарпатському селі Горінчеві записана й інша дуже цікава казка про поєдинок діда з таким велетом-левом, в котрому кмітливий дід протиставляє силі велетня-лева розум і хитрість, і перемагає. Так, у змаганні на витискання з каменю води дід замість каменю тисне сирний будз, з якого тече сироватка, то при рубанні дров обв'язує шнуром цілий ліс, ніби хоче його вирвати з корінням, то обкопує криницю, наче хоче всю її принести, чим дуже лякає лева [135, 232—238]. Подібну казку "Лев і Пролев" написав на основі

оповідей про велетів, записаних на Східному Поділлі, письменник Степан Руданський. Очевидно, що мотив легенд про велетів-левів був спільний для Карпат і Поділля.

В іншій казці “Дивний сон Івана” велети-леви виступають вже як опришки: “Зайшов Іван у великі гори, і бачить він перед собою на полонині великий вогонь. Іде він до вогню. Приходить, а там коло вогню дванадцять опришків сидять і печуть м’ясо. Іван став і думає: “Підійду я ближче”.

А то були опришки такі, що ступали з гори на гору і звалися леви. Взяли Івана на долоню і говорять:

— Що се за черв’ячок?

Передають його один одному довкола огню, дванадцятий опришок проговорив стиха:

— Хлопці, се чоловік. По нас буде такий світ [134, 181].

Велети виступають в українських казках і засновниками найдавніших карпатських осель:

“Давно на Хустщині ходило дванадцять розбійників-велетів. Найсильніший між ними був Пинтя-велет. Десь сто років тому знайшли були постолои одного з велетів, може, й Пинтьові. Так у них діти, як у коритах, по Тисі плавали.

Пани зібрали військо проти велетів. Одинадцятьох убили, Пинтя зостався у Малих Лазках (так називається звір). Викопав собі печеру-землянку і там жив. Звідти ходив на гору Кобилу, де робив дерев’яний канон, з якого потім розбив Хустський замок.

А любовницю мав Пинтя чи то татарку, чи то циганку. Пани підкупили Пинтьову любовницю, аби взнала, де у Пинті сила і як можна його вбити. Любовниця жила з Пинтею у печері в Малих Лазках. Коли Пинтя розбив Хустський замок, веселий вертався у свою печеру. Аби увидіти, чи не втратив свою силу, скочив через Тису. Перескочити перескочив, айбо постолои намочив. То був поганий знак.

Коли вернувся, любовниця напоїла його і звідує:

— Чому всіх велетів могли вбити, а тебе ні?

Велет Пинтя. Малюнок М. Дем’яна

Богатир оре змієм. Малюнок Г. Ковпаненка

П'яний Пинтя показав їй під лівим плечем три золоті волосини:

— Тут моя сила, у цих волосинах.

Коли Пинтя міцно заснув, вона вирвала з-під його лівого плеча три золоті волосини, потім побігла за гайдуками. Ті прийшли, зв'язали Пинтю. Айбо боялися, що до

нього може вернутися сила і він пірве мотуззя і всіх поб'є. Тому один із гайдуків штрикнув Пинтю списом під ліве плече. Так заснув Пинтя навіки.

Аби його не забути, село, де цей велет народився, назвали Велетином. Так що Велятин названо в честь Пинті" [328, 126].

З велетами пов'язана і назва скельної твердині Тустань. Ось як розповідає про це місцева легенда: "Жили давно в Уричі дуже великі люди. Їх називали Велетами. А було їх чотири. Мішали вони пісок на молоці і курячих яйцях і збудували величезний замок-палац. Палац позолотили і блистів він як сонце. А попри палац йшов гостинець. По ньому денно і нічно їхали гості. Велети їх тут зустрічали і зупиняли. Тому скам'янілий палац з піску назвали Тустань. Коли сонце, перш ніж піти спочити, було на віддалі однієї жердки над Кичерою, то Велети гостей не пускали і мусіли вони тут заночувати. І за це залишали Велетам всякий крам і гроші. А чотирьом Велетам позазрили такі ж

Велети, які займалися розбоем і грабунками. Напали вони на чотирьох Велетів і забили їх в землю. Залишилися стирчати від Велетів тільки по одному великому пальцю. Пальці скам'яніли. І утворилася скеля "Три пальці". Розбійники зайшли в підземелля палацу, там заблудили і пропали. Неписані крами і золоті скарби й досі там зберігаються" [353, 28—29].

На Буковині велетів називали борцями, про них розказували неймовірні речі: що вони належали до одного борецького роду, не жили в громадах, не мали ватаг, а про-

Волот. Зі старовинного малюнка

бували самотно. Люди, які походили з борецького роду, чи чоловіки, чи жінки, мали надлюдську силу і вміли боротися [304, VI—VII].

Легенди про велетів існували і на Запоріжжі, де їх зібрав видатний історик і етнограф Володимир Новицький. На Запоріжжі велети вважалися зміборцями, вони боролися зі зміями-людожерами і, перемігши зміїв, вони врятували людство [222, 15—16]. Інша легенда прив'язує велетів до скіфських курганів, вважалося, що їх насипали велети, а самі вони перетворилися на скіфських мамаїв, що стоять на курганах. Імовірно, з велетами асоціювались колись царські скіфи, адже саме в них широко побутував мотив боротьби героя з левом. Лев був символом Скіфії, що підтверджують численні археологічні знахідки. Між іншим, у скіфів була традиція шанування велетів, про що згадував ще Геродот. “Біля ріки Тіра (Дністер) показують слід Гераклової ноги, схожий на слід людської ноги, але він завбільшки в дві стопи [59, 199]. Відгомін подібного вшанування велетів згадується і в пізнішому переказі, записаному С. Руданським на Поділлі: “Ото й настало тепер наше покоління, а за велетнів і помину нема; тільки десь у церкві, в Києві чи у Львові стоїть нога одного велетня і така кажуть прездорова, що аж до бані сягає” [262, II, 350].

Велети в давніх билинах наділені великою силою і таємними знаннями. Український козак Кирило Данилович знайшов стародавній рукопис — т. зв. Голубину (Глибинну) книгу, яку московська влада з цензурних міркувань не дозволила друкувати у збірнику його творів, тому вона вийшла у світ значно пізніше [89, IV, I, 222]. М. Грушевський довів, що ця Глибинна книга виникла первісно в Київській Русі і лише пізніше була занесена на Московщину [89, IV, I, 232]. У цій книзі, створеній в середовищі “народного християнства”, творчо змішані елементи християнських вчень, в тому числі і еретичних, з

Велетень. Малюнок М. Дем'яна

Велетень і хлопчик.
Малюнок Л. Самотіна

давніми язичницьким традиціями і віруваннями. У Голубиній книзі згадується цар Волот Волотович (Волотоман Волоотоманович), котрий на чолі сорока царів з царевичами, сорока королів з королевицями, сорока калік з калікою і могутніх сильних богатирів приходить отримати прадавню мудрість про закони влаштування світу. Це перегукується з гуцульськими легендами про царя велетів, мудреця і охоронця таємниць землі. А в історичних хроніках серед гетських духовних жерців згадується Вологаст (Велегаст), ім'я якого пояснює О. Партицький як Волот-цар, котрий у I ст. до н. е. очолив повстання гетів проти римлян.

“Велетень в громаді, як правда в пораді”, — говорить давнє українське прислів'я [223, 275]. Мотив передання мудрості від велетів до богатирів-людей є і в билинах. Билинний велетень Святогор вчить богатирської справи Іллю Моровця. За легендою, на Святих горах Ілля і Святогор знаходять кам'яний гріб, в котрий лягає Святогор, а потім не може звідти вибратись і помирає в ньому. Цей мотив перегукується з переказом про камінну могилу ватага Велетів на горі Писаний камінь. Крім того, перед смертю Святогор передає йому свій меч-кладенець (Меч Велетів), підняти якого Ілля Моровець не може, тому Святогор, дихнувши на нього, передає йому частину своєї сили [37, 41]. Цікаво, що в карпатських казках легендарний опришок Пинтя перед смертю, так само як і велет Святогор, передає свою силу Олексі Довбушу, дихнувши на нього тричі [328, 127]. Меч Святогора — це славетний Велетівський Меч (Меч Арія), із втраченою якою, за віруваннями гуцулів, було втрачено стару сво-

Святогор. Малюнок Н. Кочергіна

боду [49, 158]. Ця билина підтверджує, що творці дружинного епосу також сповідували традицію походження богатирів Русі від стародавніх богатирів-Велетів.

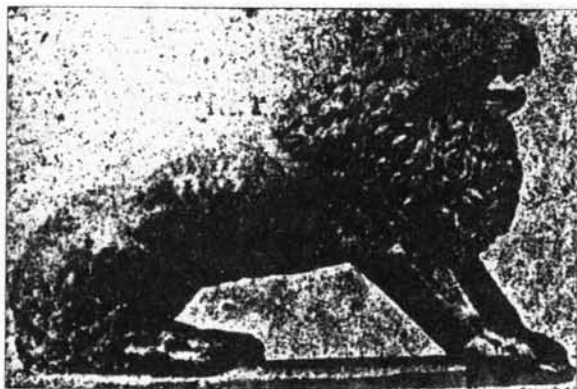
На горі Палавонській живе велет — батько Святогора — Коливан, який є “темним” (сліпим). Він має таку силу, що Святогор радить Іллі Моровцю, коли той буде з ним вітатись за руку, подати йому замість долоні кусок розпеченого заліза [37, 41]. Це розжарене залізо дуже нагадує палаюче золото, котре міг взяти в руки лише легендарний прародитель скіфів-сколотів Колаксай, ім'я якого, до речі, також співзвучне з Коливаном. Билинна згадка про Святогора та його батька Коливана збігається також з давньою легендою про двох останніх велетів — старого та молодого, — котру зафіксовано в околицях Івано-Франківська. Там, навпроти села Ямниця, звідки родом мій батько, Богдан Каляндрук, на правому боці ріки Бистриці знаходиться стародавній печерний комплекс, котрий в народі звать “Монастир”. У цьому скельному комплексі, який за висновками археологічних досліджень постійно заселявся людьми ще з часів енеоліту, було виявлено велетенські зображення звірів, птахів та стилізовані людські постаті. Місцева легенда приписує його створення часам легендарних Велетів: “Дуже давно, — розповідає народний переказ, — мешкали в цій околиці великі люди Ве-

Богатир в Карпатах.
Малюнок І. Прянішнікова

Михайлик і Золоті Ворота. Малюнок М. Бутовича

Давньоруський лев, знайдений у Києві

лети, які настільки загордилися, що почали до неба будувати величезні сходи, аби Бога з неба вигнати, та були покарані потопом, який їх знищив. Уціліло два Велети, старий і молодий, які схоронилися на найвищій горі, але в їхньому роді не було жінок і вони з часом вимерли" [124, 176]. У Коливана і Святогора якраз і не було жінок з їхнього роду, тобто велеток, як відомо з билин, Святогор змушений був взяти собі жінку з людського

роду, котру він возив з собою у спеціальній кришталевій скриньці [37, 39]. А назва знаменитої гори Палавонської, на котрій жив батько Святогора, збігається з назвою гори Полавець, коло Яремча.

У давні часи ім'я Святогор було поширене серед козаків. У найдавнішому козацькому реєстрі за 1581 рік згадується козацький старшина Святогор з Києва [97, 42]. Це ім'я вказує нам на святі гори, якими для українців, як і для всіх слов'ян, споконвіку були Карпати. Тут слід згадати, що про богатиря-велетня, котрий спить, їдучи на коні, а позаду везе свого малого сина, згадує у своїй містичній повісті "Страшна помста" Микола Гоголь. Відомий дослідник української міфології Вадим Стецюк довів тотожність цього персонажа повісті Миколи Гоголя саме з билиним богатирем-велетнем Святогором [299, 146—147]. Найголовніше для нас те, що цей сплячий велетень їздить саме Карпатами, в яких Гоголь ніколи не був. Очевидно, розповідь про цього богатиря отримав Гоголь

Визволене сонце. Плита з Києво-Печерської лаври

з якогось давнього джерела чи билини, недаремно у творі про велетня розповідає старий бандурист. Це підтверджує думку про Карпати як давні Святі гори слов'ян. Саме в гори (Карпати) в одному з варіантів везе на своєму списі Золоті Ворота лицар Михайлик, щоб повернути їх на місце, коли прийде час. Саме в

горах, в печерах, кам'яниють київські богатирі після татарського нашествия.

До речі, вченими доведено, що саме територія Карпато-Подільської височини в часи потопів ніколи не була затопленою. Наприклад, на стоянці Королеве на Закарпатті простежуються сліди перебування людей протягом мільйона років. Вчений-санскритолог Василь Кобиліух доводить, що саме тут слід шукати легендарну Атлантиду: "За свідченнями палеонтологів, географів, ботаніків, геологів, геофізиків, біологів і будь-якого підручника з географії, незатопленими Потопом залишалися Подільські Висоти та весь Карпатський кряж. Звичайно, на цій же території збереглася також і фавна допотопного світу, унікальність якої зберігається й донині на верхів'ях подільських Товтрів і Карпатських полонин. Дана місцевість виглядала тим островом, який учені вже більше 100 літ шукають на дні океанів. Бо певна інформація існує про якусь Атлантиду, але точних обрисів не виявлено" [148, 40].

Про те, що Атлантида тотожна північній Гіпербореї, писав ще Аполлодор в "Міфологічній бібліотеці". А саме українське слово "велет" має дуже давнє коріння, котре сягає часів Атлантиди-Гіпербореї: в прадавній мові арійців — санскриті — "валіта" означає силач, богатир [279, 88].

Наведені вище українські казки та легенди є відголосом прадавніх українських священних міфів і вірувань. І люди, котрі були носіями цих вірувань, також називали себе велетами. Іван Вагилевич напряду пов'язує тих легендарних велетів з реальним слов'янським племенем Велетів-лютичів, котре проживало на пограниччі з Литвою, а згодом над Лабою і навіть окремими гілками в Бельгії і Британії. Ці велети, про котрих згадує ще Птоломей в II ст. уславилися героїчною боротьбою проти ні-

Воїн-лев. Зображення на давньоруському браслеті

Левоголовий бог з Ретри.
Гравюра Д. Вогена

Городище Волин над Бугом

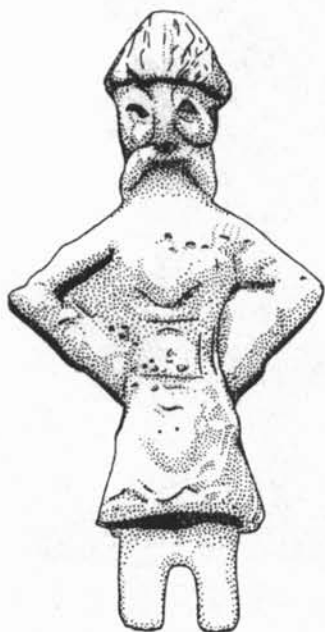
мецької агресії. Для нас надзвичайно важливою є згадка про те, що ці велети, котрі створили могутній союз полабських слов'ян, які мали ще й іншу назву — “лютичі”, котра означає буквально “лев'ячі племена”.

Ці велети-лютичі були частиною древнього слов'янського племені Велетів, котре в давнину мало владу над усіма слов'янськими племенами, про що згадує арабський географ і

мандрівник Аль-Масуді (X ст.): “В давнину із цих племен владу мало одне, царя його називали Маджак, а само плем'я називалося Валинана. Цьому племені колись були підвладні всі інші слов'янські племена, бо [верховна] влада була в нього, і інші царі йому підкорялися” [56, 135—136].

Як пише далі Аль-Масуді, час панування велетів залишився для слов'ян символом єдності племен. Тому ім'я велетів шанується між ними. І кінець влади велетів став причиною розпаду єдиної слов'янської держави на маленькі князівства: “Ми вже вище розповіли про царя, якому підкорялися в давні часи інші царі. Це цар Валинани, одного з корінних племен слов'янських, яке вшановується поміж їхніми племенами і має переваги над ними. Пізніше пішли незгоди між їхніми племенами, порядок їх був порушений, вони поділились на окремі коліна і кожне плем'я вибрало собі царя” [56, 137—138].

Слов'янські велети також згадуються у давніх германських сагах. Видатний дослідник походження слов'ян Олександр Вельтман, проаналізувавши т. зв. Вільшину сагу та сагу про Вольсунгів, знайшов там багато матеріалів про подвиги наших предків, котрих германці називали Вільтинами чи Вольсунгами, тобто велетами. Згідно саги про Вольсунгів з роду велетів походить і легендарний Атілла — король гуннів [42, 123]. Він був одружений на племінниці короля велетів і русів Остроя [42, 42]. А перша столиця гуннів мала назву Велеград [42, 121]. Взагалі ж русами,

Скульптурка божества лютичів-укранів

стверджує Вельтман, звався військовий стан слов'ян, який походив від слова "рослий", а також так називали велетнів [42, 117]. Як приклад він наводить племена расенів-етрусків, адже при описі племен давньої Етрурії расенів, рутенів, ругіїв у документах паралельно вживалася їхня назва веліції, тобто велети [42, 74]. Є думки, що з велетів походить і легендарний Рюрик, принаймні в його дружині згадується воевода Велет [278, 116—117]. Про велетівське походження Рюрика та інших князів згадує і Вельтман, вказуючи на дуже дивний факт, що родовід Рюрика "Повість минулих літ" повністю замовчує. Зрозуміло, що це викликано небажанням християнського літописця починати родовід київських князів від язичницьких першопредків — богів Дажбога, Сварога та Велета. Саме на згадку про своє велетівське походження князі вживали термін великий князь, причому так називали не лише великого київського князя, а й князів, що були йому підвладні. Про це мимоволі мусив згадати сам Нестор, пишучи про перемогу князя Олега Віщого над греками: "І заповів Олег давати данину руським містам: перш за все для Києва, а потім для Чернігова, для Переяслава, для Полоцька, для Ростова і Любеча, а також для інших міст, бо в тих містах сидять великі князі, які підвладні Олегові" [246, 33]. Очевидно, що тут термін великий князь означає не найбільшого князя, бо ним був лише Олег, а саме князя велетівської династії. Слово великий, "веліцій", тобто великий, за дослідженням Вельтмана в давнину заміняло собою термін цар [42, 117]. На Лемківщині і сьогодні побутує слово "велитель", у значенні "правитель, командир".

Видатний дослідник історії Поділля Митрофан Симашкевич дослідив, що в давнину Поділля було заселене антами, ім'я котрих і означало велетні. Симашкевич вважає ім'я антів штучним, історичним, а справжнім народним було

Бронзовий кінь знайдений, в Прибалтійському Волинні

Радегаст. Зі старовинного малюнка

Скеля Довбуша в с. Бубнище

ім'я велетні [279, 88]. До племен велетів-велинян він відносить уличів, тиверців, дулібів та бужан. Цікаво, що літописні уличі, котрі входили до складу хорватської федерації і які багато дослідників вважають предками нинішніх гуцулів, також називалися лютичами: "уличі інакше звані угличами або лутичами" [279, 90]. Тиверці в літописах також безпосередньо відносяться до велетнів: "І тиверці ж є суть велиняни" [279, 92].

Історики твердять, що велети-лютичі як військовий союз виокремились з території т. зв. Великої або Білої Хорватії, територія якої простягалася від Карпат аж до Поділля. Нагадаємо, що столицею цієї держави було розташоване неподалік Львова віднайдене археологами

величезне місто Стільсько. Вийшовши з наших земель, вони рушили до Сілезії, а в VI ст. пішли в напрямку до Балтійського моря, де й осіли, створивши військовий союз племен під тією ж назвою велетів. Вони відзначалися надзвичайною відвагою і войовничістю. Усі питання у велетів, подібно до козаків, вирішувала рада, а князів вибирали на час війни [62, I, 97—99]. Сліди велетів-левів-лютичів простежуються і в назвах

річок та населених пунктів України. У Львівській області, крім Львова, є річка Лютиця (притока Дністра), гора Люта, села Велин, Лютків, Лютовиська, Лютинка і Лівчиці; Підлюта, Велесниче Івано-Франківської області, Левентове, Велеснів Тернопільської області, річки Лютинка, Люта і села Велятин (за легендами заснований велетями), Велислава, Люта Закарпатської області;

Голова велета-лева в с. Уричі

Лютарі, Лютіж Київської області; села Велицьк, Велич, Велюнь, Вельке, Велимче, Велехів, Величі, Велів, Велим'є, Велецьк, Лютарівка, Лютарка, Лютинськ, Лютка, Лютня, Лютогоща; озеро Люцемир, Лютка, річка Льва Волинської області; Левків, Левкове Житомирської області; Велюн, Величі, Левачі, Лев'ятин, Гаї Лев'ятинські, Латиська і Лютіж Рівненської області; Левківка, Левківці, Левада (земля лева), Лютарівка, Лютарка Хмельницької області; Левківці, Левків, Левківка Вінницької області; Левченкове, Львівка Черкаської області; Левондівка, Левченки, Люджа, Люте Сумської області; Левенцівка, Леведки Дніпропетровської області; Величківка, Величкове, Левенцівка, Леваневське, Левкове, Левченка, Лютенська, Дві Лютеньки, Лютенські Будища, Лютівка Полтавської області, Лютина і Лютовиська на Лемківщині тощо. Від міста Волина, тобто волотівського (велетів в деяких місцевостях називали ще волотами), котре було розташоване на середній течії Західного Бугу на лівому березі ріки Гучви, де тепер село Городок Грубешівського повіту (Польща), історики виводять і назву волинської землі [260, 4]. Недавно ще в середні віки між волинської шляхти зустрічаємо прізвище Волотович. У 1430—1433 рр. в луцьких грамотах згадуються пани Іван і Андрій Волотовичі, що проживають в Луцькій землі [286, I, 193]. Видатний дослідник Волині Олександр Цинкаловський також стверджує про заснування Велиня племенами антивелетів: Через війни і нашествия ворогів в надчорноморські степи, анти змушені були відійти частково на південний захід (долина Дунаю) та північний захід на Волинь в напрямку Західного Бугу, де тоді прожива-

Богиня-левиця з храму велетів-лютичів в Ретрі

Від міста Волина, тобто волотівського (велетів в деяких місцевостях називали ще волотами), котре було розташоване на середній течії Західного Бугу на лівому березі ріки Гучви, де тепер село Городок Грубешівського повіту (Польща), історики виводять і назву волинської землі [260, 4]. Недавно ще в середні віки між волинської шляхти зустрічаємо прізвище Волотович. У 1430—1433 рр. в луцьких грамотах згадуються пани Іван і Андрій Волотовичі, що проживають в Луцькій землі [286, I, 193]. Видатний дослідник Волині Олександр Цинкаловський також стверджує про заснування Велиня племенами антивелетів: Через війни і нашествия ворогів в надчорноморські степи, анти змушені були відійти частково на південний захід (долина Дунаю) та північний захід на Волинь в напрямку Західного Бугу, де тоді прожива-

Блюдо з Ретри. Гравюра Д. Вогена

Радегаст-Білобог з Ретри. Гравюра Д. Вогена

до плем'я дулібів. За досвідом своєї попередньої держави (над річкою Бог) заклали анти над Бугом новий племінний союз Волинь або Велинь [331, I, 36—37]. Цинкаловський також подає нам відомості про могили велетів, яких на Волині називали ще турами (недаремно Радегаст — головний бог давніх велетів-лютичів зображався з головою тура на грудях). За свідченнями Цинкаловського, в районі Володимира знаходяться т. зв. “велетні” або “валетні кургани” — великі

могили, котрі самотньо стоять по лісах та урочищах долини річки Бугу. Місцеві легенди стверджують, що в цих курганах поховані великі люди “велетні” або “тури”. У деяких місцевостях ці кургани називають також Турицями і твердять, що під ними поховані “великлюді” — Тури [331, I, 162, 213]. Ці факти ще раз доводять, що саме Україна є дrevньою землею легендарних Велетів і саме з України відбулося переселення частини племен лютичів-велетів на територію біля Балтійського моря. Тим більше, що одне з племен, котре входило до лютицького союзу мало назву “укри” або “україни”, від яких походить і назва річки Укра і теперішня німецька назва велетівської землі Укермарк. Видатний

Велет-лев перемагає змія. Малюнок Г. Ковпаненка

дослідник історії слов'ян Юрій Венелін доводить, що країна лютичів називалася Україною. Так, столицю лютичів Ретру він називає столицею України [44, 70].

Вихід велетів з нашої землі підтверджують і давні легенди про давньослов'янські святилища в с. Уричі, котрі Іван Вагилевич

приписував легендарному царю Велету, який, за переказами, будував там замок, але, не почувши півнів, із сходом сонця перетворився на камінь [39, 110]. Омелян Партицький наводить в доповнення до цього стародавню легенду: "Давно, дуже давно, був камінь Урицький замком, а в нім мешкали велити-нехристи. Тоті велити справляли раз весілля і запросили собі музикантів здалека. Коли велити вже на добре розгулялися і позапивались, підпалили музиканти бочки з порохом, котрий весь замок розсавив, а велитів за Бескид до Угорщини заніс. І від того часу вино, котре перше росло у нас, перенесло ся з велитами за Бескид" [232, 171]. О. Партицький пов'язував урицькі берди з діяльністю гетьско-фракійської касті жерців, котрих він називає бесами (від них походить назва Бескид, а також Бесарабія). Він вважав, що тут йдеться про перехід прихильників культу давніх гетів-Бесів в Подунав'я і за Дунай. Дійсно, серед гетьських духовних жерців згадується Вологаст (Велегаст), ім'я якого пояснює Партицький як Волот-цар, котрий в I ст. до н. е. очолив повстання гетів проти римлян. Своїми пристрасними промовами він перетягував на свій бік навіть тих гетів, які були на римській службі і завдав римлянам низку поразок. Лише з великими труднощами вдалося римлянам перемогти його [232, 156, 322].

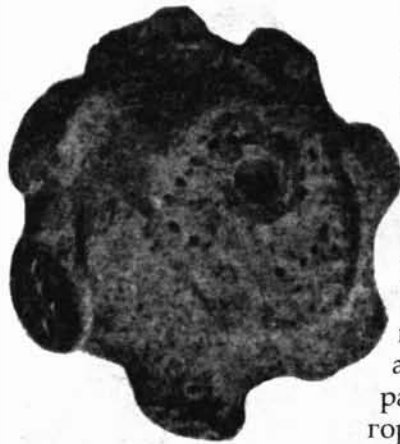
У гуцулів збереглись легенди про похід велетів в незвідані землі: вони зробили дараби (плоти) і поплили ними по Дунаю, Тисі до далекого моря. Згодом частина їх знову повернулася в гори, тут похований їхній вождь. Цей міф розповідає про прадавні мандрівки арійських племен за далекі моря, коли вони засновували арійські держави в Індії, Середземномор'ї та

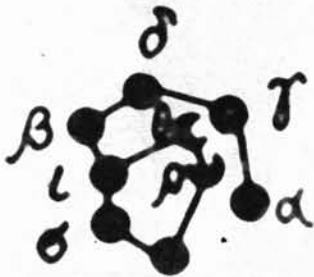
Головач. Малюнок М. Дем'яна

Бог лютичів з Ретри.
Гравюра Д. Вогена

(02)v

Зображення сузір'я Лева
на прясельці з Таценок.
Світлина М. Чмихова

Європі, створювали великі імперії, будували величні храми, але завжди пам'ятали про свою далеку батьківщину. Недаремно ж у Карпатах існував Велецький перевал, через який проходив стародавній Велетський шлях [171, II, 462, 575].

Сліди загадкових велетів-левів-лютичів знаходимо також в інших слов'янських землях. Столиця балтійських слов'ян ободритів також носила назву Велеград (сучасне німецьке місто Мекленбург) [44, 60]. Існував ще Велин або Волин на Одрі коло т. зв. Скіфського озера в землі лютичів. За переказами, на Срібній горі на Волині ще в XIX ст. знаходили кістки і ребра людей, подібних велетням [44, 65—66]. Столицею Моравії також був Велеград, тобто місто велетів, аналогічне назвою лютицькому Велеграду, та річка Влтава (Велетава). Існувало також у давній Чехії місто Лютомишль, назва якого походить від лютого звіра, тобто лева. А серед племен, котрі прийшли на територію Чехії з України згадуються лютомишльці і велини [22, 46]. У Хорватії існує гірський хребет Веленбіт, Велканські гори в Румунії, у Болгарії — місто Велинград. Недаремно ж на гербах Чехії, Болгарії, подібно до Галичини, зображений лев. У Словачії є місто Левоча, тобто лев'яче, Лєвоцькі, тобто Лев'ячі гори, цей перелік можна прожовжувати. Гори, котрі знаходяться на українсько-словацькому етнічному пограниччі у західному Бескиді ще дотепер ховають багато таємниць для дослідників. Адже Левицькі гори є кордоном найдалшого просування українців, розташовані на території, яка в давнину називалася Руська країна (тепер Пряшівщина). Саме там записав І. Вагилевич давню колядку "Ой у попаді у Левіцкої", де розповідається, як її діти стали розбійниками [146, 204]. До речі, прототип легендарного велетня-лева Головача — реальний опришок Федір Головач — в кінці XV — на початку XVI ст. діяв саме на Пряшівщині [328, 350].

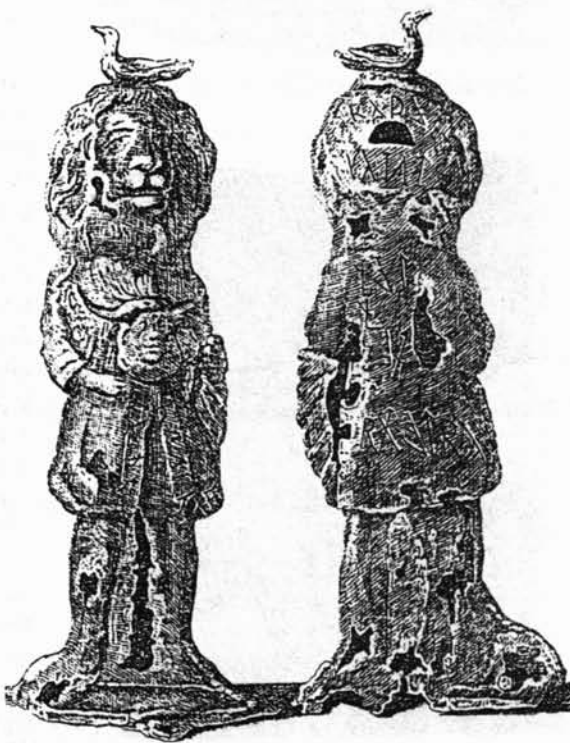
Американський історик українського походження Іван Волчко-Кульчицький на основі тривалих історично-генеалогічних досліджень і архівних пошуків наводить дані про славний український рід Драго-Сасів, який дав нашому

народові таких славних синів як гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Іван Сулима, Павло Бут, Марко Жмайло, Юрій Кульчицький, Андрій Чайковський та багато інших. Він пише: “Можемо твердити з певністю: Драго-Саси — слов'янський рід, який вийшов з племен лютичів-велетів [54, 104]. І дійсно, взяти хоча б життя і діяльність великого гетьмана Петра Сагайдачного, що яскраво підтверджує цю легенду: мав він краплю крові велетів і вона штовхала його на великі справи. “Часом тільки траплялося, що якийсь юнак нагло почув у собі силу велетову. Біг поперед себе непевний, чи за горами світ не скінчиться, ішов у той світ незнаний, ставав козаком, лицарем, пашею або гетьманом. З непоказного пастишка гірського виростав воїтник славний, що дивував і лякав весь світ” [49, 111—112]. Недаремно ще одне українське прислів'я говорить: “Велетню в світі недовго жити” [223, 275], воно пояснює добровільний вибір героя між довгим спокійним життям та героїчним, але коротким. Звідси походить вислів — “велет духу”, тобто герой, людина надзвичайних здібностей, котра силою свого духу творить великі діла, неможливі для інших. В Україні і дотепер на героїв кажуть “велет духу”.

Але повернімось до прибалтійських велетів. Головним богом прибалтійських велетів-лютичів був Радегаст — бог сонця і вогню [360, 18—20]. До нас дійшло зображення Радегаста як чоловіка з головою лева [38, 267, 240]. У такому вигляді він нагадує нам арійського Нарасімху, буквально людино-лева або лева серед

Гетьман Петро Сагайдачний. 1622 р.

Радигаст-Білобог з Ретри.
Гравюра Д. Вогена

Нарасімха. Малюнок С. Потабенко

Чорнобог у вигляді лева з Ретри.
Гравюра Д. Вогена

мужів, четверте втілення Вішну, котре уособлювало хранителя світового порядку і виконувало каральну функцію для грішників. Озброєний був Радегаст великою сокирою (ця сокира нагадує знаменитий "громовий топір велетів" із гуцульських переказів), а на грудях у нього була розміщена голова бика (тура). Згідно вірувань лютичів, Радегаст був колись великим воїном царствував зі славою, а коли загинув в бою, то став богом. Про такий звичай обожнювання своїх героїв згадує Йордан: коли гети, очолені вождем Дорпанеєм (Діурпанусом) розгромили римлян, якими керував Корнелій Фуск, і які з наказу імператора Доміціана 86 року вторглися за Дунай: "отримавши всюди велику перемогу, вони проголосили представників своєї знаті, — завдяки фортуні яких вони нібито стали переможцями, — не простими людьми, а напівбогами, тобто "Ансами" [119, 81]. Нагадаємо, що у давньогерманській мові, якою писав Йордан, терміни "анс" чи "ант" означали "гігант, велетень" (саме антами, тобто гігантами прозвали готи, а за ними й інші народи наших славних предків, котрі самі себе називали велетами) [279, 88—90]. А у візантійських хроніках згадується вождь слов'ян Радегаст, котрий у VI ст. н. е. вів успішні війни з візантійцями. Він був воєводою т. зв. дунайських бродників — військових братств, яких вважають предками козаків [22, 39].

На мою думку, Радегаста зображали з головою лева саме тому, що він переміг Лютого Бога і визволив сонце. Адже Чорнобог (Цірн) або Лютий бог, уявлявся лютичам у вигляді чорного лева. Його статую було знайдено видатним словацьким дослідником Якубом Колларом в Бам-

берзі. Цікаво, що в одному з варіантів “Глибинної книги” поєдинок Правди і Кривди зображено якраз в образі двох “лютих звірів” (левів), котрі борються між собою. Світлий лев символізує Правду (Білобога), а темний Кривду (Чорнобога) [89, IV, I, 227]. А обов’язком царя-героя було боротися з Кривдою, відстоюючи Правду. Тому й Радегаст уявлявся левоподібним героєм, котрий перемагає чорного лева, тобто Кривду. Цікаво, що на статуетках левоголового Радегаста, знайдених на місці лютицького храму в Ретрі, на яких збереглися підписи давньослов’янським рунічним письмом, поряд з назвою Радегаст вживається назва Білобог [87, 287—288], що повністю підтверджує наше припущення.

Епопея боротьби темних сил зі світлими, котра відбувалася у контексті боротьби літа з зимою, починалася на Україні від Різдва, тобто давнього свята народження Сонця. Найцікавіше, що на Поділлі у старовинних різдвяних колядках народжене Сонце носить свою прадавню назву “Ярс-лев”, тобто ярий лев:

*Сему Ярслеві всі звеселилися,
Сему Ярслеві ріки розлилися,
Що в Рождеству Христовому садки зацвіли,
Сему Ярслеві дивуйтесь, діти,
Показалося всякеє древо, зелені квіти
Сему Ярслеві всі звеселімся,
А Рождеству Христовому всі поклонімся* [279, 128].

У цю пору розпочиналися у нас по містах і селах ритуальні кулачні бої, мотивом яких була боротьба світлих і темних сил. Хлопці боролися між собою, вірячи, що вони таким чином охороняють сонце від сил пільми. Про захист козаками новонародженого “Дитяти-Соколяти” так співається в українській колядці:

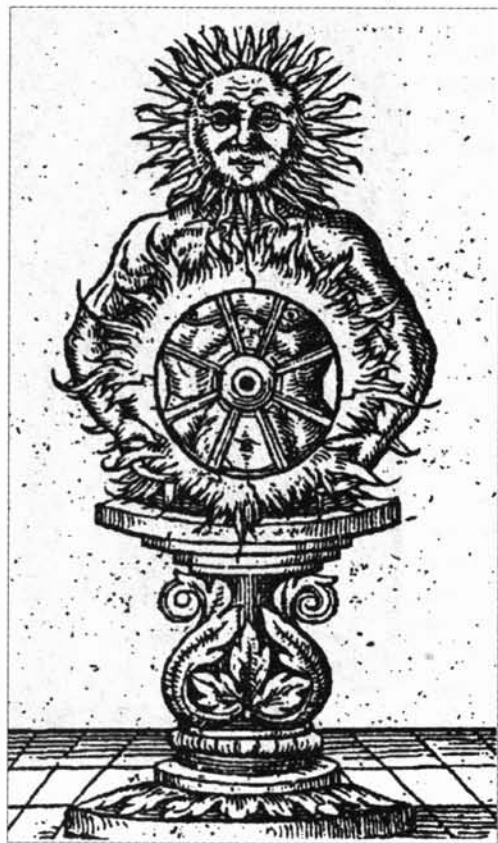
*Ти, Михалку, бери палку
В дорогу!
Супостати можуть стати
Ко Богу!
Якби які посіпаки
З’явились,
Ми б за того маленького
Всі бились* [143, I, 98].

Ярило. Зображення на срібному браслеті. XII ст.

Лев. Зображення на браслеті. XII ст.

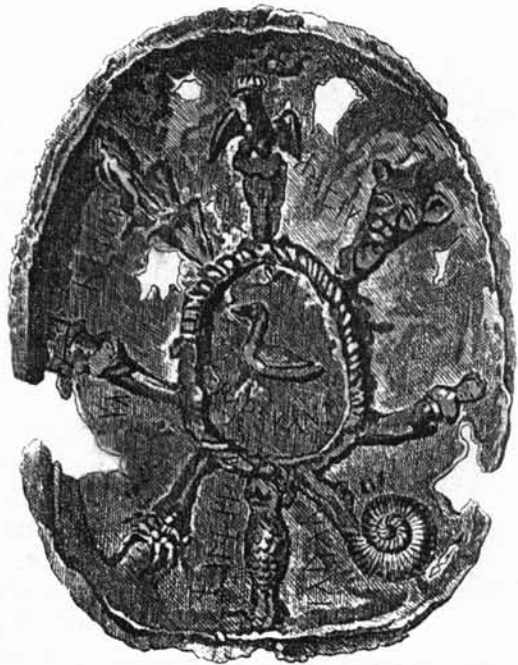
Білобог Лужицький.
Зі старовинного малюнка

В Україні збереглося багато відгомнів обряду визволення Сонця. Наприклад, звичай під час кулачних боїв на Масницю "витрясати млинці" один з одного [52, 206]. Нагадаємо, що обрядові масляничні млинці символізували Сонце і випікалися вони на спеціальних пательнях із знаком сонця, котрі символізували модель Сонця [52, 317—318]. У деяких місцевостях на Масницю підіймали на жердці коло, як символ перемоги Сонця над силами темряви. Коли гримів перший весняний грім, хлопцям слід було боротися: "перший грім навесні — дужались хлопці" [73, 44]. Існує і давня українська казка про хлопчаків, котрі спустилися в пекло і, відібравши в нечистої сили Сонце, повернули його людям [282, 68—69]. Про визволення сонця розповідають і інші карпатські казки, а саме: "Про Парубка-Переможця, який приніс Сонце", "Про лєгіня, що повернув людям Сонце, Місяць і Зорі", котрі доносять до нас відгомін давніх зимових ініціацій для молодих хлопців.

Мотиви боротьби світлого лева (Ярс-лева-Білобога) і чорного лева (Лютото бога-Чорнобога) простежуються і в українському календарі. Місяцем, присвяченим Лютотому богу, був останній місяць зими, котрий отримав свою назву від його імені. Наступний місяць, березень, був присвячений Ярс-леву, звідки його давня назва яр. Подібно й у давніх римлян цей місяць мав назву Март від Марса, бога війни, який є тотожний з нашим Арієм-Ярилом. Саме цього місяця Ярило-Ярс-лев перемагає Лютото бога, "визволяє Сонце": оживає природа і починається весна. У давнину наші предки саме з 1 березня починали новий рік. На свято Явдохи (1 березня), котру ще Т. Шевченко називав богинею Ярою [52, 612], починалося свято перемоги весни (на Галичині ще в ХІХ ст. весну називали Яр, примовляючи: "Яр (весна) наш отець і мати, хто не посіє не буде збирати" [276, 7]. А в бойків і лемків яром називали ще й лелеку [271, 176]. Дослідник язичницького пантеону слов'ян Дудко описує синів Георгія Хороброго (Юрія Змієборця), луч-

ників Симона і Гарасима, котрі згадуються в давніх замовляннях. Він вважає їх синами бога Ярила, отожднюючи з християнськими святими Гарасимом Грачівником та Семеном Літопроводцем. Адже саме в проміжок між святами Гарасима (4 березня) та Семена (14 вересня) проходить весь літній сезон [203, 318—319]. Про Гарасима ми вже згадували вище, описуючи гуцульські вірування (імовірно, що його язичницьке ім'я Гара-син, тобто син Хари — Ярила (Арія)). За повір'ям, в день Гарасима чайки з-за моря прилітають і бузьки весняних дітей приносять [143, I, 324]. Чайка-небога — символ козацької України: “як зібралися орли чайку рятувати”, — співається у давній козацькій пісні. А Семен може бути християнського заміною загадкового Ситарла, в деяких джерелах Ситарса, Сима Ергла (слово *сим* у давнину мало значення — слава, гідність, досконалість), тобто Сим Ерл — це Славний Ярило [55, I, 289—290]. Адже саме на Семена відбувалося свято запалювання нового вогню, “весілля свічки”, “женіння комина” тощо. Крім того, саме на Семена в Україні відбувалися пострижини козацьких дітей. На мою думку, Хара-син і Сим-Аргла були лише епітетами цих божеств-братів, синів сонячного бога. Їхні імена — Лель (Літо) і Полель (Політо), саме ці два брати згадуються як сини богині Лади і бога Сонця. А бузьки, які за повір'ям в день Гарасима приносять весняних дітей, на Великій Україні називаються “лелеки”, тобто птахи Леля.

Цікавими є дані О. Воропая, що 4 березня в Україні відзначалося ще й свято преподобного Льва. А взагалі в цей період існує аж два свята Лева за старим календарем: 18 лю-

Блюдо з Ретри. Гравюра Д. Вогена

Білобог з Ретри. Гравюра Д. Вогена

Золота маска з Мікен. XVI ст. до н. е.

того (4 березня за новим стилем), та ще одне свято Лева 5 березня (20 лютого за старим стилем). В українських церковних календарях за різні роки існують розбіжності саме зі святами Лева: то вони припадають на 3 і 5 березня, то на 2 і 4. Очевидно, така плутанина зумовлена широким святкуванням левових свят серед населення і намаганням церкви перекрити їх своїми святами з подібними назвами. Можна зробити висновок, що саме у ці дні проходила кульмінація святкувань

боротьби білого і чорного богів в образі левів. Цей культ у наших предків був настільки сильним, що зберігався довгі століття після прийняття християнства. Православна церква змушена була ввести у свій календар аж двох католицьких святих з іменем Лев, щоб нейтралізувати це свято, хоча ці святі є суто католицькими (перший був римським Папою, а другий єпископом Катанії (Сицилія)). У католицькій же церкві в ці дні відзначаються зовсім інші свята — св. Кунегунди та святого Вацлава, що ще раз підтверджує те, що церковні свята преподобного Папи Льва і Лева Катанського — ніщо інше, як пристосовані для своїх потреб давньоукраїнські свята Лева.

О. Воропай, описуючи свято Лева на Україні, згадує цікавий звичай: у ніч перед цим святом люди спостерігали за падаючими зірками, визначаючи подальшу долю. Як правило, це були метеори, котрі, за давнім повір'ям, є чортовими свічками, які ангел скидає з неба. "Зірки — це Божі свічі на небі. Диявол чи то, пак, дідько по-нашому хоче, щоб і його свіча горіла разом з Божими. Як тільки той янгол, кудись відвернеться, дідько — тиць, та й поставить свою свічку. Але вона довго не горить, бо янгол ходить і оглядає, чи добре свічі горять, — побачить чортову свічку та й скидає її додолу, і ото ми бачимо, як вона падає" [55, I, 215]. Тому падіння метеора вважалося вісником перемоги добра над злом.

Зображення верховного волхва на стіні храму Софії. Новгород

В українських віруваннях зірки були тісно пов'язані з героями-богатырями. За старовинним звичаєм, який зберігся в лемків, на Благовіщення парубки виглядають першу зірку. Коли вона зблисне на обрії, треба закричати: "Боже, дай мені велику славу!" [348, 54]. За повір'ям, над тією хатою, де "пролітав змії", тобто падаюча зірка, повинен був народитися богатыр. За іншим повір'ям, коли падає зірка, душа богатыря йде до Бога.

Імовірно, що саме у період цих левових свят молоді княжичі проходили обряди ініціації. Борючись з левом, що символізувало перемогу зими над літом, вони таким чином отримували перемогу над темними силами. Зміст ініціації був такий: чорний лев ковтає сонце і герой вступає з ним у поєдинок, перемагає його і визволяє сонце. Крім того, ініціант, котрий перемагає темні сили, отримував нові знання і властивості, тобто ставав характерником.

Збираючи сліди перебування велетів-левів на Лемківщині, я звернув увагу на одне надзвичайно цікаве зображення. У церкві українського села Котань, що в долині ріки Попраду, зберігся настінний розпис, на якому зображено титаря (старосту) храму Якова Баволяка. У нього козацькі вуса і чуприна. Розпис виконано 1678 року. У першій книзі "Таємниці бойових мистецтв України" я навів багато прикладів того, що така зачіска була поширена серед народів, які зберегли давні ведичні військові традиції. В усіх цих народів у фольклорі згадуються і таємничі велети. Все це змусило мене уважніше проаналізувати історію виникнення обрядової зачіски в Україні.

У легендах про Головача згадується, що він як нащадок велетів мав велику "лев'ячу" голову: "Від тої лев'ячої голови дістав він своє прізвисько, а як насправді звався — невідомо.

Яків Баволяк. 1678 р.

Місяць Лютий. Малюнок А. Василенка

**Зображення Світа-
ча на львівському
будинку**

**Хлопчик
з левржетом.
Зі старовинного
малюнка**

Волосся мав лляне й серед нього — пасма золота — знак велетівського походження” [49, 128]. В іншій легенді розповідається, що лише вирвавши це золоте волосся з голови Головача вороги змогли його знищити [328, 107]. Так само й інший велет — опришок Пинтя — також має три чарівні волосини, але не на голові, а під лівим плечем, вирвавши які, вороги перемагають його [328, 126].

Видатний опришківський ватаг Олекса Довбуш також мав на голові три золоті волосини, за легендою їх подарував Божий посланець за те, що той убив чорта [328, 194—195]. Чи не було це пасмо золотого волосся, котре в легендах символізує безсмертя героя, формою давньої ритуальної військової зачіски? Адже дуже вже це пасмо нагадує зачіску запорозьких козаків, що символізувала сонячний промінь.

У одній із давніх “Вед Слов’ян”, віднайдених наприкінці XIX ст. в Болгарії Степаном Верковичем, згадується, коли у “Дівки-Великанки”, тобто велетки, від “Царя-Сонця” народжується син-Сонце, то у новонародженого Сонця — Коляди — була Золота косиця на голові [285, 75]. О. Вельтман, досліджуючи вірування індійських раджпутів і порівнюючи їх з слов’янськими віруваннями, пише, що Вішну як божество війни носив ім’я Харе, якого він ототожнює з Арієм та Ярилом, а також епітети кесава або косата, тобто той, що носить косу, а також кесара в значенні лев, який має гриву, гривастий [43, 22].

Древні розділяли життя Сонця на кілька етапів залежно від пір року. Весняне сонце зображалося ставним парубком з лев’ячою гривною золотого волосся (сонячні промені нерідко порівнювали з лев’ячою гривною, адже лев був посвячений Сонцю, саме тому велетівського бога Сонця Радогоста зображали з лев’ячою головою, літне — сильним чоловіком, а осінне — старим дідом з білим волоссям і бородою. Король-Сонце, син бога Сонця і “Велика-дівки”, тобто велетки, також народжується з “золотою косицею”, котра символізує його сонячне походження. Підрісши, він, подібно до Радогоста, збирає дружину і завойовує для свого народу землі біля “Світлого Дунаю” [285, 338]. Все це доводить, що зачіска ця була символом царів-велетів і символізувала їхнє походження від Сонця. В Україні Коляду традиційно символізував Дідух — пшеничний сніп, а його китиця з колосків, яка символізувала зачіску Коляди, має цікаву назву “волоття”, що також вказує на волотів-велетів. У зв’язку з

цим можна згадати про знаменитих пелазгів: синів богині Лелі (інша назва лелеги), котрі прийшли в Грецію з Праукраїни принесли туди і давню українську культуру (боги пелазгів, на відміну від грецьких богів-олімпійців, були титанами, тобто велетнями, згадаємо циклопічні мури Мікен, які, за легендами, були збудовані велетнями, знамениту “Левову браму” тощо). Греки перейняли у пелазгів багато міфів, у тому числі й про сонячних богів: Геліоса (титана) та Аполлона (син титаніди Лето, родом з Гіпербореї). Так от, за уявленнями грецьких філософів, коли сонце народжується під час зимового сонцестояння, бог Сонця символізує маленьке немовлятко, котре дивовижним чином рятується від сил темряви, які намагаються його знищити, поки він знаходиться в зимовій колисці (все це до сьогоднішніх днів збереглося у наших колядках). Сонце, будучи слабим в цей час, не має ще корони із золотих променів, а виживання його серед пільми символізується одною маленькою волошиною, котра є єдиною прикрасою голови дитяти [207, 102]. В Україні символами такого сонця з променем на голові є архаїчні світильники “посвіти” або “світачі”, котрими ще до 20-х рр. минулого століття користувалися на українському Поліссі. Скульптуру ліпили з глини та вишікали в печі у формі людської голови, тому такий різновид світачів носив назву “Адамова голова”. У спеціально зроблений зверху в “Адамовій голові” отвір вправляли велику скалку з кореня сосни довжиною до півметра і товщиною до сантиметра (одна така скалка могла горіти цілий вечір). Посвіт урочисто запалювали “на Семена”, тобто 14 вересня, відзначаючи це як велике свято, і він по-

Давньоевропейський бог світла.
Зі старовинного малюнка

Князь Кий. Сучасний малюнок

Князь Святослав Завойовник.
Скульптура Є. Лансере

Українські козаки.
Малюнок В. Вестерфельда

винен був горіти аж до весни [284, 186—187]. Як вже згадувалось, козаки саме на Семена урочисто проводили пострижини молодих хлопців і вперше садили їх на коней. Цей звичай, як зазначає етнограф О. Воропай, походив ще від княжих часів. Молодих княжичів теж у цей день садили на коней та з великими церемоніями везли до церкви, а там після Богослужіння пострижини виконував сам єпископ [55, II, 241]. Саме тоді малим княжичам, а пізніше козачатам вистригали волосся, залишаючи невеличкий чубчик над чолом. Саме цей чубчик символізував промінчик сонця, а давньоруський князь традиційно асоціювався з Сонцем на Землі (у “Слові о полку Ігоревім” чотири князі, котрі брали участь у поході, називаються чотирма сонцями, при загибелі двох з них говориться, що “два сонця згасло”). Навіть звичай полюддя, опис якого маємо від Геродота, коли цар чи князь по колу об’їжджав всі свої землі, проводячи в кожній місцевості священні обряди, символізував коловорот Сонця навколо Землі. Після приходу християнства полюддя звелось лише до збору данини.

Володареві слід було довести перед людьми, що він достойний називатися Сонцем. Тому він мав пройти певні ініціації, вчинити подвиги. Одним з таких подвигів була боротьба, реальна чи театралізована, з левом. Причому мав право на це лише князь, прості ж воїни або бояри проходили ініціаційний поєдинок з вовком або ведмедем. Данило Галицький, щоб укріпити авторитет своєї династії серед населення Галичини, котре, як свідчать сучасники, ще до XVII ст. було під сильним впливом язичництва, віддав свого старшого сина, щоб той

пройшов такі випробування. Після ініціації він отримав ім'я Лев.

Відголос ініціації молодого царевича згадується ще в одній давній українській казці, котра в різних варіантах збереглася в Карпатах. Коли син вугляра Плавунчик (чи не пов'язане його ім'я із скіфським племенем плавків, котрі, як ми вже згадували, засновували Запорізьку Січ?), якого злий цар різними способами намагається знищити, змушений за наказом царя йти до Сонця (діда-Всевіда) і принести від нього три золоті волосини. По дорозі Плавунчик зустрічає людей, які загадують йому різні загадки, відповіді на які він також може знайти лише у діда-Всевіда. Прибувши до матері діда-Всевіда, котра також була і хрещеною мамою Плавунчика, він дізнається, що дідо-Всевідо — це Сонце, що приходить додому старим дідом, а виходить з хати маленькою дитиною. Плавунчик просить її вирвати три золоті волосини і дізнатись відповіді на три запитання, котрі йому загадали люди, що він їх зустрів. Мати Сонця по черзі висмикує в нього три золоті волосини і отримує очікувані відповіді. Після того Плавунчик із трьома золотими волосинами повертається до царя, по дорозі розгадавши загадки людей і отримавши у них винагороду. Коли ж цар вимагає віддати волосини, то Плавунчик, отримавши від тих волосин велику силу, відмовляє царю, змушує його покинути царство і сам стає царем [98, 125—130]. Ця каз-

Хуритські воїни з чупринами.
Рельєф з Мемфіса. 1350 р. до н. е.

Мати Сонця по черзі висмикує в нього три золоті волосини і отримує очікувані відповіді. Після того Плавунчик із трьома золотими волосинами повертається до царя, по дорозі розгадавши загадки людей і отримавши у них винагороду. Коли ж цар вимагає віддати волосини, то Плавунчик, отримавши від тих волосин велику силу, відмовляє царю, змушує його покинути царство і сам стає царем [98, 125—130]. Ця каз-

Дідо-Всевідо. Малюнок Л. Левицького

Українські козаки з чупринами.
Світлина 1919 р.

ка є нічим іншим, як описом найдавніших ініціацій претендента на царя (відгадування трьох загадок і отримання трьох золотих волосин (ритуальний постриг). Попередній же цар стає перевізником на Чорному морі (за легендою князь Кий теж колись був перевізником). Три золоті волосини символізують саме ту зачіску велетів, котру вистригають ініціанту після проходження випробувань.

Велети поширили цю священну зачіску на широкі простори від Британії до Індії, там де поставали королі "з роду велетів". Адже, за гуцульськими легендами, Велети "на цілий світ давали царів зі свого роду. Всі царі з цього одного покоління походять. Хай навіть потім говорили різ-

ними мовами, а то й немовби різні віри сповідували, мали однак, глибоко заховані відомості про Верховину, про свій рід. Бо завше таємно мали над собою одного короля-віщуна, котрий їм про гори батьківські переказував, їх світу небесного голоси чув та накази отримував" [49, 108—109].

Цікавий приклад наділення демонологічними рисами своїх ворогів (у цьому випадку давніх арійців) подає нам фольклор семітських племен. Так, в арабських казках є велетні-джини, котрі володіють чарами і вміють перетворюватися. Згадки про те, що джини були велетами і жили задовго до появи людей є і в Корані. Цікавим для нас є атрибут джинів — чуприна на голеній голові. Дослідник Валерій Дьомін, порівнюючи цю зачіску із запорізькими чупринами як давньою ритуальною чоловічою зачіскою і визначальною родоплемінною відзнакою арійців, робить висновок, що у давні часи араби наділили джинів чупринами тому, що ототожнювали їх з чужими і ворожими арійськими племенами [96, 95].

Саме тому цю зачіску давніх велетів-левів і мали честь носити наші князі. У давнину її носив

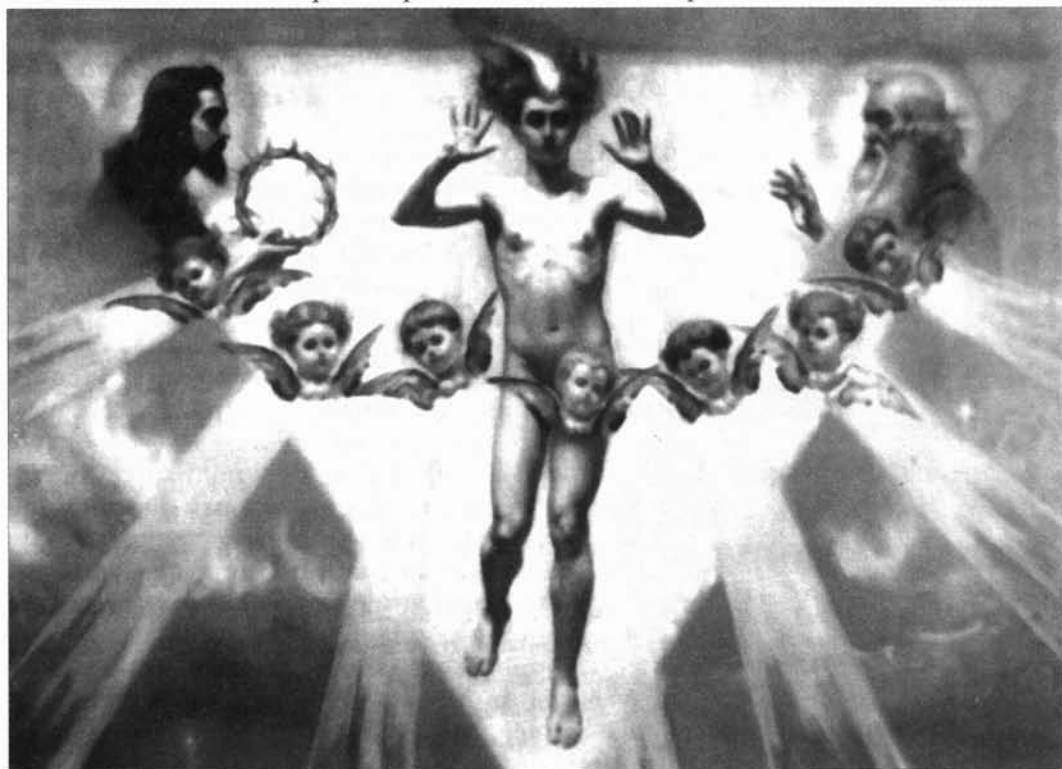

Елемент стилізованої чуприни в українській жіночій зачісці.
Світлина 1941 р.

знаменитий гунський вождь Атілла, таким його зображено на портретах і римських монетах [137, 95]. Не випадково дослідник гуцульських легенд Станіслав Вінценз також називає його нащадком велетів [49, 128]. При зустрічі візантійського імператора з нашим великим князем Святославом Завойовником його найбільше вразила зовнішність князя: вуса, поголена голова, а на ній довге пасмо волосся — знак високого (тобто велетівського) походження [184, 82]. Пізніше носили цю зачіску українські козаки, які теж вважали себе нащадками велетів.

Ця зачіска увійшла навіть до християнської символіки. Прикметно, що саме у Національному університеті "Львівська політехніка" збереглось зображення Святої трійці, виконане в кінці XIX ст. учнями видатного польського художника Яна Матейка, де Святий дух зображений молодим чоловіком. На голові у нього чуприна у вигляді вогняного променя, що символізує натхнення, творчість та силу людського розуму.

Про те, що ця зачіска і пов'язані з нею вірування виникли саме в Україні розповідає цікава розвідка

Свята Трійця. Малюнок за ескізом Я. Матейка. Кін. XIX ст.

Зачіска "левержет" на портреті
Максима Ілляшенка

про лубенського полковника Максима Ілляшенка. На портреті, що додається, Максим Ілляшенко зображений з такою ж, як і на портреті Якова Баволяка козацькою зачіскою. Але найважливіше те, що в цій розвідці згадується і езотерична назва такої зачіски — "левержет" [1, 189]. Як пише автор розвідки, така зачіска — пучок волосся над чолом на виголеній голові — була звичною для молодих хлопців на Лівобережній Україні аж до кінця XIX ст. (на Західній Україні в деяких місцевостях так стригли хлопців ще і після Другої світової війни). Є свідчення, що і Тарас Шевченко в дитинстві теж носив таку зачіску [12, 577]. Довгий час дослідники не могли пояснити значення цієї назви, безуспішно намагаючись перекласти її то з німецької, то з англійської чи французької, лише не з української.

Але варто лише зазирнути у словник давньоукраїнської мови і все одразу стає зрозумілим: Левержет — *ржет* у давньоукраїнській мові означало народження, *ржество* — Різдво [286, II, 292], звідси — *левержет* — народжений левом. Зрозуміло, що така зачіска давалася молодому воїну, котрий пройшов ініціації, пов'язані з перемогою над чорним левом, подібно до свого великого предка Таргітая-Геракла, котрий згадується у давніх українських казках і билинах як Тарх Тархович.

У деяких селах ще й донині збереглися ініціаційні ритуали, пов'язані з цією зачіскою. На Тернопільщині і донині зберігся цікавий звичай посвячення юнака в парубки. На Водохреща тих юнаків, які ходили цього року з Маланкою, після освячення води в Дністрі парубки тримають догори ногами і тричі по тричі вмочують чуб хлопця у свячену воду [323, 11]. Цей звичай є нічим іншим як залишком давніх ініціацій, котрі припадають на час календарно-обрядових свят боротьби Білобога з Чорнобогом, зими з літом. Тепер стає зрозумілим вищенаведене твердження львівського професора Садока Баронча, що на Русі опришків називають левенцями [197]. Адже левенці, Ярс-лев, левержет — це все ланки

Козак.
Малюнок Т. Шевченка

одного ланцюга — прадавнього українського військового культу перемагаючого Сонця. Радянська історіографія завжди обходила питання діяльності левенців мовчанкою, а коли вже не можна було відмовчатися вигадувала різні хитромудрі “пояснення” цього терміна, які звичайно не мали нічого спільного з українством. Назву “левенці” вони виводили від близькосхідної країни Левант, звідки у турецький флот набиралися моряки, який і називали словом “леwent”. Потім це слово наче потрапило до Молдавії, де почало означати кавалеристів-найманців. За такою “логікою” в Україні воно могло означати і “танкістів”, і “військових льотчиків”, і “космонавтів”. На відміну від окупаційних науковців, народна пам'ять вважала левенців різновидом козацтва: “Ой козаченьку, левенце! Не скажу я тобі, серце!”, — говорить народна пісня. “Ой левенче, левенчику, вдовин сину одинчику! Чи знаєш ти степи турецької і проходи козацької?” [86, I, 350].

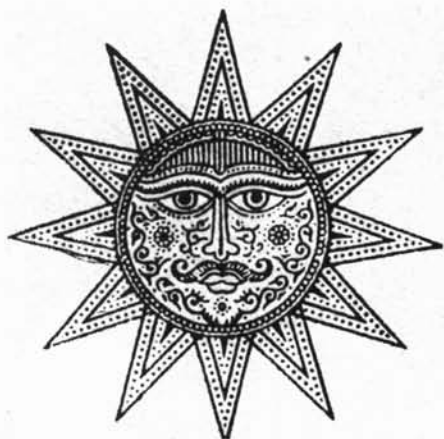
Левенці діяли в Галичині, на Поділлі, на Буковині і боролися з польськими, молдавськими і мадярськими окупантами. Деякі дослідники виводять їхню назву від ватажка Лева, котрий підняв повстання на Буковині ще 1457 року. Тоді лише спільними зусиллями польських і молдавських військ, котрі діяли за спеціальною угодою, вдалося придушити це повстання [80, 73]. Але ця назва повстанців існувала значно давніше. Тому саме левенці й були тими таємничими “подільськими козаками”, котрі ще 1339 року допомагали литовському князю Ольгерду заволодіти Поділлям [236, 83]. А левенцями вони називалися тому, що зберегли в себе давнє таємне вчення про боротьбу Ярслева (Білобога) і Чорнобога та обряди на честь перемоги над Чорнобогом. Саме ритуальне визволення Сонця було основним обрядом, після якого парубки у цій місцевості переводилися у військовий стан і отримували зачіску “левержет” — “народжені леви”. Тому й носили назву “левенці” подібно до індійських раджпутів, котрі також проводили ритуал боротьби з левом,

Зображення сонця на козацькому прапорі. 1651 р.

Зображення лева на козацькій печатці. 1779 р.

Раджпутське зображення сонця

носили чуприни ("чути"), а до своїх імен додавали титул "Сінг", тобто лев. Цікаво, що емблемою однієї з найбільших раджпутських династій є усмінене сонце. Нагадаємо, що гербом Подільської землі, де діяли левенці, також було усмінене сонце на червоному тлі [83, 44]. Раджпути називали себе вірами, тобто героями. У них існував кодекс лицарської честі "Віргаті", тобто шлях героя [321, 107]. Такі віри-лицарі згадуються і у давніх подільських колядках:

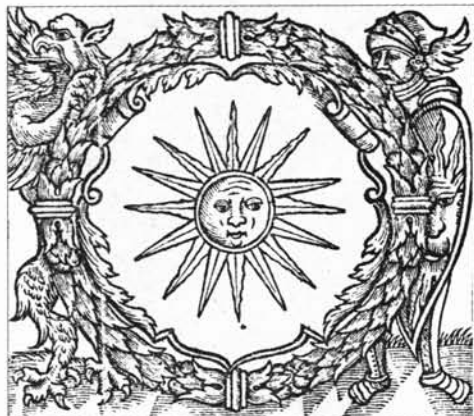
*В славнім селі, в багатім дворі,
Ой дай Боже!
Там п'ють молодці все добірнії,
Ой дай Боже!*

*Межи ними с гречний молодець
Гречний молодець [вставляється ім'я того,
кому співають] хлопець.
Посилає він вір явір за дівку..*

*Вона до його все листи пише:
"Гречний молодче! Не томи коней —
Не томи коней, не турбуй людей;
Там я до тебе сама прибуду"...*

*У чистім полі покрай дороги,
Ой дай Боже!
Там гречна панна пшеницю жала;
Ой жала, жала, не спочивала;*

*За нею сніпки в чотири рядки.
Прийшло ж до неї аж три вір'яни:
"Ой-ви вір'яни! Ви голублята!
Не беріть же мене із поля з ниви,
Візьмете мене у батька з двора..." [272, 55—57].*

Герб Подільської землі.
З "Хроніки Руської землі" Гвагнінуса

Цікаво, що місце, куди після смерті попадають душі померлих героїв-вірів в Україні й до сьогодні носить назву вирій.

До речі, саме на Поділлі, в Медоборах, у місцях діяльності левенців знайдено великі дохристиянські культові комплекси, з яких найвідомішим є язичницьке капище на горі Богит, коло Збруча, де стояв Світовид, на горі Борець та багато інших.

Від левенців і поширилася по Україні езотерична назва козацької чуп-

рини “левержет”. Левенці були тісно пов’язані із запорожцями: у реєстрах Запорізької Січі та козацьких полків часто зустрічається прізвище Левенець, а ім’я Лев є одним з найпопулярніших серед козацьких імен того часу. На Січі був навіть Левушківський курінь. Вчені пробували пояснити цю назву від містечка

Левухів Вінницької області, хоча, на мою думку, і містечко Левухів, котре розташоване на території, де діяли загони левенців, і курінь Левушківський походять все-таки від левенців. Подібно, як і назви інших куренів походять із давніх військових товариств. Козаки Ведмедівського куреня мали звичаї, пов’язані з ведмедем, котрі ще й дотепер збереглися у деяких українських селах, наприклад, ритуальна боротьба ряджених “ведмедів” на Різдво. Їх можна порівняти з давніми воїнами берсеркерами (*berserker* означає ведмежа шкура). Назва Платнірівського куреня походить від староукраїнського *платнер* — зброя [286, II, 151], тобто це був курінь зброярів. Курінь Мишастівський отримав свою назву від мишастого коня — тарпана, козаки цього куреня займалися відловом і прирученням диких мишастих коней. Дуже давню назву має курінь Дядьківський, дядьком, як відомо, у Київській Русі називався військовий наставник князя. Поповичівський курінь називався так тому, що туди потрапляли бурсаки і учні богословських закладів. Стосунок до церкви мав і Титарівський курінь: титар — церковний староста. Назва Шкуринського куреня походила від того, що тотемом куреня була вовча шкура, подібно до германських воїнів ульфхедерів (*ulfhedhnar* — шкура вовка). Це підтвердив у своїх спогадах знаменитий кубанський козацький генерал Андрій Шкуро (Шкура), який писав, що Шкуринський курінь отримав свою назву від його далекого предка отамана Шкури [177, 54] (тотемом отамана Шкури була щкіра

Левенець.
Малюнок І. Манця

Печатка
самарської паланки.
1770 р.

вовка). Цю традицію продовжив і сам Андрій Шкура: під час громадянської та Другої світової війни він очолював "вовчі сотні", козаки яких називали себе "вовками", носили папахи з вовчого хутра і верблюжі башлики з вовчим хвостом на кінці, а прапором у них була стьобана вовча шкіра, на якій в центрі була нашита срібна голова вовка з роззявленою пащею, а до дровка прибиті два вовчі хвости [5, 273].

Символ левенців — сонячний лев із списом у лапах — був емблемою однієї з найбільших Запорозьких паланок — Самарської, розташованої над річкою Самарою, котру запорожці називали святою рікою. Цей герб Самари викликав шалену лють московських окупантів. Тому для Самари, котра була перейменована в Новоселицю, а пізніше в Новомосковськ, замість традиційного лева було впроваджено герб, на якому було зображено уламки козацької шаблі, над якими сходить зірка окупаційного режиму. Цей герб мав символізувати цілковите знищення запорожців і торжество окупантів [84, 258].

Козаки, як розповідають перекази, вважали левенців за великих воїнів і характерників, котрі могли відвертати стріли, вони боролися з татарами і не боялися виходити на бій проти кількісно більшого війська ворога [282, 342—344].

Від левенців походить і назва левада — присадибна ділянка під сінокіс у козацькому господарстві: "Їх так багато на Україні. Майже біля кожного села є луговина, де протікає річечка або озерце, де ростуть поодинокі чи гайками дерева — верби, тополі, дуби, де косять сіно і пасеться худоба... Ці левади мають історичне минуле. Це місця відпочинку козаків у походах. На них не спекотно й затишно; тут вода й ліс поряд" [20, 176].

Левенці були у загонах Івана Підкови та Северина Наливайка, останні навіть родом походили з країв левенецьких. Особливо прославилися вони своїми подвигами під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, про що зібрав багато відомостей видатний історик Микола Костомаров. За деякими даними з левенців походив і прадід

Печатка самарської
паланки. 1750 р.

геніального українського письменника М. Гоголя Остап Гоголь, котрий ще до початку Визвольної війни був опришком [294, 37].

Під час визвольної війни левенці надавали активну допомогу армії Богдана Хмельницького. Вони базувалися в лісах Медоборів, на Поділлі, що давало їм змогу, використовуючи прикордонну місцевість, діяти то в Польщі, то в Молдавії. Причому на цих територіях вони завжди діяли спільно з карпатськими опришками. Так, левенці за допомогою карпатських опришків 1648 року підняли антифеодальне повстання в Молдавії. Розмах цього повстання, очолюваного Григорієм Угерницьким, Микитою Горбачиком, Лесем Березовським та іншими отаманами був настільки могутнім, що сам господар Василь Лупул готувався утікати в сусідню Польщу [47, 315]. Саме левенці склали ядро найбільш боєздатного в армії Хмельницького Брацлавського полку, який очолював знаменитий полковник Данило Нечай [164, 425].

Під час наступу поляків загони левенців нападають на шляхту, паралізують постачання польських військ, зокрема, захоплюють коней у польського війська. Про те, що левенці своїми діями створили серйозну небезпеку для польського війська, свідчить те, що сам коронний гетьман Потоцький змушений був послати проти них війська під проводом Кондратського, якому вдалося розгромити один із загонів левенців і захопити в полон їхнього ватажка Мудренка з 19 товаришами. Полонені левенці зізналися, що вони готувалися напасти на табір польської армії. Частині цього загону левенців вдалося врятуватися і пробитися до армії Хмельницького [77, 175]. Богдан Хмельницький називає левенців народними бійцями. Вчені-комуністи пояснювали цю назву як "борці за народні пра-

Остап Гоголь. Малюнок XVII ст.

Данило Нечай. Малюнок О. Данченка

Левенці в Буші.
Малюнок І. Манця

ва". А Хмельницький мав на увазі майстрів професійної боротьби, які ходили по Україні, змагалися в боротьбі за гроші і навчали молодь мистецтву боротьби, адже простих воїнів з народу він зазвичай називав поспільством або черню.

Після поразки козаків під Берестечком, коли польський гетьман Потоцький відправив посланців на Поділля з вимогою повстанцям скласти зброю і піддатися панам, левенці, зібравшись на Раду, перебили панських посланців і, організувавшись під проводом Чугая і Олексадренка, почали громити шляхту в околицях Бара. Згодом Чугая було вбито, а Олексадренкові вдалося зібрати близько 10 000 повстанців і контролювати значну територію навколо Браїлова [164, 548]. Причому Олексадренко підтримував тісні зносини із "старшими полковниками" Хмельницького, повідомляючи їх про дії польських підрозділів [295, 264].

Микола Костомаров, описуючи похід Тимоша Хмельниченка в Молдавію 1653 року для допомоги своєму тестеві Стефану Лупулу, зазначає, що його військо складалося з козаків, українських левенців, карпатських верховинців і татар [164, 619]. Під час битви на річці Яловець, коли через зраду молдавських полків армія Тимоша зазнала поразки, саме загони левенців ціною свого життя дали змогу відступити основному ядру козацького війська. Як згадується в літописах,

Левенці укріплюють Бушу. Малюнок І. Манця

“хоробрий начальник українських левенців Грицько збив піхоту в чотирикутник і, захищаючись, поліг в січі” [164, 620].

В історію визвольної війни яскравими сторінками вписаний героїчний захист гарнізону містечка Буші від польських окупантів. Гарнізон цього містечка складався з левенців Подністровського полку. Шість тисяч левенців з дружинами і дітьми під

Орися Завісна підриває Бушу. Зі старовинного малюнка

керівництвом отамана Гречки протистояло тут величезній польській армії. Прочитуємо розповідь про цю героїчну оборону: “Польське військо було дуже великим. Подоляни заздалегідь вирішили померти, але не здаватися на поталу ворогам. Як тільки польський загін наблизився до міського муру, його привітали сильним залпом; швидко вилетіли козаки із воріт, розсіяли ворогів; загинув сам начальник загону. Підбадьорені левенці на знак торжества вдарили у дзвони. Але слідом кинувся на штурм Чернецький з кількома полками. Він побачив, що одна брама стоїть нижче інших: там мур спускався по згірку. Туди й спрямував він жовнірів. Левенці дали сильну відсіч, відступили і пустили поляків у браму; та коли вороги увійшли у містечко і вже віддалилися від брами, раптом за ними спалахнула пожежа, а спереду кинулися на них обложені чоловіки і жінки зі зброєю, косами, рогулями та киями. Поляки наткнулися на вогонь, багато загинуло і сам Чернецький з простріленою ногою встиг вискочити. Гетьмани, бачачи таку впертість, жаліли людей і послали в місто сурмача з пропозицією милості, прощення і цілковитого забуття бунту; однак левенці жорстоко розстріляли цього сурмача на очах ворогів.

Тоді воєначальники наказали йти на генеральний штурм цілому війську. Бушу оточили зусібіч. Лянцкоронський велів кінноті спішитися і лізти на скелі; послав туди навіть погоничів та слуг. Довго всі зусилля були марними: левенці сипали на них градом куль,

спускали величезні колоди, й поляки падали з укріплення. Буша була неушкоджена.

Чернецький помітив, що можна спустити воду зі ставка, який примикав до міста в найнепрístupнішому місці: зробили греблю, вода зміліла і в той час, коли козаки мали відбиватися скрізь сильний приступ, польська кіннота покидала коней, перейшла через ставок і напала на одну вежу. Козаки довго захищали це місце, багато жовнірів загинуло, та весь час прибували сили до слабкого місця. Зробили пролом у стіні, підпалили вежу і ввірвалися у містечко, тоді як інші, користуючись роздробленістю сил обложених, забиралися на мури в багатьох місцях. Неможливо було утриматися проти великого війська. Гречка поліг у битві. Руси, не бажаючи піддатися ворогам, палили свої оселі і умушляли один одного. Дружина вбитого сотника Зависного, сказавши: "Не хочу після милого чоловіка діставатися забавкою солдатам! — підпалила бочку і злетіла в повітря". Підбальорені її прикладом жінки кидали в полум'я і колодязі своїх дітей і самі шугали за ними. Загинуло 16 тисяч хороброго народу. Все майно стало здобиччю вогню; жовніри не отримали винагороди за втрату товаришів та власні рани. 70 жінок встигли сховатися в печері неподалік від містечка, закритій густими тернами. Та деякі, втікаючи, згубили дорогою свої намітки. Це запримітили слуги і полковник Целарій отримав наказ змусити їх здатися.

— Виходьте! — кричали їм жовніри. — Ми обіцяємо вам життя, прощення, цілість вашого майна. Не

Загін левенців в бою. Малюнок І. Манця

губить себе марно. Із печери їм відповіли пострілами. Целарій не став посилати жовнірів на марну смерть, а вигадав інший спосіб витурити їх зі сховку: неподалік із гори било джерело, тож він наказав відвести його і спрямувати прямо в печеру. Жінки потонули, але жодна не віддалася в руки переможцям” [164, 698—699]. Коли читаєш це — стигне кров у жилах: ці люди не боялись смерті, вони боялись лише втратити свою честь. Недарма саме на Поділлі збереглося цікаве козацьке запрошення гостя до свого дому “Хати наші на цвинтарі, а Вас прошу до куреня” [334, 91] (курінь — казарма на Січі). Таке запрошення може бути лише в народу-воїна, який має своїм обов’язком героїчно померти за батьківщину. Така поведінка нагадує один до одного героїчну поведінку віддалених за тисячі кілометрів нащадків арійців — раджпутів, котрі також називали себе сінгхами, тобто левами, а при облогах ворогами їхніх фортець, коли раджпути бачили, що надії на порятунок немає, їхні жінки збиралися в підземеллях фортець і проводили ритуальне спалення “джаухар”, а чоловіки навстіж відкривали ворота фортеці і кидалися у свій останній бій “шака” [321, 192].

Козак-переможець.
Малюнок М. Дерегуса

Ще 1702 року подільська шляхта просила польського коронного гетьмана Й. Потоцького допомоги проти левенців. Левенці брали участь у повстаннях Семена Палія та Самуся проти Польщі [79, 116]. Коли ці повстання були придушені, левенці влилися у склад гайдамацьких загонів. Адже як стверджує В. Грабовецький, саме від левенців розпочався гайдамацький рух, який “був різновидністю руху левенців, дейнеків, він успадкував у них організацію і тактику” [75, 81]. На загони левенців спирався і знаменитий гайдамацький ватажок Верлан, котрий після придушення його повстання знайшов прихисток саме на території, контрольованій левенцями [301, 611]. А народна пам’ять збе-

Левенці. Малюнок І. Манця

регла пісню про отамана гайдамаків Левенченка, котрий нещадно розправлявся з польськими панами:

"Ой Левенче, Левченоньку,
 Ти удовин сину, да козаченьку!
 Вже ж на тебе всі пани
 Встали із ізрадою,
 Хотять уловити громадою".
 "Ой я ж бо їх да не боюся,
 Я ще молод козак, вислужуся:
 За два коня ворожії,
 За дві шаблі золотії".
 Погодивши да не забаривши,
 Да ведуть левенця уловивши.
 Ведуть його да улицею,
 Зв'язавши руки сирицею.
 За ним іде ньенька старенька,
 Сестра рідненька.
 "Чи я ж тобі, сину не казала,
 Чи я ж тобі, брате, не говорила...
 Що не рубай ліса Лебедина!"
 Вирубавши да зволочивши та запиливши,
 Ой пішов Левенець затуживши;
 Пішов же він попід лугом,
 Да підтираючись тугим луком.
 Прийшов же він да до криниці,
 До холодної да до водиці.
 Ой стоять коні да поплутані, пов'ючені,
 Вони од Левенця не утечені!
 Лежать пани да порубані, помучені —
 Вони од Левенця не утечені!.. [133, 459].

Зображення сонця на
козацькій порохівниці.
XVIII ст.

Частина левенців переходить і осідає на Лівобережній Україні. Від них походять знамениті козацькі роди Левенців, Левитських, Левченків, Левчуків, Левицьких тощо.

А ті з левенців, що залишилися, продовжували берегти давню славу і традиції роду прадавнього, велетівського, що перемагає Чорного Лева і повертає Матері-Землі Святе Сонце. Саме тому після знищення Січі козацькі характерники рушили на Західну Україну і особливо до Львова. Адже вони знали: за короткий час пробудиться давній Львів — містичний центр сили давніх велетів-левів — і розбудить усю Україну. І тоді збудеться провіщення геніального Кобзаря:

*Церков-домовина розвалиться...
і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ Правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!*

Список використаних джерел

1. А. П. Максим Илляшенко — полковникъ Лубенський 1677—1687 // Киевская старина. — 1891. — Т. XXXII.
2. А. Р-въ. Небесные архистратиги во образѣ запорожцевъ // Киевская старина. — 1887. — Т. XIX.
3. Абаза К. Казаки. — СПб., 1890.
4. Агаджанян Н., Катков А. Резервы нашего организма. — М.: Знание, 1990.
5. Агафонов О. Казачьи войска России во втором тысячелетии. — Москва—Киров: КОГУП Кировска областная типография, 2002.
6. Андрусяк М. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917—1912 рр.) // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 1.
7. Андрусяк М. Запорозька еміграція // Українське козацтво. — 1968 — № 3/4 (11/12).
8. Апанович О. Сагайдачний Петро — український козацький гетьман // Кур'єр Кривбасу. — 1998. — № 106. — С. 101—123.
9. Апушкинъ В. Русско-японская война 1904—1905. — М., 1910.
10. Архів Крайової Пластової Старшини Пласт. — НСОУ.
11. Бабенко В. Украинцы Башкирской ССР. — Уфа: УрО РАНЮ, 1992.
12. Бабичъ А. Загадочный портреть Шевченка // Киевская старина. — 1887. — Т. XVIII.
13. Багрянний І. Тигролови: Роман. Огненне коло: Повість. — К.: Укр. письменник, 1996.
14. Бандрівський М. З минулого Знесіння // Галицька брама. — 1996. — № 12.
15. Бандрівський М. Сварожі лики. — Львів: Логос, 1992.
16. Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. — К.: Час, 1993.
17. Бараниченко В. Схватка над бездной. История кубанского казачества в контексте мировой истории. Факты и версии. — Краснодар: Советская Кубань, 1999.
18. Бардадым В. Ратная доблесть кубанцев. — Краснодар: Северный Кавказ, 1993.
19. Безклубий А. Лист-стаття. — 17. 12. 2004. — Архів автора.
20. Безхутрий М. Сергій Васильківський. — К.: Молодь, 1979.

21. *Белинский В.* Страна Моксель или открытие Великороссии. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006.
22. *Бескидь Н.* Карпаторусская древность. — Ужгород, 1928.
23. *Бибиков С.* Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. — К.: Наукова думка, 1981.
24. *Бирюковъ И.* Служба Астраханскихъ казаковъ на кордонныхъ постахъ противъ киргизь-кайсаковъ (1794—1861 г.) и при ставке хана Внутренней Киргизской Орды (1801—1898 гг.). — Астрахань: Паровая новая русская типография, 1901.
25. *Білий Д.* Малиновий клин. — К.: Т-во “Україна”, 1994.
26. *Блаватская Е.* Письма из пещер и дебрей Индостана. — М.: АСТ, 2004.
27. *Боб'як Г.* Марш зауральських українців // Життя і знання. — 1936. — № 3 (102).
28. *Богацький П.* Предтечі і початки Пластового Руху на Центральних землях України (Фрагменти спогадів) // Пластовий шлях. — Ч. 6. — Листопад. — 1951.
29. *Боднарук І.* Молитва до України. — Львів: Сполом, 2000.
30. *Болотенко О.* Козацтво і Україна. — Торонто, 1951.
31. *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939—1945). — Львів, 2003.
32. *Бондаренко К.* Ой летіли “дикі гуси”. Українські найманці в історії воєн // Політика і культура. — 1999. — № 35.
33. *Боплан Г. А.* Опис України. *Меріме П.* Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький. — Львів: Каменярь, 1990.
34. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. — К.: Вечірній Київ, 1996.
35. *Брегг П.* Нервная сила. — М.: Издательство ВЗПИ, 1991.
36. *Брем А.* Життя тварин. — Х.: Видавничий дім “Школа”, 2005.
37. *Былины.* — М.: Современник, 1986.
38. *Бычков А.* Энциклопедия языческих богов (мифы древних славян). — М.: Вече, 2000.
39. *Вагилевич І.* Берди — в Уричі // Подорожі в Українські Карпати. — Львів: Каменярь, 1993. — С. 102—113.
40. *Василевський П.* В ім'я України: Кубань, Буковина, Колима. Спогади і бібліографія. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000.
41. Великдень в Україні (Деякі звичаї на Волині й у Київщині) // Українське козацтво. — 1982. — № 2 (65).
42. *Вельтманъ А.* Атилла и Русь IV и V века. Сводъ историческихъ и народныхъ преданій. — М., 1858.

43. *Вельтманъ А.* Индо-германы или Сайване. Опытъ свода и поверки сказаній о первобытныхъ населенцахъ Германіи. — М., 1856.
44. *Венелинъ Ю.* Окружные жители Балтійскаго моря, то есть леты и славяне. — М., 1847.
45. *Верига В.* Визвольні змагання в Україні 1914—1923 рр. — Львів: Місіонер, 1998.
46. *Верига В.* Нариси з історії України (кінець XVIII — початок XX ст.). — Львів: Світ, 1996.
47. *Винар Л.* Козацька Україна. — Київ—Нью-Йорк—Париж, 2004.
48. *Виноградский А.* Англо-бурская война в Южной Африке. — СПб., 1901. — Выпуск 1.
49. *Вінценз С.* На високій полонині. — Львів: Червона Калина, 1997.
50. *Вовк Х.* Студії з української етнографії та антропології. — К.: Мистецтво, 1995.
51. *Возьний І.* Шляхами минулого. — Нью-Йорк: Шлях, 1970.
52. *Войтович В.* Українська міфологія. — Київ: Либідь, 2002.
53. *Волинець О.* Рудні на Поліссі // Український календар. — Варшава: УСКТ, 1969.
54. *Волчко-Кульчицький І.* Історія села Кульчиць і роду Драго-Сасів. — Дрогобич: Відродження, 1995.
55. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. — К.: Оберіг, 1991.
56. *Гаркаві А.* Сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ. — СПб., 1870.
57. Гей, там на горі "Січ" іде!.. Пропам'ятна книга "Січей" / Упоряд. *П. Трильовський.* — Вінніпег, 1965.
58. *Гекторн Ч.* Тайные общества всех веков и всех стран. — М.: РАН, 1993.
59. *Геродот.* Історії: В 9 кн. — К.: Наукова думка, 1993.
60. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. та примітки *Таланчук О., Кислий Ф.* — К.: Либідь, 1993.
61. *Гилби Д.* Секреты боевых искусств мира. — Рига: ЛАРО, 1991.
62. *Гильфердинг А.* Історія Балтійскихъ славянъ. — М., 1855.
63. *Гиляровский В.* Мои скитания. — М.: Вагриус, 2003.
64. *Гладилович А.* Українські кубанські пластуни // Юнак. — 1964. — Ч. 10 (16).
65. *Гнатюк В.* Нарис української міфології. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000.
66. *Гнеденко А., Гнеденко В.* За други своя или все о казачестве. — М.: Международный фонд славянской письменности и культуры, 1993.

67. *Голан А.* Миф и символ. — М.: Русслит, 1994.
68. *Голицынський А.* На позиціях Портъ-Артура. Из дневника ротного и батальйонного командира. — СПб., 1907.
69. *Горліс-Горський Ю.* Холодний яр. — Львів: Червона Калина, 1992.
70. *Горобець В., Чухліб Т.* Незнайома Кліо. — Київ: Наукова думка, 2004.
71. *Городиський О.* Генерал Іван Васильович Турчин — особистий приятель президента Лінкольна (причинок до історії українського поселення). — Нью-Йорк: Червона Калина, 1971.
72. *Гошко Ю.* Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV—XIX ст. — Львів: Інститут Народознавства НАН України, 1999.
73. *Грабець В.* Бувальщина Нового Села біля Чесанова // Вісник Любачівщини. — 2004. — № 10.
74. *Грабовецький В.* Антифеодална боротьба карпатського опришківства XVI—XIX ст. — Львів: Вид-во ЛУ. — 1966.
75. *Грабовецький В.* Гайдамацькі рухи і опришківство // Коліївщина — 1768: Матеріали ювілейної наукової сесії присвяченої 200-літтю повстання. — К.: Наукова думка, 1970.
76. *Грабовецький В.* Гуцульщина XIII—XIX століть. — Львів: Вища школа, 1982.
77. *Грабовецький В.* Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр. — К.: Наукова думка, 1972.
78. *Грабовецький В.* Олекса Довбуш. — Львів: Світ, 1994.
79. *Грабовецький В.* Походження назв повстанців проти феодалного гніту на Україні // Український історичний журнал. — 1962. — № 2.
80. *Грабовецький В.* Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490—1492 років. — Львів: Вища школа, 1979.
81. *Гребінка Є.* Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1980.
82. *Грейс Р.* Мифы древней Греции. — М.: Прогресс, 1992.
83. *Гречило А.* Земельна геральдика // Пам'ятки України. — 1991. — № 3. — С. 42—46.
84. *Гречило А., Самчук Ю., Сварник І.* Герби міст України (XIV— 1 пол. XX ст.). — К.: Брама, 2001.
85. *Гриц Т.* Меткие стрелки. — М.: Детгиз., 1948.
86. *Грінченко Б.* Словарь української мови. — К.: Наукова Думка, 1996.
87. *Громов Д., Бычков А.* Славянская руническая письменность: факты и домыслы. — М.: София, 2005.
88. *Грунчевез М.* Опис міста Львова // Жовтень. — 1980. — № 10.

89. *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. — К.: Либідь, 1993—1996.
90. *Гура А.* Ласка, куница и другие // Родина. — 1995. — № 2. — С. 110—111.
91. *Гусева Н.* Индия в зеркале веков. — М.: Вече, 2002.
92. *Гусева Н.* Индуизм и мифы древней Индии. — М.: Вече, 2005.
93. *Гусева Н.* Славяне и арьи. Путь богов и слов. — М.: Гранд-Фаир, 2002.
94. *Давидюк В.* Кроковее колесо. — К.: Наукова думка, 2002.
95. Дванадцять братів: Закарпатські казки Андрія Калина. — Ужгород: Карпати, 1972.
96. *Дємин В.* Тернистими путями титанов. — М.: Вече, 2005.
97. *Дзира Я.* Найдавніший реєстр українського козацтва 1581 року // Україна — козацька держава. — К.: ЕММА, 2004.
98. Дідо-Всевідо: Закарпатські казки Андрія Калина. — Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1955.
99. Дневник участника Русско-японской войны (1904—1905) дивизионного врача В. П. Кравкова // Время и судьбы: Военно-мемуарный сборник. Выпуск первый / Сост. А. Буоров, Ю. Лубченко, А. Якубовский. — М.: Воениздат, 1991.
100. Древнія російскія стихотворенія, собранн्या Киршею Даниловымъ. — М., 1878.
101. *Дубровин Н.* Материалы для истории Крымской войны. — 1871 г. // *Панченко Г. К.* Нетрадиционные боевые искусства: От Америки до Руси. — Х.: Фолио, 1997.
102. *Дьомін Е.* Забайкальська Україна гетьмана Дем'яна Многогрішного // Україна — козацька держава. — К.: ЕММА, 2004.
103. *Елець Ю.* Пленные японцы и наши солдаты // Нива. — 1905. — № 16. — С. 314.
104. *Елисеев Ф.* Казаки на Кавказском фронте 1914—1917. — М.: Военное издательство, 2001.
105. Енциклопедія українознавства: В 11 т. / За ред. *В. Кубійовича*. — Львів: Видавництво НТШ. — 1993—2003.
106. *Євтимович В.* Гетьманська традиція в Суботіві // Пам'ятки України. — 2002. — № 2.
107. *Жарський Є.* Значіння Руханки // Життя і знання. — 1938. — № 2 (125).
108. *Жеплинський Б.* Коротка історія кобзарства в Україні. — Львів: Край, 2000.
109. *Жуков Д.* Иван Поддубный. — М.: Физкультура и спорт, 1975.

110. З записок *Бл. П.* Отамана Богуслава Шашкевича // Українське козацтво. — 1975. — № 4 (34).
111. *Закони Ману.* — М.: ЭКСМО-Пресс, 2002.
112. *Залесский К.* Кто был кто в Первой мировой войне. — М.: АСТРЕЛЬ — АСТ, 2003.
113. Записки Михаила Чайковского (Садыкъ Паши) // Киевская старина. — 1891. — XXXII.
114. Запорожская Сечь. Рицарский орден Днепра. — М.: ЭКСМО, 2004.
115. Зачаровані казкою: Українські народні казки Закарпаття в записах *П. Лінтура.* — Ужгород: Карпати, 1984.
116. *Зворыкин Н., Бианки В., Рябов В.* Охотнику о зверях. — М.: Воениздат Минобороны СССР, 1953.
117. *Зиморович Б.* Потрійний Львів. — Львів: Центр Європи, 2002.
118. *Зубрицький Д.* Хроніки міста Львова. — Львів: Центр Європи, 2002.
119. *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов. — М.: Издательство восточной литературы, 1960.
120. *Ирасек А.* Старинные чешские сказания. — Прага: Артия, 1975.
121. История русско-японской войны: В 6 томах / Под ред. *Бархатова М. и Функе В.* — СПб., 1907.
122. Исчезнувшія и исчезающія Южной Россіи животныя // Киевская старина. — 1882. — Т. III.
123. *Иванис В.* Стежками життя. Спогади. Книга перша. — Торонто: Перемога, 1958.
124. *Ідзьо В.* Історія вивчення скельних культових пам'яток на притоках Дністра на прикладі культової пам'ятки "Монастир", що між Івано-Франківськом та Галичем біля ріки Бистриця навпроти сіл Ямниця та Сілець (порівняльний аналіз досліджень вчених XIX—XX століть) // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. — М. 2003.
125. *Ідзьо В.* Історія України. — Львів: ПП "Борлак", 2003.
126. *Ідзьо В.* Кельтська цивілізація на території України. — Львів: Сполом, 2002.
127. *Ідзьо В.* Ранньослов'янське суспільство, ранньослов'янська державність і зародження та становлення християнства на території України. — Львів, 2001.
128. *Ідзьо В.* Українська держава в IX—XIII століттях. — Львів: Сполом, 2004.
129. *Ідзьо В.* Українська держава в XIII столітті. — Івано-Франківськ, 1999.

130. *Глькович Г.* Галицькі приповідки і загадки. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
131. *Ірклієвський В.* Обставини виникнення козацтва // Українське козацтво. — 1978. — № 1/2 (54/55).
132. Історичні перекази українців / Упоряд. *В. Сокіл*. — Львів—Нью-Йорк: В-во М. П. Коць, 2002.
133. Історичні пісні / За ред. *Рильського М., Гуслистого К.* — К.: Вид-во АН УРСР, 1961.
134. Казки Буковини. Казки Верховини. — Ужгород: Карпати, 1968.
135. Казки одного села. — Ужгород: Карпати, 1979.
136. Калецкий А. Росомаха — нахальний хищник // Земля и люди. — 1974.
137. *Каляндрук Т.* Таємниці бойових мистецтв України. — Львів: Сполом, 2004.
138. *Каманин А.* Первые исследователи Дальнего Востока. — М.: Госкультпросветиздат, 1951.
139. *Канигін М.* Віхи священної історії Русі-України. — К.: Україна, 2001.
140. *Качмарик Я.* Гетьман Богдан Хмельницький. — Перемишль—Львів, 1996.
141. *Кащенко А.* Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. — К.: Веселка, 1992.
142. *Кейда Ф., Мишанич С.* Народні месники України в фольклорі. — Донецьк: Кассіопея, 1998.
143. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — Львів: Кобзар, 1993.
144. *Киричук М.* Волинь — земля українська. — Луцьк: Надстир'я, 1997.
145. *Киртичников А.* Так называемая сабля Карла Великого // Советская археология. — 1965. — № 2. — С. 268—276.
146. *Кирчів Р.* З фольклорних регіонів України. — Львів, 2002.
147. *Клочурак С.* До волі. — Нью-Йорк, 1978.
148. *Кобилюх В.* Українські козацькі назви у санскриті. — Львів—Київ—Донецьк, 2003.
149. *Коваль Р.* Повернення отаманів Гайдамацького краю. — К.: Діокор, 2001.
150. Козацька легенда про Місяць // Українське козацтво. — 1968. — № 5 (13).
151. Козацька Шабля. Опис і приписи, видані Генеральною Булавою УВК, наказ ч. 114—9.12.69 р. // Українське козацтво. — 1976. — № 4 (38).

152. Козацькі походження сіл на Лемківщині // Українське козацтво. — 1973. — № 4 (26).
153. *Козьма Пражский*. Чешская хроника. — М., 1962.
154. *Кокунько П.* Наше прошлое // Вільне козацтво. — Прага, 1931. — № 72.
155. *Колдубай І, Нога О.* Прадавня Україна. — Львів: НВФ “Українські технології”, 2001.
156. *Колянчук О., Литвин М., Науменко К.* Генералітет Українських Визвольних Змагань. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1995.
157. *Компан О.* Вплив Коліївщини на антифеодальну боротьбу в Росії, Польщі і Білорусі // Коліївщина—1768. Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 200-літтю повстання. — К.: Наукова думка, 1970.
158. *Кондратович Ф.* Задунайская Сечь // Киевская старина. — 1883. — Т. V.
159. *Коннолли П.* Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2000.
160. *Коновченко В.* Як зазнавали народ на війні. — Львів: Друкарня Уділова, 1905.
161. *Король Н.* Українське козацтво — родоначальник кінного війська Московії-Росії. — Нью-Йорк: НТШ, 1963.
162. *Корсун Н.* Алашкертская и Хамаданская операции на Кавказском фронте мировой войны в 1915 году. — М.: Госвоениздат, 1940.
163. *Косів М.* Музей упокореної зброї. — Львів: Каменяр, 2006.
164. *Костомаров М.* Богдан Хмельницький. — Дніпропетровськ: Січ, 2004.
165. *Костомаров М.* Слов’янська міфологія. — К.: Либідь, 1996.
166. *Котис М.* Депо з давньоминулого Любачівщини // Українське козацтво. — 1971. — № 1 (15).
167. *Кошкарєв Д., Гиляровский В.* Пластуны, 1877р. // Кэмпо. — 1994. — № 6. — С. 56—62.
168. *Кривавич Д., Овсійчук В., Черепанова С.* Українське мистецтво: Навч. посіб.: У 3-х частинах. — Львів: Світ, 2003.
169. *Крикунов П.* Казаки. Между Гитлером и Сталиным. — М.: ЯУЗА-ЭКСМО, 2005.
170. *Крисаченко В.* Людина і довкілля. — К.: Заповіт, 1995.
171. *Кузич-Березовський І.* Оріяна (Праісторія України). — Мишиган (США), 1983.
172. *Кузьміна Е.* Желаю здоровья вам, вашей семье и вашим коням... // Знание — сила. — 1973. — № 10.
173. *Кулиш П.* Записки о Южной Руси. — СПб., 1856.

174. *Курилюк Є.* Ямгорів // Українське козацтво. — 1977. — № 4 (43). — С. 25—28.
175. *Куртин В.* Пластуны // Вільне козацтво. — 1931. — № 93. — С. 7—9.
176. *Кухаренко Я.* Твори. — Прага: Видання громади Українців з Кубані, 1928.
177. *Кучерук О.* “Бажаю ще раз послужити моїй Батьківщині” (Генерал Андрій Шкуро і Організація Українських Націоналістів) // Вісті Комбатанта. — Торонто—Нью-Йорк, 2003. — № 1 (233).
178. *Куциньський А.* Козаки бродники — козаки Червленого Яру // Українське козацтво. — 1980. — № 1/2 (60/61). — С. 15—17.
179. *Куциньський А.* Невмирущість та актуальність козацької ідеї // Українське козацтво. — 1968. — № 1 (9). — С. 16—25.
180. *Куциньський А.* Символічне значення тризуба // Українське козацтво. — 1977. — № 3 (42). — С. 30—34.
181. *Куциньський А.* Шляхом змагань // Українське козацтво. — 1968. — № 1 (9). — С. 35—44.
182. *Лавров В.* Русская сила; *Шапошников Ю.* Секреты атлетизма. — М.: Мол. Гвардия, 1990.
183. *Лащенко Р.* Пам’ятки звичаєвого права // Український світ. — 1996. — № 1—3.
184. *Лев Диякон.* История. — М.: Наука, 1988.
185. *Левицкий Н.* Русско-японская война 1904—1905 годов. — М.: Воениздат, 1938.
186. *Левкиевская Е.* Механизмы создания мифологических фантомов в “Белорусских народных преданиях” П. Древлянского // XIII Международный съезд славистов. Доклады российской делегации. — М., 2003.
187. Легенди та перекази / Упоряд. *Іваніди А.* — К.: Наукова думка, 1985.
188. *Леп’явко С.* Прапори з 1655 року // Пам’ятки України. — 1991. — № 3. — С. 48—51.
189. *Лизанчук В.* Навічно кайдани кували: Факти, документи, коментар. Про русифікацію в Україні. — Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995.
190. *Липа Ю.* Призначення України. — Львів: Просвіта, 1992.
191. *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Військова еліта Галичини. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2004.
192. *Лихутин М.* Записки о походе въ Венгрію въ 1849 году. — М.: 1875.

193. Літопис Руський / Пер. з давньорус. *Л. Махновця*; Відп. ред. *О. Мишанич*. — К.: Дніпро, 1989.
194. *Ломацький М.* З нашої минувшини // Українське козацтво. — 1968. — № 1 (9). — С. 29—31.
195. *Лукиан из Самосаты*. Избранная проза. — М.: Правда, 1991.
196. *Лученко І.* Українці на Зеленому Клині // Вісті комбатанта. — 1995. — № 2.
197. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. — Ф. Осолінських. — III 2413. — Арк. 28. зв.
198. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002.
199. *Мандзяк А.* Боевые искусства Европы. — Минск: ИООО Современное слово, 2005.
200. *Мандзяк А.* Воинские традиции народов Евразии. — Минск: Харвест АСТ, 2002.
201. *Манжура І.* Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1950.
202. *Матвійчика І.* Козаки на Алясці // Український календар. — Варшава: УСКТ, 1972.
203. Матерь Лада. Божественное родословие славян. — М.: ЭКСМО, 2004.
204. *Маценко П.* Отаман // Українське козацтво. — 1971. — № 3 (17). — С. 34—36.
205. *Мацкевий Л., Гуменюк В.* Коли ще в печерах водились леви та ведмеді // Зелені Карпати — 1994. — № 3—4.
206. *Медведев А.* Казаки и рукопашный бой. — М.: Здоровье народа, 1993.
207. *Менли П.* Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. — М.: АСТ Астрель, 2004.
208. *Меркурьев В.* Иван Поддубный. — Краснодар: Краснодарское книжное издательство, 1976.
209. *Мисик Ю., Плохій С., Стороженко І.* Як козаки воювали. — Дніпропетровськ: Січ, 1991.
210. *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968.
211. *Модзалевський В.* Галерея українських смертників // Пам'ятки України. — 1991. — № 5.
212. *Мужєв І.* Казачество Дона, Кубани и Терек в революции 1905—1907 гг. — Орджоникидзе: Североосетинское книжное издательство, 1963.

213. *Музичук С., Марчук І.* Українська Повстанча Армія. — Рівне: Однострій, 2006.
214. *Мунько А.* Війна з Японією. — Львів: Друкарня Уділова, 1905.
215. *Навроцький Б.* Гайдамаки Тараса Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція. — К.: Держвидав України, 1928.
216. *Наливайко С.* Індоевропейські таємниці України. — К.: Прогрес, 2004.
217. *Наливайко С.* Таємниці розкриває санскрит. — К.: Прогрес, 2001.
218. *Наріжний С.* Москалі в Українських приказках // Українське козацтво. — 1976. — № 1 (35).
219. *Науменко В.* Великое предательство. — СПб.: Издательский дом "Нева", 2003.
220. *Наумова Н. И.* Украинские национальные формирования и власть 1918—1920 гг. // Украинцы в Сибири: история, культурная жизнь, перспективы. Региональная научно-методическая конференция 5—6 ноября 2004 г. — Томск, 2004.
221. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу. — К.: АТ "Обереги", 1992.
222. *Новицкий Я.* Народная память о Запорожье. — Рига: Спридитис, 1990.
223. *Номис М.* Українські приказки, прислів'я і таке інше. — К.: Либідь, 1993.
224. *Олеарій А.* Описаніє путешествія в Московію и через Московію в Персію и обратно. — СПб., 1906.
225. *Онацький Є.* Українська мала енциклопедія. — Буенос-Айрес, 1959.
226. *Опалек М.* На щербатім львівським бруці. — Львів: ЛА "Піраміда", 2002.
227. Отклики войны // Нива. — 1904. — № 32. — С. 635.
228. *Паїк В.* Корінь безсмертної України. — Львів: Червона Калина, 1995.
229. *Панченко В.* Стереотип крехотня-хохла // Дві Русі. — К.: Факт, 2003.
230. *Панченко Г.* Нетрадиционные боевые искусства. От Америки до Руси. — Х.: Фолио, 1997.
231. *Партицкий О.* Велика Славянська держава передь двома тисячами лет. — Львовъ, 1888.
232. *Партицкий О.* Старинна історія Галичини. — Львів: НТШ, 1894.
233. *Пасічник М.* Наша слава. Етнографічний збірник. Опис сіл і містечок полудневої Рогатинщини. — Вінніпег, 1954.

234. *Пастернак А.* Таємниці Пластунів // Козацька медицина. — К.: Оптима, 2001.
235. *Пачовський В.* Історія Подкарпатської Русі. — Ужгород, 1921.
236. *Пена В.* Козацька булава Котигорошка // Запорожці: До історії козацької культури — К.: Мистецтво, 1993.
237. *Петруняк М.* Генерал Роман Чупринка-Шухевич козацького роду // Українське козацтво. — 1968. — № 1 (9).
238. *Петруняк М.* Перебування запорожців на Покутті і Гуцульщині // Українське козацтво. — 1973. — № 3 (25).
239. *Петруняк М.* Ще про козацькі поселення в Галичині // Українське козацтво. — 1973. — № 1 (23).
240. *Петрушевич А.* Лингвистическо-историческія изслѣдованія о начаткахъ города Львова и окрестностей его, съ воззрѣніемъ на предисторическія времена переселенія словенскихъ и румынскихъ племенъ изъ придунайскихъ странъ въ предкарпатскія области. — Львовъ, 1893.
241. *Пилат В.* Бойовий гопак. — Львів: Логос, 1999.
242. *Півень О.* У лагерьх під станицею Уманською // Вільне козацтво. — 1930. — № 65.
243. Пластун с турецкой границы. Вдох пластуна. — СПб., 1902.
244. *Плачинда С.* Словник давньоукраїнської міфології. — К.: Український письменник, 1993.
245. *Плутарх.* Предисловіе относительно здоровья // Вестник древней истории. — 1952. — № 2.
246. Повість минулих літ. Літопис. — К.: Україна, 1996.
247. *Полонська-Василенко Н.* Історія України. — К.: Либідь, 1993.
248. *Пономарьов Г.* Из капель море збирається, або Козацькому роду нема переводу // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. — 2003. — Т. VII.
249. *Попенко В.* Холодное оружие Малайского архипелага. — М.: Богучар, 1994.
250. *Попка И.* Черноморские Козаки въ ихъ гражданскомъ и военномъ быту. — СПб., 1858.
251. *Попов И.* Россия и Китай 300 лет на грани войны. — М.: АСТ, 2004.
252. *Прокопій из Кесарии.* Война с готами. — М.: Изд-во Академии наук СССР, 1950.
253. *Прокопій Кесарійскій.* Тайная История. — М.: Веста, 1991.
254. *Проскуренко М.* Лицар, що визволить Україну // Українське козацтво. — 1968—1969. — № 2 (10).

255. *Пушик С.* Славетний предок Кобзаря. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001.
256. *Пяткевіч Ч.* Рэчышкае Палессе. — Мінск: Беларускі кнігазбор, 2004.
257. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. — К.: Наукова думка, 1995.
258. Реєстр Війська Запорозького Низового Нової Січі 1756 року // Україна — козацька держава. — К.: ЕММА, 2004.
259. *Рибак Н.* Слідами прадідів // Українське козацтво. — 1971. — № 4 (18). — С. 29—31.
260. *Річинський А.* Старий город Волинь. — Львів: Наша Батьківщина, 1938.
261. Розмова з Борисом Мельником. "Справжня історія є набагато цікавішою, ніж історичні байки" // Львівська газета. — № 99 (175). — 30 травня 2003. — С. 7.
262. *Руданський С.* Твори: В 3 т. — К.: Наукова думка, 1973.
263. *Руковский Н.* Охота на хищных зверей в России. — М.: АСТ, 2002.
264. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян. — М.: Наука, 1981.
265. *Савельев Е.* Древняя история казачества. — М.: Вече, 2002.
266. *Савка Я.* Кубань — Південно-східний бастион України // Українське козацтво. — 1982. — № 3/4 (66/67). — С. 50—55.
267. *Самарин В.* Воспоминания об осаде г. Севастополя // Время и судьбы: Военно-мемуарный сборник. Выпуск первый / Сост. А. Буров, Ю. Лубченков, А. Якубовский. — М.: Воениздат, 1991.
268. *Самоковасов Д.* Археологическое богатство Малороссии // Живописная Россия. — 1897. — Т. V. — Ч. I.
269. *Самохин А. А.* Кубанские казаки в Русско-японской войне. — <http://www.yuga.ru/kazaki>
270. Сборникъ Кириши Данилова / Подъ ред. П. Шеффера. — СПб., 1901.
271. *Свенцикій И.* Матеріали по історії возродження Карпатської Руси. — Львовъ, 1905.
272. *Свидницькій А.* Великдень у Подолянь // Основа. — 1861. — Ч. I. — Октябрь. — С. 43—64; Ч. II. Ноябрь—Декабрь. — С. 26—71.
273. *Світ І.* Українське військо в Маньчжурії // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1937 рік. — Львів: Червона Калина, 1936.
274. *Світ І.* Український Далекий Схід // Україна. — 1992. — № 4. — С. 16—19.
275. *Світ І.* Українсько-японські взаємини 1903—1945. Історичний огляд і спостереження. — Нью-Йорк, 1972.

276. *Сементовскій К.* Замечанія о праздникахъ у малоросіянъ. — СПб., 1845.
277. *Сементовскій Н.* Старина Малоросійская, Запорожская и Донская. — СПб., 1846.
278. *Серяков М.* Рождение Вселенной. Голубиная книга. — М.: Яуза, ЭКСМО, 2005.
279. *Симашкевич М.* Историко-географический и этнографическій очеркъ Подоліи. — Каменецъ-Подольскъ, 1876. — Вып. 2.
280. *Синеоковъ В.* Казачество и его государственное значение. — Парижъ, 1928.
281. *Січинський В.* Чужинці про Україну. — К.: Довіра, 1992.
282. Січова скарбниця. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / Упоряд. *В. Чабаненка*. — Запоріжжя: ЗДУ, 1999.
283. Січові гості: Споминка старого діда // Основа. — 1862. — № 1.
284. *Скуратівський В.* Покуть. — К.: Довіра, 1992.
285. Славянские Веды. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003.
286. Словник давньоукраїнської мови XIV—XV ст.: У 2-х т. / За ред. *Гринчишина Д., Гуменецької Л., Керницького І.* — К.: Наукова думка, 1978.
287. Слово о полку Игореве / Под ред. *Адриановой-Перетц В.* — Москва—Ленинград: Изд. АН СССР, 1950.
288. Слово о полку Игореве. — М.: Детская литература, 1980.
289. *Смирнов А.* Казачьи атаманы. — СПб.: Нева; М.: Олма-Пресс, 2002.
290. *Сокіл В.* Народні пісні з батьківщини Івана Франка. — Львів: Каменяр, 2003.
291. Сотник Петро Войновський — командир Буковинського куреня // Українське козацтво. — 1977. — № 1/2 (40/41).
292. Співанки-хроніки / Упоряд. *О. І. Дей, С. Й. Грица*. — К., 1972.
293. *Срезневський И.* Запорожская Старина. — Харьковъ, 1833.
294. *Степанков В.* Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування української держави (1648—1654). — Львів: Світ, 1991.
295. *Степанков В.* Розвідка і контррозвідка гетьмана Богдана Хмельницького // Україна — козацька держава. — К.: ЕММА, 2004.
296. *Стефаник Ю.* Запорозький рід Василя Стефаника // Українське козацтво. — 1968. — № 3 (21). — С. 18—22.
297. *Стефанович М.* Що ми знаємо про львівську цитадель // Галицька брама. — 1996. — № 12.

298. *Стецюк В.* Вій: дослідження міфологічних джерел походження образу. — Львів: Ліґа-Прес, 2000.
299. *Стецюк В.* Громовержець та міф про чудесне народження. — Львів: Ліґа-Прес, 2004.
300. *Стороженко О.* Марко Проклятий. Оповідання. — К.: Дніпро, 1998.
301. *Сушинський Б.* Козацькі вожді України. — Одеса: Альфа-Омега, ОКФА, 1998.
302. Сь театра войны // Нива. — 1904. — № 13. — С. 258.
303. *Табуринь В.* На войне // Нива. — 1905. — № 19. — С. 369.
304. *Тарнович Ю.* Лемківські “збійники” // Життя і знання. — 1938. — № 7—8.
305. *Тинченко Я.* Армии Украины 1917—1920 годов. — М.: ТМ, 2002.
306. *Тищенко В.* Чорноморські козаки // Основа. — СПб., 1862. — Февраль.
307. *Тойнбі А.* Дослідження історії / Пер. з англ. В. Шовкуна. — К.: Основи, 1995.
308. *Траф'як М.* Зелений Клин // Сучасність. — 1996. — № 3/4.
309. *Траф'як М.* Голодомор на Кубані // Сучасність. — 1993. — № 8. — С. 79—85.
310. *Трембіцький В.* Національний гімн “Ще не вмерла Україна” та інші українські гімнові пісні. — Львів: НТШ, 2003.
311. *Трехбратов А.* Первые шаги... Выступления армейских и казачьих частей на Северном Кавказе в период революции 1905—1907 гг. — Краснодар: Краснодарское книжное издательство, 1989.
312. *Трубников Б.* Оружие и вооружение. Определитель. — СПб.: Издательский дом “Нева”; М.: Олма-Пресс, 2002.
313. *Тютюнник Ю.* Революційна стихія. Зимовий похід 1919—1920 рр. — Львів: Універсум, 2004.
314. Українські билини / Упоряд. *В. Шевчука*. — К.: Веселка, 2003.
315. Українські замовляння / Упоряд. *М. Н. Москаленко*. — К.: Дніпро, 1993.
316. Українські народні загадки / Упоряд. *М. Шестопал*. — К.: В-во АН УРСР, 1963.
317. Українські перекази / Упоряд. *М. Возняк*. — К.: Абрис, 1993.
318. Українські чари / Упоряд. *О. Таланчук*. — К.: Либідь, 1992.
319. *Урбанек Р.* Гуситское военное искусство и Европа. — Прага, 1946.

320. Уривки старовинних колядок пізньої княжої доби та початків козаччини // Українське козацтво. — 1971. — № 4 (18).
321. *Успенская Е.* Раджпуты: рыцари средневековой Индии. — СПб.: Евразия, 2000.
322. Участники русско-японской войны. — СПб., 1909.
323. Фестиваль Маланок: цікаві традиції незвичного тернопільського села // Львівська газета. — 2003. — № 248 (324).
324. *Фігурний Ю.* Історичні витоки українського лицарства. — К.: Стилос, 2004.
325. *Франко П.* Пластуни // Діло. — Ч. 268. — 2 грудня 1911 р.
326. *Фролов Б. Е.* “Артурский проэкт” подьесаула Ермолова. — <http://www.yuga.ru/kazaki>.
327. *Хобзей Н.* Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. — Львів, 2002.
328. Ходили опришки: Збірник. — Ужгород: Карпати, 1983.
329. *Хотко С.* Очерки истории черкесов от эпохи киммерийцев до Кавказской Войны. — СПб.: Изд. Санкт-Петербургского университета, 2001.
330. *Цанко І.* Козацтво України // Українське козацтво. — 1968. — № 1 (9). — С. 8—14.
331. *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся (краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року). — Вінніпег: Волинь, 1984.
332. *Ципоруха М.* Покорение Сибири: от Ермака до Беринга. — М.: Вече, 2004.
333. *Чайковський А.* Запорожжя. — Запоріжжя: ВАТ “Мотор Січ”, 2003.
334. *Чепурко Б.* Українці. — Львів: Слово, 1991.
335. *Червинській В.* Памятка Кубанскаго казачьяго войска. — СПб., 1896.
336. *Черемський К.* Шлях звичаю. — Х.: Глас, 2002.
337. *Чубинский П.* Народный дневникъ // Труды Этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край. — СПб., 1872.
338. *Чупринка Г.* Поезії. — К.: Рад. письменник, 1991.
339. *Чучман В.* Козацькі дзвони в Галичині // Літопис Червоної Калини. — 1994. — № 1—3.
340. *Шамбаров В.* Русь: дорога из глубин тысячелетий. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2002.
341. *Шараневич И.* Где стоялъ первістный королем русским Даниломъ для сына своего престонаследника Льва збудованный Львовъ? // Географическо-исторические статии. — Львов, 1875.

342. *Шаян В.* Віра предків наших. — Канада: Гамільтон, 1987.
343. *Шевальє П.* Історія війни козаків проти Польщі. — К.: Томіріс, 1993.
344. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12-ти томах. — К.: Наук. думка, 1990—1991.
345. *Шевчук В.* Мисленне древо. — К.: Молодь, 1989.
346. *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н. е. — II тис. н. е. — Київ: Аратта, 2002.
347. *Ширококорд А.* Падение Порт-Артура. — М.: АСТ, 2003.
348. *Шмайда М.* З обрядового календаря русинів-українців // Пам'ятки України. — 1992. — № 1.
349. *Шри Шримад А.* Бхактиведанта Свами Прабхупада. Бхагават-гита как она есть. — М.: Литаунс, 1990.
350. *Шулдяков В.* Гибель Сибирского казачьего войска. 1920—1922. Кн. II. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2004.
351. *Шухевич В.* Гуцульщина. — Львів, 1899.
352. *Щербина Х.* Петро-кубанець: Героїчна поема / Малиновий клин: Збірник. — Тернопіль: Збруч, 1993.
353. *Щур Р.* Густань (Державний історико-культурний заповідник): Історія. Фольклор // *Коханець М.* Сколівські Бескиди (Національний природний парк). — Львів: Новий час, 2002.
354. *Энциклопедия сверхъестественных существ / Автор-составитель К. Королев.* Изд. 2-е, испр. и доп. — М.: Изд-во ЭКСМО; СПб.: Terra Fantastica, 2002.
355. *Яворницький Д.* Дніпрові пороги. — Дніпропетровськ: Промінь, 1989.
356. *Яворницький Д.* Історія запорізьких козаків: У 3 т. — Львів: Світ, 1990.
357. *Ястребовъ В.* Примечанія Олександра Пишчевича на новороссийский край // Киевская старина. — 1884. — Т. VIII.
358. *Augusta J.* Ztraceny' sviět. — Praha, 1968.
359. *Engelhard-Schnellenstein A.* Der Kosak und sein Pferd // Die Woche. — 1904. — No. 17. — April.
360. *Jakubowski S.* Bogowie slowian. — Kraków, 1933.
361. *Maly slownik kultury dawnych slowian.* — Warszawa, 1998.
362. *Russo-Japaneze War.* — Tokyo. — № 5. — November, 1904.
363. *Wagilewicz J.* PoczNetki Lwowa // Kólko rodzinne. — Lwów, 1860.
364. *X. K. O.* Kozaczyczna w Turcyi. — Paryz, 1857.

Зміст

<i>Вступ</i>	3
<i>В. Ідзьо. Таємниці характерництва українців</i>	5
1. Чому шляхта відсилала своїх дітей вчитися на Січ?	7
2. Таємниця київської фрески	41
3. Меч Арія — символ України	83
4. Козаки і самураї	91
5. Таємні ордени українців	151
6. Характерники — носії арійських військових традицій ...	175
7. Місія характерників	193
8. Чому саме Львів?	211
<i>Список використаних джерел</i>	270
<i>Зміст</i>	287

Тарас КАЛЯНДРУК

ЗАГАДКИ КОЗАЦЬКИХ ХАРАКТЕРНИКІВ

За редакцією **Віктора Ідзьо**,
доктора історичних наук, професора університету "Львівський Ставропігійон",
провідного наукового співробітника Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України, академіка Академії Наук Вищої Школи України,
академіка Міжнародної Академії Наук Євразії, члена президії Світової Наукової Ради
при Світовому Конгресі Українців, лауреата премії ім. академіка І. Крип'якевича

Редактор *Оксана Левицька*
Комп'ютерний дизайн і верстка *Оля Опир*
Дизайн обкладинки *Оля Опир*

Літературна агенція "ПІРАМІДА"
Україна, 79006, а/с 10989, м. Львів, вул. Промислова, 45.
тел./факс: (380-32) 242-31-31.
E-mail: piramida@utel.net.ua

E-mail (автора): kaliandruk@utel.net.ua

Здано на складання 03.06.2007.

Підписано до друку 12.07. 2007.

Формат 70x100/16. Гарнітура PragmaticaCCT.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 24,2. Обл. вид. арк. 24,51.

Віддруковано з готових діапозитивів
у друкарні ЛА «ПІРАМІДА»
Свідчення державного реєстру: серія ДК №356

К 17 Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників: – Львів: ЛА "Піраміда", 2007. – 288 с: іл.
ISBN 966-8522-63-X

Це друга книга серії історичних розвідок Т. Каляндрука про славі бойові подвиги українських «лицарів духу», що були розпочаті у "Таємницях бойових мистецтв України". У книзі висвітлено малодосліджені сторінки української історії, міфології, культури, які по-новому розкривають сутність бойового духу та військового мистецтва українського народу через прадавні традиції військової бойової підготовки та вірування наших предків. Книга також містить унікальний ілюстративний матеріал, зібраний з найрізноманітніших давніх та сучасних жерел: ілюстрації до давніх видань, фрагменти фресок, графіті та рельєфних зображень, малюнки, світлини тощо.

Книга буде цікавою для дослідників історії, культури, військової підготовки, а також для усіх, хто небайдужий до минулого та сучасного рідного краю.

Це друга книга Т. Каляндрука про таємниці звияг, подвигів, та характерництва славних українських «лицарів духу», що криються у прадавніх віруваннях та традиціях військової підготовки. У книзі висвітлено малодосліджені сторінки історії, міфології, культури, які по-новому розкривають сутність бойового духу та військового мистецтва наших предків.

Книга також містить унікальні ілюстрації, взяті з найрізноманітніших джерел: фрагменти фресок, графіті, рельєфні зображення, давні та сучасні малюнки, світлини тощо.

